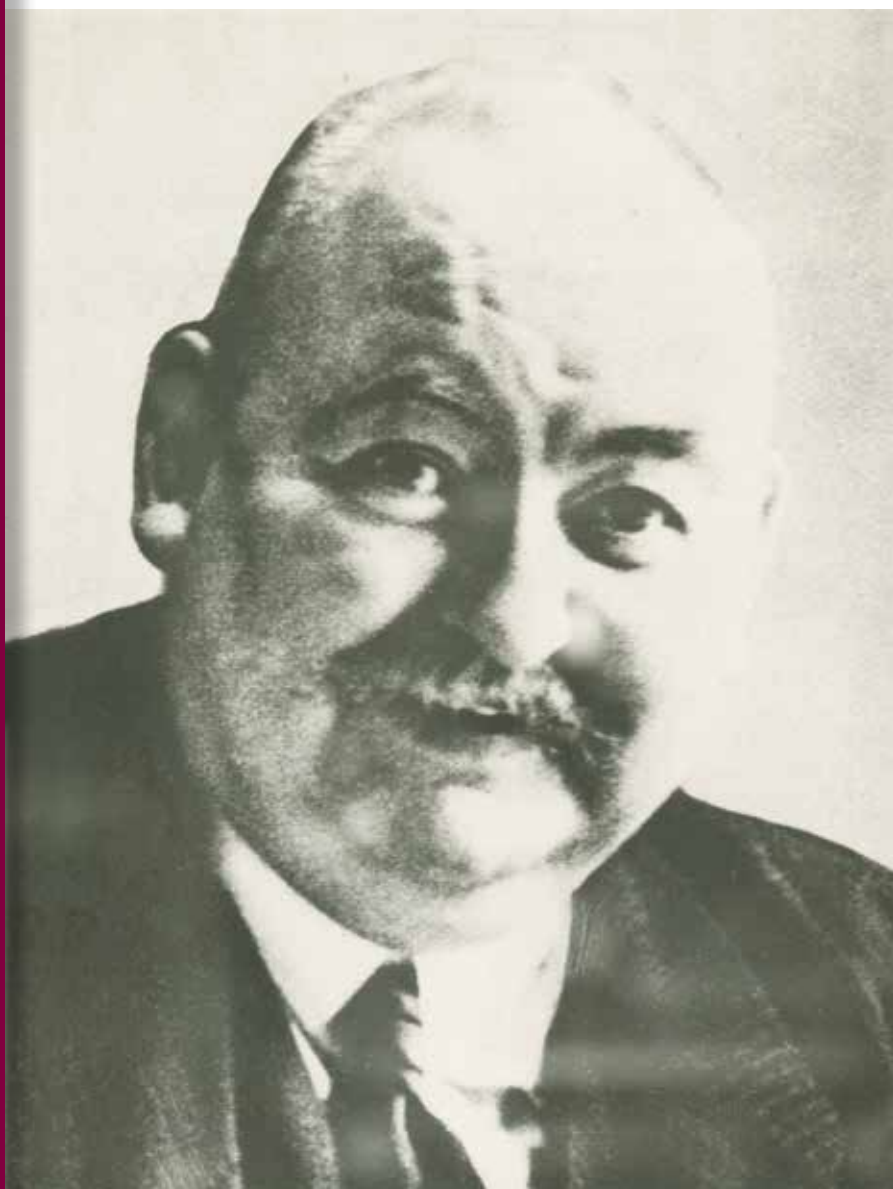

DEME TAMÁS

*Gondolatok
Karácsony Sándor
művészetszemléletéről*

Deme Tamás

*Gondolatok
Karácsony Sándor
művészetszemléletéről*

A kötet a Magyar Művészeti Akadémia
Elméleti Tagozatának megbízásából készült.

Szaklektor: Dr. Pusztai Gabriella

© Deme Tamás, 2016

© Magyar Művészeti Akadémia, 2016

Deme Tamás

*Gondolatok
Karácsony Sándor
művészetszemléletéről*

*Karácsony Sándor,
Kontra György és
Kövendi Dénes emlékének*

Kiadta a Magyar Művészeti Akadémia,
2016-ban
www.mma.hu

Felelős kiadó: Fekete György, az MMA elnöke
Felelős szerkesztő: Palójtay Kinga
Szöveggondozás: Kovács Emília
Sorozatterv: Árendás József
Nyomdai előkészítés: Benedek Gábor

Nyomta és kötötte: Kontaktprint Kft. – Gyal
Felelős vezető: Aba Béla

ISBN 978 615 5464 58 4

TARTALOM

Bevezetés	7
Növendék- és szemléletkövető névsor	9
Karácsony Sándor természetes rendszere	10
Társaslélektani összefüggések	14
Művészet, forma	17
A művészet (irodalom) jelképisége, kód- és jelentésváltozása	21
Egy példa – jel és a jelkép	25
Stílus, a siker, a hagyomány és az újrafogalmazás	27
Stílustalanság mint hazugság	31
Amatőr és dilettáns – tévesen használt fogalmak tisztázása	33
Írott, mondott irodalom, művészeti jogosultságok	36
Társaslogikai megfontolások (észjárás)	38
Az „egyik a másikhoz képest” elve és az identitás	46
Irodalomra csak irodalommal (művészetre művészettel) lehet nevelni	49
Jelentés, jelentésváltozás	52
A magyar észjárás művészi sajátosságai a kompozícióban	56
Karácsony és a magyar építészet	58
Filozófiája	64
Karácsony értelmiség-felfogása	69
Az értelmiség szerteágazó felfogásai	71
Ki az a bizonyos „szofokrata”?	78
A művészeti nevelés egy modellje – Karácsony Sándor elvei szerint	81
Hogyan lehet alkotót nevelni?	83
A megoldás, részek és az integráció	86
Félreértések és félreértelmezések elkerülése	91
Vetésforgó, nyelvek és a holnap paradigmái	93
Az alkotás mint gyógyítás	97
A másik ember szemlélete Karácsonynál	102
Beszédaktus, performatív közlések	108
A dialógus, a másik ember megismerésének egyik feltétele	110
Szabadság	113
Hagyomány és modernitás	115

A világ nézete vagy megélése	118
Az ifjúság mentsége, nemzedékek krízise	121
Karácsony pedagógiai szemlélete	126
Pedagógusképzés – szakember- vagy nevelőképzés	129
A transzcendens mint a művészet irányjelzője	133
Nép, értelmiség és a művészetfelfogás summája	135
Művészetszemlélet, a mához közelítve	138
Az életmű fő állításai	140
Felhasznált irodalom	142
Prof. Dr. Pusztai Gabriella D. Sc. habil: Utószó	148
Függelék: Karácsony Sándor életrajza	150
Bibliográfia: Karácsony Sándor válogatott művei	152
Abstracts	155

BEVEZETÉS

Korszakunkban, a 21. század elején, az előző századelőhöz hasonlítható hatalmas erővel, belső és külső motivációval ismét megpezsdülni látszik a művészetről való gondolkodásnak (elemeknek, alaptéziseknek, fogalmaknak, céloknak) az *újrafogalmazása*. Most nyilván nem(csak) többféle kulturális „ancien régime” elutasítása, nem bohém polgárpukkasztás a cél, s nem izmusgyártás folyik – az újbó ma is új tömlőt keres, s a világ hiteles tükröt keres az arcának. Az értékválságok kora után az identitás-keresések korát éljük. Az „újrafogalmazás” megbecsülésre érdemes szó, mivel az élet jele, az eszmélődés, megújulás természetes igénye. S kötelezettsége.

Megtisztelőnek és felelősségteljesnek tartom a Magyar Művészeti Akadémia érték-mentő szándékát a Karácsony Sándor-i művészetszemlélet megismertetésére. Felelősségteljes, mert halála óta csak civil egyesületek, kisebb-nagyobb szakmai csoportok, s elkötelezett egyének vették a bátorságot hiteles bemutatásához, bár az igényes, országos testületet igényelt volna. A 20. század legnagyobb magyar pedagógus-tudósának életműve, rendszeralkotó szemlélete különleges érték, ismerete megtiszteli azt a köztestületet, amely megbecsüli.

Karácsony Sándor 125 éve született. Korát megelőzve, új tudományágakban (szöveg-elmélet, szemiotika, kommunikációelmélet) dolgozta ki eredeti neveléstudományi szemléletét, s hozta létre a világ akkor egyedüli, egyetemi társaslélektan-intézetét. Sok tapasztalata volt az európai világról, több nyugati egyetem szellemi műhelyét látogatta, ismerte a világháborús frontot, a felvidéki, alföldi, s a fővárosi kamaszok életét. Egységes rendszerbe foglalta inter- és multi-diszciplináris tudását, amelyet folyamatosan megosztott munkatársaival, növendékeivel, barátaival, s elméletén túl bizonyította elveit a gyakorlatban, tanításban, mozgalomban, közéletben, művészetben (költő is volt). Sosem tartotta magát „reformpedagógusnak”, de radikálisan új pedagógiát valósított meg maga körül. A fiatalsághoz új nyelven tudott szólni, közösségeket alapított és működése idején az ország egyik legnépszerűbb embere lett mint „nagyhírű professzor”. Sohasem tört „szakértői” babérokra (bár rendkívülinek ismerték szakmai alaposságát), hanem azt vallotta, hogy a pedagógusnak felül kell múlnia az „értelmiségi” szerepet, s a lélek bölcs professzora (görög szóval szofokrata) legyen az, aki nevelésre adja a fejét.

A halála óta eltelt hatvanéves év alatt viszont bőven jutott neki „szitok-átok”. Már utolsó éveiben is támadások érték. Értékeit kigúnyolták, személyét elítélték, meghurcolták, egyetemi katedrájáról kényszernyugdíjazták, a fiataloktól eltiltották, s ebbe 1952-ben belehalt. A kommunista diktatúrában könyveit kidobták a könyvtárakból, a következő „puha” szocialista diktatúrában pedig teljes elhallgatás övezte életművét. Ma több helyütt már idézik a nevét, tanítványi köre és egy kiváló könyvkiadó (a Széphalom Könyvműhely) megvalósította az életmű legfontosabb köny-

veinek újradiadását, ám olvasni még ma is kevesen olvassák, nem ismerik szellemiségét, szemlélete, rendszere nincs benne a kultúránkban. Gondolatainak túléléséért, továbbadásáért hajdani barátai és az őt felfedező új tanítványok tettek sokat. A közelmúltban történt, hogy a pszichológia jelesei közül is sokan meghajtották fejüket műve előtt, belátva: Karácsony tudományossága hatalmas érték (lehetne) a mai lélektan számára is. Nyelvészek, filozófusok sorban vallják meg napjainkban, mekkora kár, hogy elhallgatottsága okán hiányzott a korszerű tudomány-elméletekből. S hozzátehetjük – a művészetszemléletből. Köszönet a rácsodálkozóknak – egy rejtett kulturális értékünk lesz megismerhető általa, s meglehet, ez segíteni fog önmagunk jobb megismerésében is.

CAPTATIO BENEVOLENTIAE

azaz az olvasó jóindulatának megnyerése (és témabemutató)

Hármas feladatra vállalkozom. Egyrészt megpróbálom a tudós Karácsony Sándor műveiből kibontani a művészeti állításokat, összefüggéseket. Ezt elsősorban, de nem kizárólag a főleg ezzel foglalkozó Karácsony-írások gondolataira támaszkodva teszem (*Az irodalmi nevelés, A magyar észjárás, A magyarok kincse, Ocsúdó magyarság*). Másrészt törekszem egyfajta tolmácsolásra, hogy a kötött, szaktudományos, elméleti nyelvezet többféle művészeti ág, alkotói gyakorlat nyelvén érthető legyen. Nem felejtkeztem el saját pedagógusi mivoltomról sem, mivel lényegesnek tartom ezen értékes szemlélet pedagógiai hasznosítását, aktualitása bizonyítását, az alkotó tanárok, diákok, növendékek és a műalkotás-szemlélők számára. Harmadsorban megemlítem rendszeralkotó szemléletének néhány jelenkori alkalmazását, s irodalmi elemzéseinek bemutatása mellett többször utalok a társművészetek kiegészítő, konkrét tapasztalataira is. Ez azért fontos, mert a forrásul választott Karácsony-írások hangsúlyosan, főleg irodalomról szólnak, s bár példái logikusan általánosíthatók a többi művészetre is, az összefüggések jelzésekor jó, ha látjuk a tanulságok kibontását az alkotás valamennyi területén. Külön köszönöm az olvasó türelmét a sok és többféle idézet-betoldás követéséért. Tudatosan „hozom” a Karácsony-művek saját mondatszerkesztését, mert ezekből lehet igazán megismerni rendszerét. („Halálos dózis...” – mondanák a derűs irodalom-értők.) Hálásan köszönöm a szemlélete iránt érdeklődők s a felfedező kedvűek figyelmét.

NÖVENDÉK- ÉS SZEMLÉLETKÖVETŐ NÉVSOR

A különleges tudományos, művészeti és pedagógiai életművet létrehozó Karácsony Sándor teljes életet élt. Ez annyit jelent, hogy – miként viszonyrendszere is többféle összefüggést mutat – hiteles személyként a saját életében is többféle társas relációban mozgott. Jóllehet, elsősorban tudósként és pedagógusként tartjuk számon, de érdeklődési, alkotói horizontja ennél szélesebb. Ismert volt társadalmi mozgalmak részvevőjeként, vallási vezetőként, több diszciplínát művelő, sok nyelvet beszélő értelmiségiként, sőt verseit publikáló költőként. A Magyar Cserkészszövetség társelnöke, az YMCA – Young Men’s Christian Association – világbizottságának tagja, munkatársa, a KIE vezetője, a Tavaszmező utcai gimnázium tanára, a Debreceni Egyetem tanszék-alapító professzora, az Országos Szabadművelődési Tanács elnöke, az ERŐ című diáklap főszerkesztője is volt. Ez utóbbi „műhelyében” olyan jeles fiatalokat fedezett fel, mint a később hírnevet szerzett Csuka Zoltán, Képes Géza, Mórincz Virág, Szobotka Tibor, Mihályfi Ernő, Dömötör Tekla, Gunda Béla, Morvay Péter, Lükő Gábor, Sebestyén Géza, Lotz János, Szathmáry Lajos, Gyökössy Endre, Kulin György, és más tehetségek. Témánkat érintő, egyik művészileg jelentős felfedezettje a fiatal Weöres Sándor volt, akinek első versét Karácsony lapja, az *Erő* közölte. Weöres tizenöt évesen megjelent másik versét (*Öregek*) Kodály Zoltán remek módon megzenésített kórusművéből is ismerjük. Sorolhatnánk neves tanítványait és követőit is, akik mind az ő ifjúsági, hitéleti előadásainak, egyetemi s magánsemináriumainak köréből nőttek ki, vagy tanítványaitól vitték tovább szemléletét: Kontra György, Kövendi Dénes, Vargha Balázs, Varga Tamás, Varga Domokos, Jánosi Sándor, Fabricius-Kovács Ferenc, Fábián Gyula, Komlósi Sándor, Kalmár László, Vekerdi László, Victor János, Újfalussy József, Szépe György, Buda Béla, id. és ifj. Heltai Miklós, Szabó Árpád, Victor András. Hozzájuk hasonló tisztelettel vették át, fogadták el vagy népszerűsítették rendszerszemléletét, pedagógiáját az őt később felfedezőik is: Bagdy Emőke, Forrai Katalin, Lendvai L. Ferenc, Szilágyi N. Sándor, Fekete Károly, Gyulai Árpád, Pusztai Gabriella, Küllös Imola, Miklóssy Endre, Péter Imre. Doktori disszertációt készített Karácsony életművéről Lányi Gusztáv, Deme Tamás. Tanulmányokat írt róla még több jeles mai, életművét kutató „felfedező”, akiknek felsorolására itt, most nincs mód.

Művészeti szempontból is értékes az ismeretsége, barátsága Kodály Zoltánnal. Karácsony buzdítására, s együttműködésével jelent meg 1929-ben, Kodály Zoltán előszavával a *101 magyar népdal* című cserkészkiadvány. Kodállal később is jó barátságban maradt.

KARÁCSONY SÁNDOR TERMÉSZETES RENDSZERE

Ahhoz, hogy megértsük a „nagyhírű professzor” szemléletében a művészet helyét, értelmét, érdemes alaposan megismerni azt a természetes rendszert, amelynek része a művészet is. Karácsony rendszere társaslelki működésünk kapcsolati összefüggésein, hálózatan alapul, funkciók együttesét, kölcsönösségét, markáns különválását és egymásra hatását jelző viszony-spektrumot hozva létre. A társaslelki relációk feszültségei, amelyek egymást is ellentéteznek, kiegészítik (példa: társadalom – versus tudomány, vagy tudomány – versus művészet) állandóan viszonyulnak egymáshoz s egyúttal az egészhez. Alkatunkon, beállítódásainkon (attitűdökön), helyzeteinken, ránk ható erőkön és ezek intenzitásán múlik, melyik viszonyunk, melyik kategóriája jellemez vagy dominál az adott időpillanatban, milyen térben, miféle előzmények után, miféle következmények előtt.

Karácsony szinte mentegetődzik, hogy nem folyton a rendszert magyarázza, majd később kifejti természetesnek nevezett rendszerét:

„Egy szó mint száz: azt hittem, eddig azt hittem, már réges-régen kifejtettem a rendszeremet. Megint csak a magam terminológiája szerint: nem is igen tehettem egyebet [...] az a rendszerem, hogy élek és mozgok, gondolkodván. [...] Rendszernek a mesterséges rendszereket nevezik és tartják erre mifelénk a tudomány berkeiben szorgoskodók. [...] Ezzel a természetes rendszerrel jómagam csakugyan édeskeveset törődtem eddig. Hazudnék, ha azt állítanám, hogy tudomást sem szereztem róla [...] a dolgok és evidenciájuk, a gondolatok közt nem bomlik meg, épen marad és nyilvánvalóvá válik lényegüknek egyik jelentős sajátossága, a rend. Tudtam én, láttam én ezt eddig is, elő azért nem hozakodtam vele, mert tartalmi sajátosságuk ez a dolgoknak, nem formai elemük, s engem munkásságom eddigi során csak a formai elemek foglalkoztattak.”¹

Karácsony az *Ocsúdó magyarság* (1942) írása közben jön rá, hogy maga ugyan folyamatosan rendszerszemlélettel figyelte és írta a neveléstudományi írásait, de ez mások számára nem volt mindig nyilvánvaló. Ennek a természetes rendszernek a jellemzői közé tartozik mindenekelőtt az *empíriából*, személyes megtapasztalásból való kiindulás, az ellentmondások feltárása, létező feszültségek – mint előzmények és következmények – bemutatása. Az egyik személyes, vallomásos megjegyzéséből kiderül saját hivatás-élményének a kezdete is. A pedagógiai hivatásra való korai rádöbbenéséről, a kamaszskorából tisztán megmaradt pillanatról – tanár-léte tetteit figyelő érzékeny önreflexióval így ír: „1902 őszén irattak be Debrecenben első

¹ KARÁCSONY Sándor, *Ocsúdó magyarság*, Széphalom Könyvműhely, Bp., 2002, 9.

gimnazistának. Szeptember 10-én 8–9-ig volt az első latinóránk. Kilencórai tízpercben láttam meg világosan, hogy az Isten tanárnak szánt. Attól fogva ösztönösen is, tudatosan is készültem erre a pályára. Figyeltem, kritizáltam, töprengtem, terveztem, milyen az ember, ha tanár.”²

Innentől folyamatosan sorolja „természetes rendszerének előzményeit” s jellemzőit:

- Autonómia („hamar önállóvá, magamnakvalóvá és autodidaktává lettem”)
- Társas lelkület („termédek sok mindentől és mindenkitől tanulhattam [...] Az én hallgatóságomat nem érdekelte az én tudományom [...] ellenben azt kereste óvatosan és tapogatózva: mi az, ami mindkettőnk s egyben valamennyiünket egyformán érdekel. [...] Keresnem kellett állandóan a hallgatóságom egyedeinek a szemebogarát, hogy ki-olvashassam belőlük: egy úton járunk-e még mindig, az történik-e, aminek történnie kell.”³);
- Viszonyulás („Miután azonban senkinek semmiféle rendszere dogmává nem merevedett bennem, a tanulásnak csak egyetlen lehetősége maradt számomra, ha viszonyulok ahhoz, akitől tanulni szeretnék. Mindenkitől lehet tanulni, s így én megtanultam mindenkihez viszonyulni.”⁴)
- Holisztikus szemlélet („minduntalan való újrafogalmazás [...] mert mindig az egészből kell kiindulnom.”⁵)
- Empátia („Esetről esetre feladtam magamat, belehelyezkedtem a másiknak a világába, hogy megérthessem.”⁶)
- Az egyetemessé váló jelentés („Kiderült, hogy amit diákkoromban tapasztalati úton megsejtettem, minden esetben érvényes vastörvény.”⁷)
- A személyre szóló jelentés („[...] azzal, hogy viszonyultam hozzá, kinek-kinek a maga ügye történt az órán, még ha nemszeretem dolga is, mégis az ő dolga. [...] Ha előadtam is, figyeltek az emberek, mert megérezték, hogy viszonyultam hozzájuk, személy szerint mindenkivel egyenként és együttesen is hányjuk-vetjük meg a problémát.”⁸)
- Objektivitás („[...] csakugyan a tényeket magukat fogtam vallatóra.”⁹)
- Pszichológiai alap („Csak az érdekli a résztvevőket, ami pszichologikum.”¹⁰)
- Paradigmaváltás az aktualitásban („Ezelőtt egy korszakkal logicizmus jellemezte a tananyagot: mi és hogyan? Ma az a kérdés: miért és minek?”¹¹)
- Szintézisteremtő több szempontúság – Karácsony rendszere hármas szempontból tekinti át a nevelés lényegét: társaspszichológiai előfeltételekkel (függetlenség, őszinteség, világosság, szabadság, hitbéli bizonyosság, siker, érvény,

² KARÁCSONY Sándor, *Ocsúdó magyarság*, Széphalom Könyvműhely, Bp., 2002, 9.

³ Uo., 14.

⁴ Uo., 17.

⁵ Uo., 14.

⁶ Uo., 13.

⁷ Uo., 14.

⁸ Uo.

⁹ Uo.

¹⁰ Uo.

¹¹ Uo.

familiaritás); társaslogikai előfeltételekkel (a vonatkozások logizmaival – ez köznapilag s a tudományban jel, a művészetben a jelkép, társadalmilag a tett –, a szillogizmusok, s tételek transzcendens természetével, a tételek mellérendelő voltával, egyik a másikhoz képest jellegével és a társasviszonyulás filozófiai lehetőségével). Állítja, hogy a létezés, az egzisztencia maga is transzcendens. „Nevelésről lévén szó, azért fontos ezt hangsúlyozni, mert az így felfogott lét nem magyarázható. A nevelésnek sem az tehát a célja, hogy magyarázza a magyarázhatatlant.”¹²

A hármas szempont egybefogása és az ebben megvalósuló reláció-szemlélet különleges, tudományos eredményt hozott – a viszonyok viszonyaiból teremtve rendszert. Életművének igazi értője és nagy bemutatója, Kontra György ezt írta erről a rendszerről: „Egyedülálló [...], mert a valóban megélt pedagógiai szituációkat általánosította elméletileg. Az ő írásba foglalt életművén kívül nincs a magyar szakirodalomban olyan oeuvre, amely szervesen összefüggő pszichológiai, logikai és filozófiai alapokra építve fejtené ki a pedagógiát.”¹³

Társaslélektani rendszerének alapjai részben adottak voltak Karácsony korának, a 20. század elejének legmodernebb tudományos irányzataiban (pl. a generatív grammatika: Ferdinand de Saussure, Ch. Bailly, a néplélektan: W. Wundt, a folklorisztika: H. Paul, és mások révén). Ám ezeket az alapokat Karácsony saját elveivel ötvözte, majd teljesen megújította, meghaladta, eredeti szemléletté formálta. (A társaslélektani hálózat létrehozása előtt ugyan kötődött Wundt elméletéhez, de maga írta le, hogy a „Völkerpsychologie” teljesen elavult, „néplélek” már nincs.) A végeredmény egészen más, új, komplex alkotás és a terminusa is különbözik – „társaslélektan”. A nyelvészetet átkötötte, integrálta egy alakuló új tudományág (az akkor még a mai nevén nem ismert új diszciplína) terébe, a kommunikációelméletbe.

A tudományos rendszer természetességéhez tartozik, hogy saját tapasztalataiból emelte ki az általánosítható elméletet. Eredményeiben a személyes tapasztalat mellett az is érték, hogy „felöleli a neveléstudomány valamennyi területét az óvodapedagógiától a felnőttek neveléséig [...] végigélte a pedagóguspálya minden szakaszát. [...] A családi nevelés minden mozzanatát alaposan megismerhette, mivel saját három gyerekén kívül még két rokongyerek is növekedett a házában. Azért szükséges mindezt fölemlgetni, mert több olyan pedagógia-professzorral találkozott, aki sohasem tanított semmiféle iskolában”¹⁴ – írta meg a Karácsony értékét jellemző társadalmi ellentmondást Kontra György.

(Ez a visszas helyzet jól ismert, hiszen több önjelölt „tudós” ma is aktív az áltudományokban, ismerünk életidegen „tanügyi bácsikat, néniket” és vannak olyan „szakértők” a művészetek, művek megítélésében, akiknek alkotásairól a fiókjuk sem tud. Jól mondja hát a híressé vált bonmot, hogy „a hiteltelen esztéta az az eunuch, aki folyton a szexualitásról beszél”.)

¹² KARÁCSONY Sándor, *Ocsúdó magyarság*, Széphalom Könyvműhely, Bp., 2002, 31.

¹³ KONTRA György, *Karácsony Sándor, a nagybíró professzor*, BIP, Bp., 2009, 83.

¹⁴ Uo., 82.

Karácsony életművében az összegző, hármas viszonyrendszer (lélektan, logika, filozófia) eredendően társas szemlélet. Félretette az individuum pszichológiáját, az egyéni formális logikát és a klasszikus módon kategorizáló egyéni filozófiát, s főlé rajzolta ezek egymással összefüggő társas viszonyulásait. Egyértelműen kijelenti: az egyéni lélekben az érzelem, értelem és az akarat nem nevelhető, a hit oktatása s az életérzés egyéni kezelése lehetetlen. Ugyanakkor ezek társaslelki relációkban való fejlesztése lehetséges. Így tehát létezik a társas közérzeti, azaz jogi, a társasérzelmi, azaz művészeti-, a társasértelmi, azaz tudományos-, a társas-akarat, azaz társadalmi-, s a hívő közösségben megnyilvánuló, vagyis vallási szemléleten alapuló nevelés.¹⁵ A témánkat érintő művészeti reláció – mint a társas érzelem lelki, logikai és filozófiai viszonyulása – természetesen fejleszthető, nevelhető, sőt, bizonyos helyzetekben elsőrendű jelentőségű.

¹⁵ KONTRA György, *Karácsony Sándor, a nagybíró professzor*, BIP, Bp., 2009, 152.

TÁRSASLÉLEKTANI ÖSSZEFÜGGÉSEK

Rendszerszintű társas-lélektanában Karácsony a főbb társasviszonyulások közötti, ún. „hibrid” relációkat is megmutatja az összefüggések rendszerében. Ezek az egymáshoz közeli, egyúttal egymással szembenálló kapcsolatok feszültséget generáló viszonyok. Példa: a társasakarati (társadalmi) s a társasértelmi (tudományos) relációk között létrejövő feszültség (a tettek a megfontolásokhoz viszonyulnak) a kialakult helyzet értékelését igényli. Így alakul ki az értékviszony mint felemás, hibrid reláció.¹⁶ Ahogy Kontra György fogalmazta: az értékelő lelki működésnek ez az elhelyezése Karácsony Sándor sajátosan újszerű találmánya.¹⁷ Ehhez hasonló a társas értelmi (tudományos) és a társas érzelmi (azaz a művészeti) reláció között kialakuló feszültség – az erotikus (vágyteli) viszony. Életünk társas viselkedéseiben ezek a jellegzetes kapcsolatok egymással összefüggnek, viszonyhálózati táblázatban is leírhatók. A táblázatba foglalt rendszer kilencszer kilenc, azaz nyolcvanegy kategóriát (avagy Kövendi Dénes szavaival „kukucsáló nyílást”¹⁸) hoz létre. Pozitív értékeink társaslélektani viszony-rendszere az alábbi táblázatban megfigyelhető. (Létezik inverz, negatív hálózat is, de arra itt nem térünk ki.) A táblázat Karácsony értékel-méleti (axiológiai) könyvében, *A magyarok kincse* kötetében található meg.

A legfelső vízszintes sor az érett felnőtt ember társaslelki viszonyait jelzi, a bal oldali függőleges oszlop (a felső sor azonos terminusaiból alakított jelzőkkel) viszont az adott reláció intenzitásbeli szintjein helyezi el a reláció fokait, szomatikus pólustól a pneumatikus pólusig. Minél „lejjebb” nézzük egy viszonyulás fogalmait, annál intenzívebb kategóriákat találunk – a pneumatikus pólushoz egyre közelebb. Példa lehet a társadalmi viszonyulás, ahol (a fejlődés-lélektanilag is fokozati sort alkotó) *igény, ajándék, szolgálat, áldozat* mind érettebb (felnőttebb) kategóriái után a *szerethez*, a társadalmiság legintenzívebb fokához jutunk. A *nevelés* szintén a rendszer transzcendens, pneumatikus „áhitatos” fokán található, világnézeti relációként. S valamennyi, „intenzív” fokú kategória szinte egymásból következő értékeket tár fel, lelki viszonyulásaink mélyén, legerősebb (vallási) szintjén: *szent, nevelés, szeretet, mártír (tanúság), világrend, misszió, nemzet, felekezet, szófokrácia*. Társaslelki működésünk érzelmi szintjén, művészeti fokán viszont ezeket a kategóriákat találjuk: *szép, forradalom, ajándék, őszinteség, siker, manér, forma, rutin, nép*.

Lelki működésünk társas érzelmi relációja Karácsony értelmezésében a művészeti viszonyt jelenti. Könnyen elfogadható e tézis, hiszen a művészet szemlélő, „használói” és alkotói mindennapi tapasztalataink szerint is érzelmi telítettséggel

¹⁶ Uo., 66.

¹⁷ Uo., 66.

¹⁸ KÖVENDI, Karácsony Sándor, *Magyarok kincse*, 279.

POZITÍV TÁRSASLÉLEKTANI KATEGÓRIÁK¹⁹

Vallás	Világnézet	Társadalom	Érték	Tudomány	Erosz	Művészet	Technika	Jog	+
Bölcs	Politika	Igény	Független	Kormányzat	Hajlam	Közvélemény	Ország	Társ	Jogi
Való	Agitáció	Szerződés	Illúzió	Nyelv	Barátság	Konvenció	Ildom	Otthon	Technikai
Szép	Forradalom	Ajándék	Őszinte	Siker	Manér, modor	Forma	Rutin	Nép	Művészi
Illő	Utópia	Karítás	Eszmény	Kultusz	Szerelem	Izlés	Dívat	Falu	Erotikus
Igaz	Probléma	Szolgálat	Világos	Érvény	Törvény	Hagyomány	Sablon	Értelemiségi	Tudományos
Kellő	Program	Officium	Eszme	Okmány	Szakma	Haza	Etikett	Város	Értékes
Jó	Reform	Áldozat	Szabad	Színvonal	Exercitus	Szokás	Szervezet	Ifjúság	Társadalmi
Üdvös	Szekta	Osztály	Hős	Akadémia	Hivatás	Történelem	Párt	Iskola	Világnézeti
Szent	Nevelés	Szeretet	Mártír	Világrend	Misszió	Nemzet	Felekezet	Szofokrácia	Vallásos

¹⁹ KARÁCSONY SÁNDOR, *A magyarok kénise* (axiológia), Széphalom Könyvműhely, Bp., 2008, 276.

alkotnak, illetve „szemlélik” a műalkotást. A társasérzelmi, azaz művészeti relációt kifejező nyelv a hétköznapi és a tudományostól teljesen eltérő módon működik – a jelet jelképpé alakítja. Az irodalomról mint par excellence művészeti nyelvről írta le ezt a megállapítást Karácsony Sándor:

„A nyelv »egysége« a mondat, az irodalomé a stílus. Ha a jelrendszerben mozogva jelt tud adni a beszélő a hallgatóságának vagy a mester a tanítványának, akkor a mondatot megértik. Ha [...] jelképrendszerré kényszerítvén kiöntheti lelkét, megmutathatja magát a költő, s közönsége vállalja a jelképet, magára ösmér benne, akkor a stílus sikerült. A nyelvből irodalom lett; mert a jel jelképpé, a jelrendszer jelképrendszerré, a beszélő költővé, a hallgatóság közönséggé, a mondat stílussá, a megértés sikerre változott. A különbség fokbeli, melyet az az izgalom okozott, hogy a kifejezés élet-halál kérdésévé vált. Az én Énem megmutatása elsőbrendű érdeké a Te megértésednél. A jelentéssel meg kellett harcolni egészen az egyetemes jelentésig. Az irodalom tehát társaslelki jelenség, mégpedig érzelmi jelenség, mert az izgalom miatt a harc folyamán a nyelv értelmi funkciója a művészet érzelmi funkciójává hevül és olvad.”²⁰

Triviális egyszerűséggel: tudomány és művészet (valamint a többi társas relációnk) egymástól különböznek. Az affektív s a kognitív mező az ember társaslelki viszonyának, megismerési és kifejezési módjának más-más terét jelzi. Karácsony rendszerének kilenc társasviszonya között (jogi, technikai, művészeti, erotikus, tudományos, értékbeli, társadalmi, világnézeti, vallási) fontos helye van a tudomány és a művészet relációinak. A tapasztalás „hogyanjai” e kettőnél eltérő agyféltekékhez köthetők. (Lásd: Hámosi József, Freund Tamás témát érintő könyveit.) Ezek egymáshoz is viszonyulnak a megismerés különböző szintjein. Példával szemléltetve: ha egy, a fővárost először látogató ismerősünket vezetjük a városban, a Magyar Tudományos Akadémia épületét, a Petőfi szobrot és a sarki fűszerest különböző szempontok szerint lehet bemutatni, szemlélni, megismer(tet)ni. Lehet jogilag, technikailag, társadalmilag, érték szerint és világnézeti, vagy akár áhítattal, s persze tudományosan és művészileg is lehet nézni ugyanazt a tárgyat, alanyt. A különböző viszonyulási szintek szerint a meglátás eredménye is nagyon eltérő lesz. Más a művészet tudományos szintje, más a tudomány művészi szintje. Ezenkívül a különböző irányú figyelemnek erősen más a nyelve, kommunikációja is.

Aki mindennek az okát, következményét keresi, az tudós módra szemléli a művészi szobrot is. Aki meg érzelmi telítettséggel viszonyul az Akadémiához, Petőfíhez és a sarki fűszereshez, nyilván a tetszést/nem tetszést jelző attitűddel fordul figyelmé tárgya felé, s így is beszél róla.

²⁰ KARÁCSONY Sándor, *A könyvek lelke*, Széphalom Könyvműhely, Bp., 2002, 23.

MŰVÉSZET, FORMA

A köznevelésben, az iskolai tantervekben a legnagyobb vitát a „tartalmi kérdések” szokták kiváltani. A tanításban időtlen idők óta tartó félreértések, s viták egyik alapja a mindenáron való tartalomra koncentrálás volt. Az ’50-es években ennek legkirívóbb példája az általános iskolai irodalom tantárgy *Hétköznapok és csaták hősei* címet viselő tantervi/tankönyvi fejezete volt. A szocialista embertípus bemutatására kellett a hősies „tartalmak” sorolása.

Ráadásul a tartalmat rendszeresen behelyettesítették a „mondanivalóval”. A tankönyvi magyarázatok (s a vizsgákon számonkért értelmezések) legfőbb pontja a művek „eszmei mondanivalójának” mibenléte volt. A forma tisztelőit (mind irodalmi, mind képzőművészeti területen) nemes egyszerűséggel említésre alig méltó „formalistáknak”, vagy az átkos „l’art pour l’art” burzsoá követőinek nevezték. A szóhasználat egyértelműsége érdekében érdemes és szükséges a két fogalom megtisztítása (együttal rehabilitálása). A tartalom kifejezése valóban fontos mind a tudományban, mind a művészetben. A tartalomban találjuk a szavak jelentésének értelmét, a jelenség megragadható lényegét. Ám mindez forma nélkül nem is létezik. (Ahogy fordítva is igaz – Karácsonyt idézve – minden forma valamiféle tartalomnak a formája.) A forma külső alak, minta, látható megjelenés, a létezés érzékelhető burka, tömege, a művészetben az esztétikai minőség megjelenése. A forma minden művészetben lényegkifejező. Ami Karácsony művészetszemléletét illeti, társaslélektani értékrendszerében a „forma” nem véletlenül jelzi a művészeti viszonyulás művészeti fokát. Idézem:

„Sokat emlegettük s még többet fogjuk emlegetni ezentúl a formát. Eddig azt mondtuk róla: az irodalom (akárcsak a többi művészetek) forma. Még az is, amit tartalomnak szoktunk emlegetni vele való kapcsolatban, csak mint forma jöhet tekintetbe. Mi lehet hát akkor az a sokat emlegetett forma voltaképpen?

Legelőször is azzal jöjjünk tisztába, hogy forma magában nincs. Minden forma valamiféle tartalomnak a formája. Az uraságoktól levett formák azért hatnak olyan kínosan az emberre, mert szétválasztottak valamilyen szétválaszthatatlant, és most erőltetik a lehetetlent, mintha a tartalom meg a forma nem egyszerre születnének, s a tartalom úgy bújhatna bele egy már meglévő formába, mint üresen hagyott csigahéjba a csiga. Mondanom sem kell, hogy az üres csigahéjakba sem szoktak csigák belebújni. Csigá és háza egyszerre születnek.

Ezzel a megállapítással azonban még messzebbre vetődtünk a céltól, még kevésbé értjük a formát. Ha forma nincs tartalom nélkül, kétszeresen érthetetlen egy olyan kijelentés, mint a fentebbi, hogy ti. az irodalom (s általában a művészet) csak forma. A kétféleképpen felállított tétel egymásnak szalad.

Látszólagos ez a kétféleség. Művészet általában és irodalom a mi különleges esztünkben egyaránt a szívnek szólnak, a tartalom pedig elsősorban az értelemnek szól, hiszen a tartalmat értjük, nem érezzük. A forma az, melyet a műalkotásokban, tehát az irodalmi alkotásban érzünk, tehát a forma az, amely a szívnek szól. A tudományt értjük, a művészetet érezzük, a tartalmat értjük, a formát érezzük. Az irodalomban csak az a művészet, vagyis igazán irodalom, ami érezhető, tehát a forma.”²¹

Igen, ma már törvényszerűen, evidenciaként helyesen tanítják, hogy a tartalom és a forma dialektikusan össze-függ. Ám a posztmodern (és a poszt-posztmodern) korszakban ennek az összefüggésnek számtalan megcsavarodása, csomója, torzulása létezhet. A „jó és igaz” szakrális tartalmaihoz a történelmi hagyomány természetesen illesztette a „szép” formáját. (Közismert, hogy e három fogalom volt mindig az Isten jellemző attribútuma, tulajdonsága.) A 20. század ott is megcsavarta az összefüggést, ahol az amerikai filmekben korábban a messziről felismerhető „rossz” volt a nyilvánvalóan „szépnek” az ellentéte, tehát érthető lett: a „rút, csúnya” figura a negatív. Sugallta, hogy a nem-szép az egyúttal nem-jó. Ez már a múlt. A filmdivat változása és az ingerek túlcsiklandozó piacán ez a trend rafináltan megfordult, a negatív szereplő mind finomabb, „szebb” és az elfogadásra egyre alkalmasabb lett. A szépre érzékenyek ily módon az ingerlő „rosszal” kezdtek azonosulni. Így kerül divatba a kártékonyan megfordító (per verso) tendencia. A Huxley-minta szerint alakuló „szép, új világunk” korában a gyerekeink meséi, játécai, filmjei is megfordulnak, a művészi érték szépsége egy pervertálódó globális ízlésdiktálás termékeiben eltűnik, vagy értéktelenné züllik. Eldöntendő: a gyermek számára kínált piacon az értékesnek tűnő forma az emberi élet tartalmára utal, vagy annak az ellentétét (pusztítást, halál-kultuszt) népszerűsítő formákkal az élet ellentétét teszi etalonná. Karácsonyt idézem:

„Ez a legkisebbik királyúrfi olyan a formák közt, mint a számtanban az egység fogalma. Végső forma; magával a tartalommal egyenlő. Érti az ember, hogy ha nem ez volna az élettartalom igazi formája, akkor megállana az élet, nem volna érdemes élni. Azért érdemes élni, mert még a legkétségbeejtőbb helyzetben is vigaszt és reménységet talál az ember abban a tényben, hogy az életnek ez a most éppen aktuális darabja csak rész szerint való. Az egyetemes létben az emberi életnek az az igazi formája, hogy a legkisebbik királyfi a végén mégiscsak diadalmaszkodik. Érzelemlátványban ez a tény vált ki szinte örömet. A dolgok egyetemes jelentése. Ebben az egyetemes jelentésben megtalálom a magam életének a jelentését, vagyis az értelmét is. Megtalálom, és örülök neki. Ezért állítottuk azt, hogy a forma szívünk osztályrésze; a tartalom az eszünké.

Mindez talán azt a másik imént megkockáztatott állításunkat is nyilvánvalóvá tette, hogy a forma csak akkor igazi és csak akkor vált ki belőlünk örömeztet,

²¹ KARÁCSONY Sándor, *A magyarok kincse*, Széphalom Könyvműhely, Bp., 2008. 186.

ha valamiféle igazi tartalomnak a formája, tehát nem üres forma. Nem azért örülök a legkisebbik királyfi győzelmének, mert a mesélő azt meséli róla, hogy győzött. A mesélő meséjét ugyanis vagy elhiszem, vagy sem. Nem a mesélőnek hiszem el a győzelmet, hanem a formának. A végső forma ugyanis, mint éppen az imént is láttuk, ma-gának a valóságos életnek a formája. Ez azt jelenti, hogy a valóságos élet, miközben telik-múlik, formát ölt, és csupán az az igazi forma, ami a valóságos életnek a valóságos formája. Ilyen forma meg csak egy van, ha millió ember életében nyilvánul is meg – nem millióképpen, hanem milliószor. [...] Az igazi életnek csak az az egyféle formája lehet, hogy a legkisebbik királyfi győz a végén.”²²

Különösnek tűnik, de izgalmas a sorok közti, alig észrevehető, kimondatlanul is jelenlévő állítás: az artisztikum (a művészi viszonyulás egésze) szervesen összefügg az érték elvével, s az etikával. A jó forma választása, használat, célzottsága felelősséggel jár. A forma maga is jelképpé válik, s a jelkép jelentése az életre utal, egyetemes. Az életre való számtalan hivatkozás Karácsonynál nem véletlen, előrevetíti társaslogikájának és -filozófiájának kategória-fejlődését is. Érvelésében az oksági elvet a célokság váltja fel. Idézem axiológiai elemzésének következtetését:

„A mesélő nem rólam mesél, hanem magamagáról. Másfelől meg nem úgy mesél magáról, mint a nyű-gös beteg az orvosnak, hanem önkéntelenül. Ő a legkisebbik királyfiról akar mesélni, s ezt csak akkor teheti, ha a legkisebb királyfi sorsában a maga sorsát meséli el, mert csak így érezheti, hogy a legkisebb királyfi sorsa – az élet maga. Az élet egyetemes formája. Hiszen ebben az egyetemes formában az ő életének a jelentése, az ő létének az értelme is benne rejlik. Jelkép tehát a forma, amelyben a három pont mindenesetre egybeesik: a legkisebbik királyfi élete, a mesélő élete és az én életem, aki a mesét meghallgatom és elhiszem. Még egyszer ismétlem. Nem a mesélőnek hiszem el a mesét, hanem annak a tapasztalatomnak, amely az örömrésztet kiváltotta belőlem: hogy a legkisebbik királyúrfi életének, meg a mesélő életének, meg a meséhallgató életének egyforma tanulsága szerint a nagy Életben az alulkerült különben a végén mindig felülkerekedik. Ez most már bizonyosan az Élet igazi formája, mert hárman egybehangzóan bizonyítják, holott nem beszélhettek össze megelőzően, de meg már nagyon régi idő óta nagyon sokan egyforma szívdobbanással bizonyították, hogy igazuk van, jól tudják azt, amiről azt állítják, hogy tudják, igazán.

A Toldiban aztán még meggazdagodnak és meg is sokasodnak az örömszerző források. Külön öröm az embernek, mikor felfedezi, hogy nemcsak a meséből nagyon jól ismert legkisebbik királyfi kerekedik felül a végén minden bizonnyal, hanem, ímé, ez a nagy erejű drága gyermek is. [...] A szóképek és a hasonlatok

²² Uo., 186-187

annak az örömömnek a forrásai, amellyel az élet, az egyetlen, nagy É-vel írandó Élet egységét szemlélem. A nap elfekszik, akárcsak az állatok, akárcsak mi is emberek, nagy vörös palástja van neki, mint a mi királyainknak; az éj beront, akárcsak az ellenség, stb, stb. Ha igazán az élet valaminek a tartalma, olyan formában jelenik meg, mely neked, nekem, neki, minden igazán embernek, míg a világ meg két nap... örömeikre szolgál.”²³

²³ Uo., 188.

A MŰVÉSZET (IRODALOM) TÁRSASÉRZELEMI JELKÉPISÉGE, KÓD- ÉS JELENTÉSVÁLTOZÁSA

A kitűzött célnak megfelelően, érdemes belemerülni a választott alapművek, az *Irodalmi nevelés* (majd később *A magyarok kincse*, *A magyar észjárás* és az *Ocsúdó magyarság*) művészetet értelmező gondolatvilágába. Az Irodalmi nevelés című művészetelméleti összegzésében Karácsony az irodalmi-, s általában a művészeti lényeg megértéséhez egészen köznapi példákat hoz. Saját gimnáziumi élményeiből meríti franciatanárának félmondatait, utalásait, sóhajait, amelyekkel a derék tanár jelezte, hogy a francia szövegek bemutatásakor átlényegül a költő Alfred de Vigny-vé, s annak a hőségé, Mózessé, amikor refrénként ismételte, mennyire hatalmas és magányos (*puissant et solitaire*), ezzel jelezve, hogy ő maga is „*homme de Dieu*”, Isten embere. Tovább lépve, ez a kitűnő pedagógus rögtön megmutatta a többi művészeti ágban is az analógiákat. A művészi bemutatás hatása megtette a magáét, a diákok megrökönyödve, s meghatottan hallgatták. A tanár meg: „Az egész osztályhoz fordult. »Szegény jó fiaim. Nem ti tehettek róla, ha el vagytok jegyezve a Szép-pel«” – idézi emlékezetéből Karácsony. A költői, szónoki érzékenység hatott, megihlette a kölyköket, akik utcákat róva, fejből mondták egymás mellett, együvé csiszolva a már ismert Ady szövegeket a frissen megismert de Vigny-ével. Ady Endre hasonlóan fenséges és keserű soraiban felfedezték a rokonlelkét. „[...] fenség,/északfok, titok, idegenség,/lidérces, messze fény” – mellé téve Vigny-t: „*Sitot, que votre souffle a rempli le berger, les hommes se sont dit: 'Il nous est étranger'*”. Igen, a magányos idegenség életérzése mindkét költőnél megvolt. Megérezték, idézték.

Karácsony ezt a következtetést vonta le az élményből: „Tanár úr [...] megszüntette a tanulás alkalmából szokásos nyelvi alapviszonyt és irodalmi alapviszonyt teremtett közénk. Nem a beszélő beszélt hallgatóközönségéhez ilyenkor, hanem a műalkotó a műélvezőhöz. Mindegy, hogy ki volt a tolmács. Ha ő olvasott, mi hallgattuk édes bűvöletben.”²⁴

Szerzőnk itt már előrevetíti főbb művészetszemléleti tételeinek az előképeit. A jel jelképpé változását, a jelentésváltozás meghatározó élményét és a művészetközvetítő személyiségének alakulását. A mű visszahat az alkotóra, a közvetítőre, meg a műélvezőre, s az élmény még meg is megváltoztatja az eredeti jelentést. Idézem ismét a szerzőt: „Nemcsak Mózes Mózes, én is Mózes vagyok [...] Igen, de én nemcsak Mózes vagyok, hanem Illés szekerén is ülök, meg szeretném is ha szeretnének, mert se barátja, se boldog őse, se rokona, se ismerőse nem vagyok senkinek, vagyok, mint minden ember fenség, északfok, titok, idegenség... Minden én vagyok és én minden vagyok.”²⁵

²⁴ KARÁCSONY, *A könyvek lelke*, 11.

²⁵ Uo., 14–15.

Jellegzetes művészi, alkotói vallomás, beállítódás, amely a beavatás lényegét mutatja meg. A jó mű interpretálója, szemlélője (vagy „élvezője”) azonosul az alkotás mondandójával és a mű eredeti alkotójának attitűdjével. Mindezt kiegészíthetjük a társművészetek példáival: Bartók *Concertóját* hallgatva magunkra ismerhetünk a honvágymotívum dallamával, bennünk indít érzelmet a *Szép vagy, gyönyörű vagy Magyarország* dallam-idézete. Honvágym nekem is (a műélvezőnek is) lehet. És én is lehetek a csodálatos mandarin, én vagyok Hamlet (s Ofélia, Rómeó vagy Júlia); az én retinámon kezdenek világítani Csontváry *Taorminájának* vakító komplementer színei, én vagyok a *Piéta* Máriaja Michelangelo szobrán és én magam vagyok Dávid, meg a rabszolga is. A művészet közvetítőire vonatkoztatva pedig – miközben a mű tolmácsolóján átfut a lelki magasfeszültség – Karácsony kimondja a meglepő tény: „Irodalomra csak az nevelhet, aki maga is költő. Azért tud irodalmat tanítani.” Ez bizony kemény előfeltétele a művészeti nevelésnek. Nyilván nem azt akarja sulykolni a szerző, hogy minden egyes tanár, irodalomközvetítő – többkönyves irodalmár, író, vagy poéta legyen. A lényeg az, hogy (mentálhigiénés értelemben) csak az vállaljon „érzékenyítést” (azaz művészetközvetítést) akinek önmagában is művészi hite, érzékenysége van, aki lelkiekben maga is alkot.

A tanulságot újra a közelmúltunk és napjaink élményeire vonatkoztatva: Lükő Gábor (aki Karácsony-tanítvány), Domokos Pál Péter, Lakatos Demeter, Kallós Zoltán, Martin György, Szabó T. Attila, Péntek János, Szentimrei Judit, Nagy Olga, Gazda József, Keszeg Vilmos, Tánczos Vilmos, Csókos Varga Györgyi, Erdélyi Zsuzsanna, Faragó József, Ráduly János, Pozsony Ferenc, Andrásfalvy Bertalan, Sebő Ferenc, Nagy Mari, Vidák István, Arday Ildikó, Mohay Tamás, Csoma Gergő s Iancu Laura kutatói, pedagógusi, költői, népzene- és tánc-kutatói, néprajzos életműve szépen felhívta a figyelmet arra, hogy a korábban művészetileg, vagy tudományilag semmibe vett adatközlő mesemondó, éneklő falusiak, öregasszonyok, öregemberek, Mari nénik, János bácsik – bizony mégis költők, ének- és mesemondó, tánc-, s ballada-tudó, alkotó emberek. Ne féljünk kimondani: művészek. S mindazok, akik átadták, áthagyományozták művészetként értékelhető tudásukat, azok mindnyájan művészet-teremtő alkotók. Saját múltam személyes emlékeiből merítem elő egy szép régi találkozásomat az erdélyi Tamási Gáspárral, Tamási Áron testvérével. Őt a szegény családja nem tudta taníttatni, így földműves öreglegény maradt Farkaslakán. Székely szokás szerint (ha nincs több férfi-utód) a család utolsó férfiú leszármazottjának kell megírnia a család történetét. S lőn.

Így aztán láthattam, amint Gazsi bácsi kinyitotta a nagyfüzetet, s igyekvő betűkkel folytatta a történet-leíró mondatot, amit kaszáláskor félbehagyott. Ebből a betűkapirgálásból született a *Vadon nőtt gyöngyvirág* című könyv, melynek irodalmi, művészi értékét örömmel ismerték el mind az irodalmárok, mind a néprajzosok (mind a művészszerető olvasók). Ki volt hát Tamási Gáspár? Földművelő öregszékely, vagy művészeti ihlettel, társasérzelmi telítettséggel mindig is rendelkező, rejtett írótehetség? Úgy vélem, az utóbbi. Gazsi bácsi nekem művész.

Karácsony szerint a műalkotás tárgyánál az sem fontos, hogy a költő honnan vette a tárgyát. Arany János akár az istálló mellől, a tehéntrágya közeléből vagy a

falusiak elbeszéléseiből (és nem az a fontos, hogy Ilosvaiból) merítette témáját, az éppúgy művészi tárggyá lett, mint Alfred de Vigny s Ady költészete, amely a Bibliából is töltekezett. A művészeti viszonyulás bármilyen tárgyat képes átalakítani. Nem túlzás, ha más művészeti ágakból vett példával mondjuk: az alkotó a mű tárgyat megszenteli, egyetemessé teszi. Ahogy Bartók az olcsó prostituált környezetből csíhol csodát a *Csodálatos mandarinban*, vagy ahogy egy organikus építész (a beton-modernitással szemben) a lenézett fát, faanyagot beemeli a szakralitásba. Így írja Karácsony: „Rábukkanunk Isten világában a jelképben rejtőző egyetemes jelentésre, mindegy, ki, vagy mi juttatta eszünkbe. A nyelvi jelentések mélyén rejtőző egyetemes jelentés a jelkép, tehát az irodalom is az és nem a jelek. Ezt vittük magunkkal ajándékképpen erről a nevezetes francia óráról.”²⁶

Általánosítható tanulsága a fenti diák-anekdotának tehát: egy műalkotás átadásának hiteles transzformáló folyamatában az irodalom tolmácsa maga is költő lesz. Bármely tárgy (ha alkotássá válik), művészetté alakul, s a legfontosabb felfedezés az, hogy a jelből – művészivé váló kifejezés esetén mindig jelkép válik. Rendkívül hangsúlyos a másik állítás is: a jelentés teljes megváltozását tapasztaljuk. Amíg a köznapi szóhasználatban a szó jelentése esetleges lehet, a tudományban pedig egy, azaz egyetlen jelentésű a közlés jele, a művészetben a jelképivé vált kifejezés jelentése már se nem esetleges, se nem egyetlen, hanem egyetemes. Hamlet királyfi, Lear király, vagy a Verdi alkotta *Requiem* olyan univerzális szimbólum, amelyet a szemlélő/hallgató/műélvező önmagára vonatkoztat, önmagát fedezi fel benne. Tehát amíg a tudományos jel egyetlen jelentésű, a művészeti nyelv jelentése egyetemes.

Karácsony az irodalom (az egész művészet) születésének megjelenítésére kedves köznapi példát is hoz. Ugyannak a franciatanárnak egy másik esetét vezeti elő. A fáradt, beteg tanárt megréfélták a diákjai, elrejtették előle az osztálykulcsot, így a szegény tanárnak a huzatos folyosón kellett megvárni, míg előkerült a kulcs. Amikor bementek az osztályterembe, a tanár teljesen kiborult és szemrehányását a megszeppent diákokra zúdította. Már a tanár szónoki vallomása sem volt drámai színektől mentes, de ami azután történt, az Karácsony szerint „maga a cseppentett irodalom”. Idézem a katartikus dialógust:

„Máskor ne ilyen orozva, fiaim, mint az éji tolvaj, hanem gyertek rám, essetek nekem, teperjete le, térgyeljete a mellyemre, üssetek ököllel a becsületben meg-ráncosodott képembe és úgy recsegjéte belé a süket fülem dobhártyájába, hogy mér nem döglesz mán meg, kiszolgált vén kutya? Irtózatoss volt ezt hallani, én meg még nem is szoktam hozzá, újomc voltam. Rákezdtem a pityergést és úgy ziháltam: – Mink vagyunk a kutyák, tanár úr. Ne tessék megdöglöni.”²⁷

A jelenet nyilván keserűből derűsre változik, de Karácsony – a hajdani kisdíák – rádöbben valami másra, nagyon fontosra. A felizzott hangulatban többszörös nyelvi

²⁶ Uo., 15.

²⁷ KARÁCSONY, *A könyvek lelke*, 15.

kódváltás történt. Először a tanár – sértettségében nem tudván, mit mondjon az éretlen, pubertáló kamaszoknak – oly módon fejezte ki magát, ami már nem köz-napi beszéd, hanem szinte drámai monológ. Másodszor meg a megszeppent kisdíák „vétí el”, tekeri ki a mondandóját a két, rendkívül különböző stílusú szó egymáshoz illesztésével, s lesz a kódváltáskor „ne tessék megdögleni”. Igaza van a professzornak, ez valóban cseppentett irodalom, már-már művészi hökkentés.

Ennek az épp megszülető művészi viszonynak több összetevőjét fedezi fel Karcsony:

„[...] a jel jelképpé válik [...] három megkülönböztető elem van jelen ennél az átalakulásnál. Az egyik a költő, akit példátlan izgalomba hoz az, hogy született a lelkében valami, egy kép, s azt el kellene mondania, de nem lehet. E nélkül az izgalom nélkül nem találná meg a költő az egyetlen lehetőséget. A másik elem a jelrendszer, a nyelv, amely egyedüli lehetőségként adhat a kifejezés számára jelet, de ez nem elégséges, mert nem megfelelő. A nyelvnek ugyanis csak konvencionális, egyszer már használt jelei vannak, s éppen ez az előnyük a baj, hogy már használták őket, már beváltak. Adva van végül a közönség, amely nem érti, nem értheti meg a költő szavát, mert vagy megérti a szó jelentését, a szót s akkor nem nyerheti el a költő lelkének tartalmát, a képet, vagy a képnek a látására tör, de akkor neve-nincs lelki tartalmat kap s azt sem elraktározni, sem továbbadni nem képes. Nincs más mód, új jelre van szükség, de olyanra, amely magába foglalja mind a három szükségletet: a nyelvét, a költőét és a közönségét. [...] Jelképre van szükség, mert az egyetemes jelentés egyképp jelenti a szó jelentését, a költő lelkében élő képet és a közönsége lelkében keltendő ugyanazt a képet is.”²⁸

A történet váratlan stíluscsavarán lehet nevetni, vagy azon akár hümmögni, de a lényeg nem a kódváltás, hanem annak megértése. Ahogy a híres anekdotában is, ahol állítólag Medgyessy szobrászunk állt frissen felavatott ló-szobra mellett, s hallotta, miként duzzog egy atyafi, morogván: a lónak nem ilyen a szügye, a fara, a háta. Nemsokára megszólalt a szobrász is: „Csakhogy ez nem ló!” „– Hát micsoda?” – kérdezte a méltatlankodó atyafi. Jött a válasz: „– Ez nem ló, ez szobor.” Parafrázálva Márai híres mondatát: a művészetben „minden másként van”.

²⁸ Uo., 18,

EGY PÉLDA – A JEL ÉS A JELKÉP

Karácsony Sándor világosan megfogalmazott elvét már idéztük: társas érzelmi viszonyaink közléseiben a jelből jelkép lesz, s ami tudományos viszonyban egyetlen jelentésű lenne, az itt egyetemes jelentéssé válik, az alkotó érzelmileg telített közléséből társas, művészeti kifejezés lesz. Ez tanítható. De hogyan lehet ezt a legegyszerűbben megértetni a növendékekkel?

Bottal, vászonnal, zászlóval. A művészet születése Kosztolányi soraival is modellezhető: Bot és vászon? Hozzáteve a költő poétikus zárlatát: – mégsem bot és vászon. Hanem zászló! Botért, vászonért ritkán szokták érzelmi felindulásból életüket adni emberek. Áldozatot hozni, akár meghalni viszont zászlóért, a zászlóval jelképezett egyetemes jelentésért (például a hazáért) már sokszor, sokan haltak meg a történelemben. Nálunk is, másutt is. Egyetemes kép.

Minden nemzet legerősebb érzelmi üzeneteit szimbólumok hordozzák. Határozatok és törvények racionális érvényei miatt is születnek demonstrációk, de legtöbbször szimbólumok révén (zászló, címer, anyanyelvi várostábla, szobor, templom) törnek fel az érzelmek. A (szent-) korona, a himnusz nálunk is a nemzeti lét érzellel töltött hangsúlyos szimbólumai. Szívesen idézem ehhez ifjúságom kedvelt együtteseit, az Illést, Fonográfot. Szörényi Levente és Bródy János híressé vált *Ha én rózsá volnék* száma, s annak jelképei ide kapcsolódnak. Ez a popzenében termett, áthallásos dal voltaképp virágének, amely bizonyító erővel mutatja a jel jelképpé válását. Korábban is voltak együtteseiknek rendkívül népszerű „virágénekei”, ahol a biológiai-botanikai szépség jele (a rózsza) művészetileg értékelhető jelképpé vált. („Azt hiszed, hogy nyílik még a sárga rózsza / Azt hiszed, hogy hallgatunk a hazug szóra. / Azt hiszed, hogy mindig mindent megbocsátunk / azt hiszed, hogy megtagadtuk minden álmunk.”). Ezt nem kellett magyarázni, érzellel telítve vettük az „adást”. Az említett *Ha én rózsá volnék* dal szimbólumszerűsége szinte himnikus méretet öltött. A korábbi áthallásos szövegek is rejtett, de nyilvánvalóan rebellis, ellenzéki szövegek voltak, amelyek a korszak társadalmi közérzetét, közvéleményét igyekeztek szóba, dalba önteni. A *Ha én rózsá volnék* esetében drámai interferenciáról beszélhetünk. Pár perc alatt szikrát, nagyfeszültséget váltott ki az élő koncerteken a dalnak egy konkrét része, a közönség rendszeresen tapsban tört ki. Mindig ugyanannál a strófánál, a következő szavaknál: „És ha engem egyszer / lánckerék taposna, / alattam a föld is / sírva beomolna.” Ilyenkor a mennydörgés erejével feltörő indulat jelezte: a magyar fiatalok magukra, sorsukra ismertek a jelképben. Ezek a szavak 1956 forradalmát siratták. A lánckerék, az utca, mind ugyanarra utalt, virágnyelven, megvilágító erővel. Azt az '56-ot idézte, amelynek jelentésével a későbbi évfordulókon napjaink tízen-, huszonevesei sajnos alig vannak tisztában. A Sziget Fesztivál heverésző ifjainak némelyike pár évvel ezelőtt, egy be-

számoló szerint Kossuthot és Petőfit is ’56 hőseinek tartotta.” Ha az okokat keressük, kiderül, a középiskola utolsó osztályában szinte semmit nem tanultak 56-ról. Vannak iskolák, ahol az események után hatvan évvel, ma is még „ellenforradalomnak” (sic!) mutatják be, másutt meg a történelmi időket rendezni képtelen, s magától integrálni nem tudó, iskolás hamistudat keveri meg a „nagy csaták hőseit”. Így kerül Nagy Imre mellé Petőfi, Kossuth. Valami hiányzik valahonnan – történelmi tudatban, nevelésben. Ki, mit tanított erről a korszakról? A történelem integrált szinkron-diakron szemlélete helyett legendák, mítoszok maradnak a részek összeillesztését (önhibájukon kívül) senkitől nem tanult, „iskolát végzett” éretlen értetleneknek. Mentségükre legyen mondva, habár a jelek nyelvén, az értés nyelvén nem hatott rájuk a történelem, ne higgyük, hogy jelkép és megérzés szintjén rezzenéstelenek. Azt a zenei nyelvet, amelyen Cseh Tamás, Nagy Feró mesélt nekik a levett forradalomról, azt megértették, és azok jelképeit átérezték. A Corvin köz mögött is.

A STÍLUS, A SIKER, A HAGYOMÁNY ÉS AZ ÚJRAFOGALMAZÁS

Karácsony kora a kapitalizálódott civilizáció globális terjeszkedésének, s az ellene lázadó kultúraháborúk kora is. Gazdaságilag, társadalmilag, művészetileg. (Az egyidejűleg megjelent internacionalista ízlésdiktatúrákkal együtt.) Túl a századfordulói összegzéseken, túl a régi stílusok tagadásán, a hagyományok folyamatos összetörésének folyamatában, az új és még újabb izmusok születésének idején mind nagyobb hangsúlyt kap a művészetben a stílus.

Az építőművészetben, zenében, képen, a nevével is sokat mondó art deco, a szecesszió s a jugendstil „hozományában”, a mozdulatművészetek jelentkezésében, a modern avantgárd filmalkotásban és természetesen az irodalomban szembetűnőek a stílusváltások. Ezenközben elszaporodik, s dömping árucikké válik a stílushazugság, a tömeg-giccs is.

A magyar irodalom, amely mindig is kiemelkedő gazdagságát mutatta a változatoknak s a különbözni akaró magatartásformáknak, a stílusok villódzó tűzijátékát mutatja. Akik nem olvasták volna a századelő eredeti műveit, azok is felismerhetőnek, karakteresnek találják Karinthy Frigyes *Így írtok ti* művében megidézett szerzők keményen különböző stílusait. Móricz Zsigmond, Tóth Árpád, Ady Endre, Babits Mihály Kosztolányi Dezső, no meg Szabolcska Mihály parodizált szövegei a művészi és emberi stílusokat, azaz jellemeket (vagy azok hiányát) mutatják fel.

A stílus összetettségének érzékeltetésére Karácsony egy ízes, ártatlan vidéki jelenetből indítja elemzését. A falusi tanító, akinek aznap prédikálnia kellett volna a templomban, beszámol a vele esett súlyos méltatlanságról. Megalázónak tartja azt, amilyen stílusban üzentek neki: „Megyek lelkem csendességére a kocsmá felé, hát nem utánam szólnak, ne arra hé, ha' tala be a templomba!...” A figurás beszédű tanító sohasem szokott kocsmába járni. Így hát hazudott volna? „Nem hazudott, jelképrendszerben mozgott.” – írja Karácsony. A „tala be!”, s a „ne arra, hé!” is olyan kiszólások, amelyeket embernek nem szoktak mondani, csak állatnak. „A tehénte-relő kitétel egyetemes, jelképi jelentést nyert azáltal, hogy magában foglalja a tanító úr lelkének a tartalmát [...] bizony nagyon sokónkat nagyon sokszor csak terelnek ide-oda, mintha nem is emberek volnánk. Egyetlen szóban ott az irodalom.”²⁹

Az idézett jelenetben nemcsak a szereplők, hanem a stílusok is ütköznek. A felháborodott tanító a stílustöréssel jelzi felindultságát. Miniatur stílusgyakorlat. Amiként az iskolai kódváltásos jelenetnél, Karácsony itt is megtörtént, konkrét jelenetből, induktív módon meri ki a tanulságot, majd univerzális szabállyá emeli: „Az irodalomma jelképesedett, az egyetemes jelentést nyert, a jelképrendszerben mozgó mondat neve: stílus.”³⁰

²⁹ KARÁCSONY, A könyvek lelke, 21–22.

³⁰ Uo., 22.

Átalakítva, de lényegét megtartva, ide illik a módosított régi szólás: madarat tolláról, művészt stílusáról... Karácsony felsorolt példáit mindannyian tudnánk folytatni – miként lehet hamar felismerni a költőket akár egyetlen mondatukból. „Az ember fáj a földnek”: ebből azonnal ráérzünk Vörösmarty stílusára. A másik idézet – „Most mikor a nagy inogások sápadt képe rezeg a Földön, Szív-serlegem kiteszem, Uram, s piros kedvét, íme, kitöltöm.” – pedig felismerhető, jellegzetes Ady-szöveg. S végül: „Azóta tíz év szaladt el a fejünk fölött, fintyi-fantyi” – ez teljesen Mikszáth stílusa, derül nagyot Karácsony. Mint legmeggyőzőbb érvet, írja le Arany János híres magára-döbbenését, amikor Arany észrevette saját sorain (Petőfi halála után) Petőfi hatását. „Döbbenve ismerek fel rajzomon egy-egy vonást, mit szellem ujjá von. Övé, kiáltom, itt, ez övé: a szín erős, nem illik együvé.” Amit Karácsony az irodalmi stílusról summázva elmond, azt ma is érvényesnek tekinthetjük, akár a legkülönbözőbb művészeti ágakkal, s alkotókkal behelyettesítve: „Az irodalom fogalmából következik, hogy a stílus a költő egyéni, elidegeníthetetlen tulajdona, ha nincs neki ilyen, nem nagy költő. Nem lehet utánozni, ha mégis utánozza valaki, csak saját nem-költő voltát árulja el vele.” A stílus fogalmának elméleti összegzés után egy gyakorlatias és megrendítő kritika következik a művészeti nevelés áldatlan állapotáról:

„Irodalmi nevelésünkben két halálos hibát voltam kénytelen minduntalan tapasztalni. [...] Irodalomra tanítani akarják a növendékeket, nem nevelni. Ebbe a hibába csak az eshetik bele, aki azt hiszi, hogy a növendék egyéni-lelkének a tartalmává válhatik az irodalom (holott az társas lelki viszonyulás). [...] Irodalmi nevelés csak társas-lelki funkcióként lehetséges. [...] Az irodalmi nevelésnél a reláció nem nyelvi, hanem művészeti, nem mester és tanítványként viselkednek közben – nevelő és növendék, ha-nem mint költő (vagy tolmács) és közönsége. A végeredmény nem is megértés, tehát nem bizonyos anyag tudása [...] a végeredmény, akárcsak az irodalomban, itt is: siker, nem pedig megértés.”³¹

A társaslélektan – viszonyokat megkülönböztető – szemléletéből következik: a művészetben nem a megértés a fontos. A művészet nem tudomány. („A líra logika, de nem tudomány.” – üzenté József Attila) Az érzellemmel telített alkotásnak a siker a természetes következménye. A siker élménye hozzátartozik a művészeti élményhez. Karácsony szerint: „Minden költőnek halálosan fontos ügye a közönség, a siker. Nem hiúságból, mint általánosan hiszik. Csak a fűzfapoéta hiú. Az igazán költőt csak az az egy probléma izgatja: kifejezi-e a képet a jelkép? Vállalja-e őt, a költőt önmaga gyanánt? A végső kérdés ezért aztán mindig csak ez: kiönthettem-e a lelkemet? Odaadhattam-e magamat?”³²

Ez is megkülönbözteti a művészeti relációt a tudományostól. A költőnek (művésznek) nem az eredmény (a mű) megértése fontos, hanem, hogy megterméke-

³¹ Uo., 20.

³² Uo., 20.

nyítette-e a másik ember lelkét. A stílus értékét elemezve, a szerző elengedhetetlen figyelmeztetést is ad a stílus hiányáról, illetve eltorzulásáról. Vagyis a stílustalanság természetéről.

A kérdéskörhöz társadalmi, kulturális, pedagógiai háttér tartozik. Minden kultúra, művészet ismertetéséhez nyilván megfelelő közvetítőre, „kulturális tolmácsra” van szükség. Készerűen állapítja meg, hogy közéletünkben kevés a hiteles közvetítő, az irodalmi tolmács. „Ez a nagy meddőség, pangás stílustalanságra mutat. Idézni csak stílust lehet, fogalmazásra csak stílus kényszerít.” Ennek a helyzetnek egyik következménye a művészi értéktelenség, a giccs gátlástalan terjedése és engedelmes abrakolása, vagyis fogyasztása. (A mai tömegcikk, közönségbolondítás dömpingszerűsége a 20. század közepén épp akkortájt indult világméretű útjára.) A másik veszélyes állapot abban jelentkezik, hogy mérték-emberek, kulturális tolmácsok hiányában semmi se készíteti az embereket az újrafogalmazásra. Ha a közéletből eltűnik a természetes igény, kötelezettség a választékosagra (a politikai, tudósi, pedagógiai, vallási) újrafogalmazásra, akkor gyalázatosan elpiszkolódik a közízlés. „Züllésnek indul a művészet után a tudomány. Egész szellemi életünk eresztékei meglazulnak. Pedig még nem jutottunk el a mélypontra. Legsomorúbb következménye a frázis-, közhely-, konvenció-uralomnak az, hogy idővel magával jöthetetlené rőkönyödik benne az élet.”³³

Karácsony állításaihoz két fontos kiegészítés ide illik a jelenkorra való alkalmazás jegyében: Hagyo-mány és újrafogalmazás. Ezek értéke, vagy hiánya művészeti viszonyainkban tetten érhető. A 20. századvég megfigyelése szerint, tanult ismereteink tudása ötven éven belül közelítőleg megkezdődik. Tudjuk azt is, hogy állandó változásban van a társadalmi igény és kínálat, az új generációk világlátása, nyelve. Kérdés, miért nem fogalmazzák újra rendszeresen tízévente a tantervek, tankönyvek tartalmait? S ha átalakítják, akkor viszont miért nem tartják meg a hagyomány elve alapján az alapokat jelentő „kánont”? E szöveg írása idején ugyanúgy aktuális a tanügyi szerkezet, forma, a pedagógusképzés és az iskolai fejlesztés technikájának válsága, mint tíz, húsz, negyven évvel ezelőtt, s korábban. Az előre láthatóan bekövetkező, kiszámítható pedagógiai válságra logikus generációs okok miatt is mindig fel kell készülnie az oktatás-és kultúrpolitikának. A tudományban az újrafogalmazási kötelezettség sokkal jobban észrevehető, hiszen az „adott tudás érvénye” rendszeresen, folyamatosan változik. A tegnapi érvényesség mára elavul, korszerűsítést igényel (gondoljunk akár az orvoslásra, egészségtudományokra, gyógyszerészetre). A művészetet ugyan nem az „érvény” jellemzi (Pergolesi, Vivaldi, Bach „érvényessége” Bartók, vagy Cage korában is nyilvánvaló), de a hagyomány kötelve és (az annak látszólag ellentmondó) újrafogalmazás elengedhetetlen. A zenében gondoljuk csak egy-egy korábról ismert mű előadás-technikáinak megőrzésére és változásaira. (Utóbbira jó példa a régizene, barokk opera, s azoknak az Il Giardino Armonico, Jordi Savall, Cecilia Bartoli, vagy Bobby McFerrin által zseniálisan megújított interpretációi.) Tanulságos a mai szórakoztató zene és a népzene ötvözete is a világe-

³³ Uo., 25.

nében. Igaz, nem mind sikeres, de a zenei átfogalmazásokra való törekvés nyilvánvaló. Ismerünk igazán elfogadható, értékőrző újítás-remeket és csapnivaló zenei divat-riszálást. A world-music s a cross-over a határvidéken táncol, egyaránt vannak értékei és kacetjai. A hagyomány mindig kínál valami jelentős értéket az egyetemesből, az újjáformálás pedig igazodni próbál a változó igényű társadalmakhoz. Ám nem közömbös a gyökerek megőrzése, vagy elvágása. Ahogy az építészetben is alapszükséglet a lakóház-terek változó kulturális szokásainak figyelembevétele, egyúttal az újragondolása, például iskolai, szakrális, közösségi, kereskedelmi terek mai igényekhez illő változtatásakor. Képkötésoknál a fény- és az elektronika már belépett a képzőművészetekbe, a film, a fotó, a tánc technikája állandóan átalakul, a műalkotások árucikk mivolta a művészeti formák őrzését és újrafogalmazását igényli. A környezetével egyszerre. Egyszerűbben: az érvény a tudomány kritériuma, de a művészetre nem jellemző. A hagyomány viszont igen, meghatározó a művészetben. Az újrafogalmazás pedig minden viszonyunkban alapigény.

STÍLUSTALANSÁG MINT HAZUGSÁG

Karácsony a stílusvesztésből, a hagyomány, megújítás és identitásvesztés zavarából vonja le a keményen egyértelmű, egyetemes művészeti következtetést:

„A hazugság stílustalanság. [...] A stílustalanság: hazugság. [...] A sem támadni, sem védekezni nem tudó korok önmagukért ápolják a formákat s az önmagáért való forma hazugság. Nem jelkép, ellenkezője a jelképnek, mert szubtilis a jelentése, fordítottja annak, ami a szimbólum, t.i. az egyetemes jelentésnek. A dekadens stílus egyébként eléggé árulkodó módon rendesen szekták, klikkek, mindig kevesek tolvajnyelve. Dekadens korokban vagy népeknél a kevesek túlfinomodott stíluskodó stílustalanságát nagy tömegek eltompult stílustalansága veszi körül.”³⁴

Fölvethetné esetleg valamely stílustalanság-párti egyén a poszt-poszt-modern álarcban, hogy talán nem is oly nagy baj, ha egy kicsike hazugság itt-ott megjelenik a művészetben. Hiszen Arany is megírta, hogy „költő, hazudj, de rajt’ ne fogjanak...” (Ezt persze csak félreértelmezve lehet hazugságot-elnézőnek tartani. Arany mondata még folytatódik: „Győzz meg, hogy ami látszik, az való, / Akkor neved költő lesz, nem csaló.”) Tapasztalati alapon észlelt axiomatikus tézis Karácsony társaslélektani rendszerében, hogy a művészetben az érték – az őszinteség. Logikus, hogy ennek ellentéte, a hazugság jelzi a nem-művészetit, az értéktelent. Áradó lelkű, valomiasos költőnk, Ady Endre műveit sok mindennel vádolták, de őszintétlenséggel soha. Éppen azt érzi az olvasója katartikusnak, hogy Ady egész a zavarbaejtésig, mindenbe beavat, néha olyanba, is, amitől az olvasó a legszívesebben távol tartaná magát. Akkora őszinteséggel ír, ami néha fáj. S nem véletlen, hogy Ady az egyik, stílusáról legfelismerhetőbb költőnk.

Az elmúlt évszázad, s főleg jelenünk művészetelméleti, műelemzői, kritikai vitáinak sora jelzi: régesrég megszűnt az a konszenzus a művészeti érték megítélésében, ami a folklorikus kultúrában még jelen volt. Kodály Zoltán emlékezetes kijelentése szerint a népművészetben azért nem volt hamis, értéktelen zene, tárgy, szöveg, díszítés, mivel a kérdést, hogy mi az érték a folklórban, két dolog döntötte el: a nép és az idő. Nos, a poszt-poszt-kultúrákban felerősödött egy értelmiségi véleményformáló hang, miszerint szétesett a nép, szétesett az idő és az érték szinte megállapíthatatlanná vált a parttalan értékrelativizmusban. Ez persze igencsak vitatható.

Akárhogy is perlekednek az ideológiák, az érték s az értékelés szükségessége nem tűnt el, Karácsony állítása jelzőmérce, alkalmazható, mivel igaz. Igen, a stílustalanság

³⁴ Uo., 26.

– hazugság. Ezt a képzőművészet, vagy zeneművészet rajzolni, mintázni nem tudó, illetve összhangzattant nem ismerő figurái, a filmművészet kamerakukkolói, pszeudo-alkotói, divat-eunuchjai és üzletelői persze tagadják, de a tapasztalat azt mondja, ez bizony nyilvánvaló tény. A művészet áruvá és tömegcikké válása során nemcsak a giccek burjánzásának vagyunk tanúi, hanem a „mémek” világában a művészi egészekből kimetszett részlet-lopások reklám-montázsainál rajtakaphatók a hazugság botrányai. Beethoven katartikus zenei felütése ma ingatlanhirdetést illusztrál, Vivaldi dallama bizsu-reklám, Michelangelo Ádámjának kézfeje, Dávidjának nemi szerve kesztyű- és fehérenemű-reklámok céljait szolgálja. Azaz ahogy szolgálja, rabolja, szenteleníti! Pár éve Jézus-feliratú farmert hirdettek. (József Attila profetikus telitalálata most is érvényes: „Neved, ha van, áruvédjegy...”)

Nem kell ehhez tanulmányozni Heisenberg rész- és egész filozófiáját (bár nem ártana)? Az egészből ki-lopott részlet-stílusok stílusalansága a hazugság csomagolástechnikája lett.

AMATŐR ÉS DILETTÁNS – TÉVESEN HASZNÁLT FOGALMAK TISZTÁZÁSA

Az amatőr és dilettáns fogalmát művészeti alkotások, alkotók megítélésénél sokat használjuk ma is. Pedig az eredeti jelentést tekintve, meglehetősen tévesen, rosszul alkalmazzuk. A szavak lényegi értelmezéséhez Karácsony visszamegy a tudomány s a művészeti viszonyok gyökeréig. A tudomány megértésre tör, a művészet sikerre. Az amatőr megérteni akar, a dilettáns együtt érez a művésszel, ő a siker egyik garanciája. A tudomány és a művészet igen eltérő relációjának jellemző különbsége segítséget jelent az összehasonlításakor, a sajátosságok felfedezésében. A szerző cáfolja a közkeletű téveszmét, miszerint a tudomány mindig csak bikkfanyelvű, unalmas lehet. Sőt, érkedfeszítőnek tartja a komoly érvelést, elismeri a stílust is benne. Viszont a hamis-, vagy áltudományos könyvek szerzőit pengeéles kritikával kezeli, elemzi, megnevezi. Itt fogalmazza meg a „tudományos” nyegleség, sarlatánság, s a művészi amatőr és dilettáns fogalmak tartalmait.

„Megrágalmazása az igazi tudománynak [...], hogy van egy külön tudományos stílus, amely nehéz, homályos, unalmas, száraz, döcögős és szürke. Vannak így megírt könyvek, de azokban nemcsak stílus nincs, hanem tudomány sincs. Nincs bennük tudomány, nem is lehet, mert az igazi meghatározások is kristálytiszták, az igazi következtetések is. [...] A nem igazán tudományos könyveket sarlatánok írták. A sarlatán, Madách Imre szóhasználata szerint: nyegle, abban különbözik az igazi tudóstól, hogy megkísérelte ugyan a küzdelmet a jelentésért, de alulmaradt. Megtörténhetik ez költővel is, akkor fűzfapoéta lesz a neve.”³⁵

Itt különbözteti meg a szerző egyrészt a tudományos nyeglét a művészeti nyámnnyila balektől, másrészt itt tisztítja meg a járulékos, „kellemetlen mellékbűztől” az amatőrt, s a dilettánst.

„Az amatőr olyan nyelvi második személy, aki felel a tudós jeladásaira. Viszonozza a jeleket, hogy megértette a tudós beszédét. A dilettáns olyan közönsége a költőnek, aki szolidaritásának szintén észrevehető szimbólumait küldözi a költő felé, aki tehát a költő sikerének legigazibb tanúbizonysága. Az amatőr és a dilettáns alázatosan és engedelmesen utánamondják, utánaérik a tudós jeleket és költi jelképeket. A nyegle és a fűzfapoéta ellenben hazudnak.”³⁶

³⁵ Uo., 26.

³⁶ Uo., 2.

Vagyis: sosem szabad lebecsülnünk az amatőröket és a dilettánsokat. Sőt, érdemes lenne jobban megbecsülni őket, mivel alázatos jelzők, kísérők, követők. Nagy tanulása van a fiatal amatőr tehetségek gondozásának – ők jelenthetik az alkotói utánpótlást. Olyannyira fontosnak tartotta az „amatőrök, dilettánsok” tehetséggondozását, hogy 1920-21 nyarán egy-egy osztálynyi falusi és városi diák kicserélésével próbálta meg a pozitív kulturális környezeti hatások „újrafogalmazását”, majd a falusiaknak egy nyáron keresztül megtanított egy évnyi tananyagot, amelyből sikeresen levizsgáztak a diákok. Ez volt a „kísérleti parasztgimnázium”.

Karácsony a nagy elődök példáiból is levonta a tanulságot. Ráadásul azzal a telivér állítással, miszerint a magyar észjárással telített művészet és tudomány egyaránt jelen volt a nagy alkotók (határhelyzeteik átlépésekor „dilettánsnak” is nevezhető) életművében.

„A nagy magyar költők szinte kivétel nélkül mindnyájan műkedvelősködtek vagy legalábbis kísérleteztek egyéb művészetek területén, s úgy kényszeredtek az irodalomba. De ott tovább is kétlakiaskodtak: dilettáns tudós lett valamennyiből. Jókai festeni próbált, Petőfi rajzolt és színészkedett, Arany szobrászkodott, festett, rajzolt, gitározott és színészkedett, Jókai polihisztor lett, Petőfi újságíró, Arany komoly összehasonlító irodalomtörténész és kritikus, Vörösmarty is tudós is, kritikus is, Ady komoly esszéíró, kritikus és zornaliszta. Csokonainak is számottevő a tudományos munkássága.”³⁷

A képzetlenek, a nem-professzionális amatőrök és a művészetkedvelő dilettánsok modell-kereső szenvedélye aztán helyére került a cserkészmozgalomban, amelynek társelnöke Karácsony maga volt. Megjelent itt a tudományos kísérlet, a társadalmi, vallási közösség-építés, a fergeteges művészeti játék. Az országos mozgalmon belül Karácsony egyik tanítványa, Jánosi Sándor (Juló bá) volt az, aki létrehozta a cserkészeten belüli népművészeti nevelést, a „regös-cserkészetet”, a népdaléneklés, néptánc, néprajzi és helyismereti gyűjtés örömeivel. Akkoriban olyan hatása, ereje volt ennek az öntevékeny civil tevékenységnek, mint jelenünkben (2016-ban) a több mint negyven éve működő, egyre terjedő, mind népszerűbb táncház-mozgalomnak. Még személyi kapcsolat is kimutatható, mivel Jánosi Sándor egyik fia, Jánosi András (egyébként a Magyar Művészeti Akadémia tagja) nemcsak előadóművész, hanem tanárként is ott van a hangszeres népzene-tanításunkban (a Kobzos Kiss Tamás által alapított Óbudai Népzenei Iskolában), a tánc házi életben, valamint a zeneművészeti kutatásokban.

A tánc házmozgalom megteremtői ugyanazokat az elveket vallották, mint Karácsonyék. Nem profi zenei-, vagy táncprodukciók exkluzivitására törekedtek, hanem a „bárki bejöhet, bárki tanulhat” elv mentén kinyitották a művelődési otthonok ajtóit. Nem operaáriakon tanult, intonáló stílusú énekesekkel tanulták-tanították a népdalokat, hanem a hiteles folklór-stílust az eredeti helyszínnek adatközlőitől ta-

³⁷ KARÁCSONY, *A magyarok kincse*, 62.

nulták el, dolgos, nyugdíjas öregektől gyűjtötték föl. Az más kérdés, hogy az autentikus zenei- és táncanyagokat hozzáértő, kutatói füllel, szemmel értelmezték, dolgozták fel. Sebő Ferenc és Halmos Béla ezekből a gyűjtésekből készítették akadémiai disszertációjukat. Megvolt tehát az egyensúly a művészet és tudomány, a szakmai profizmus és az „amatőr-dilettáns” mozgalmi lendület között. Ennek az előképe is megvolt Karácsonyék körében. Kitűnő tanítványa, Lükő Gábor, a néprajzos író, falukutató szociálpszichológus, nyelvtudós, egyetemi magántanár (aki sorsában is követte mesterét, a kommunizmusban őt is kényszernyugdíjazták, elhallgattatták) a táncházasokhoz hasonló megszállottsággal, jeles kutató-munkával dolgozott főleg a magyar s a román folklór feldolgozásán, közvetítésén. Visszatérve az amatőr-dilettáns kérdéskör dilemmájára, elfogadhatjuk a megállapítást: a tudományra a nyegle hoz veszélyt, a művészetben a minőségrontó fűzfapoétaság, vagy másképp, az álszépség hazudozója jelenti a bajt. Az amatőr és a dilettáns a kultúra segítője.

ÍROTT, MONDOTT IRODALOM, MŰVÉSZETI JOGOSULTSÁGOK

A leírt irodalom és az élőbeszéd viszonyának, arányának kapcsán Karácsony ismét meglepi olvasóit. Egy másik alaptémáját beleszöve az irodalmi elmélkedésbe, megemlíti, hogy a „magyar észjárás és a magyar élet nem szereti absztrahált, elvont formáit az emberi együttélésnek.” Ez részint azt jelenti, hogy az objektív, egyszerű, természetes emberi beszéd, magatartás ebbe a kultúrában nem szereti az állandó dokumentálást, élete nyilvántartottságát. „Én vagyok én, te vagy te, agy a húsból és vérből való valóságok, nem a kezemvonása, vagy a személyazonossági lapom, nem is a rólam szóló akta. Ne azért eresszenek be valahová, mert belépőjegyem vagy meghívóm van.”³⁸

Alkalmazva mai (művészeti nevelési) viszonyainkra, ezek a szavak a bizalom, az élő tudás elfogadásának gesztusairól szólnak, vagy – aktualizálva – azokat hiányolják. Tapasztaljuk, mennyire kínos és érthetetlen az olyan tanügyi intézkedés, amely a művészeti iskolában tanító tanártól azonnali pedagógiai szakdiploma felmutatását kéri. Azoktól is, akik hiteles (amatőr) kézművességet tanítanak (szövést, faragást, hímzést, kerámiát, nemezt, fonást), s akik bár tucatnyi kézműves (művészeti) bizonyítványt (népművészet mestere, stb.) tudnak felmutatni, bizonyítható, hatalmas, élő szakmai tudással, s rendelkeznek e tudás tárgyi bizonyítékaival, s tanításuk eredményeivel, de „diplomájuk”, iskolai papírjuk nincsen erről. Ide tartozik, ezért idézem Szomjas György rendező Halmos Béla táncvárosi zenészükről szóló dokumentum filmjének részletét, melyben a rendszerváltás előtti magyar-román határon megesett derűs „dokumentum-bizonyítást” mesélte Halmos. Az odafelé úton zenészünk sajnos nem kapott pecsétetes papírt a munkaeszközeire, visszafelé a határon el akarták kobozni hegedűjét. Mivel dokumentum sehol nincs, a hegedű itt marad! – szól az első dörge-delem. Bélánk nem hagyta ennyiben, s elmondta, mit tanít a munkaeszközeivel. A másik határőr közbeszólt – mutassa meg, tud-e rajta játszani. Így, amikor a táncvárosi alapító hegedűs nekieresztette a vonóját, s eljátszott egy belevaló magyarországi román cifrát (méhkeréket), egyszer csak megmozdult a jó határőr lába s még táncra is perdült. A hegedűt meg Béla vihette Isten hírével – a zenetudás pótolta a pecsétetes papírt. A gyakorlat jogosultságot szerzett tehát még a határon is. Ez mindenütt így van, természetes és emberi módon – kivéve azokat az iskolarendszereket, ahol a nyilvántaló művészeti tudás – kellő magas színvonalú, bizonyítható nevelési gyakorlattal, de oklevél nélkül – nem jogosít tanításra.

Még az életszerűség igényénél is meglepőbb állítás is olvasható a „leírt irodalom versus élőbeszéd” el-mélgedésben. Karácsony világga kiáltja a nem-közismert kulturális tényt:

³⁸ Uo., 30.

„A magyar irodalom nagyobbik [...] talán értékesebbik fele, akármilyen paradoxonszerűen hat is ez a kijelentés, így igaz: nincs leírva. [...] Már ezért sem egyenértéke a magyar betű a magyar irodalomnak.”³⁹ Igen, Karácsony szerint irodalmunk értékes(ebb) része le sincs írva. „Csak” elmondva él, s így élvezhető. E ténynek számtalan tanulsága van. A mindennapos életből ismerjük a fanyar szólást, miszerint „az van, amiről a média beszél, és ami nincs a tévében, az nem is létezik...” Ennyit az eltorzult lelki működésről, meg a globális gazdaságkor szociokulturális, művészeti közéletéről. Érdemes a művészet egész területére kiterjeszteni a gondolatot a nem-bemutatott, nem ismert, rejtett, vagy rejtegetett művekről. Valóban, ha szóba kerül a „csak” élőszóbeli, orális kultúra, a könyvekben, múzeumokban, filmekben, interneten nem-dokumentált műalkotás, nem tartják művészi értékűnek. Ezért volt reveláció, nagy felfedezés az apokrif imák, csángó szokások, mesék, anekdoták, szólások, katonadalok, baba-ringatások, már csak gyerekjátékoknál föllelhető kézműves- és dramatikus hagyományok elrejtettségéből való elővétele, gyűjtése, kutatása és bemutatása. Ezért volt óriási művészeti felfedezés, reveláció Kallós Zoltán *Bal-ladák könyve* kötetének megjelenése, Erdélyi Zsuzsanna *Hegyet bágék...* gyűjteményének kiadása, Sebőék, Halmosék erdélyi táncmuzikantúra zenekutatása, Martin Györgyék, a Pesovár testvérek, Tímár Sándorék néptánc-gyűjtésének táncmuzikantúra életre keltése. Amikor az volt a közvélekedés, hogy a folklór kimerült, amikor azt a hazai publicisztika azt írta, hogy a népművészet meghalt, akkor gyűjtéseikkel a rejtőzködő valódi népi kultúra életét tárták fel, létét bizonyították. A nem kanionizált művészi alkotások elhallgattatásának ismert példája az is, hogy a kárhóztos „főnőci értékelv” szerint minősítették az értéket. Eszerint csak az volt értékes, amiért pénzt adtak. A gyermek-alkotásokért nem adtak pénzt (nem illik, nem szokás), hát nem is volt értékes. És ha nem tartották értékesnek, bizony nem is vették észre bennük a művészetet.

³⁹ Uo., 31.

TÁRSASLOGIKAI MEGFONTOLÁSOK (ÉSZJÁRÁS)

Karácsony a maga természetes rendszereiben együtt mutatta be a társas lélektani, filozófiai és logikai „hármasságot”. A társaslogikáról írt alapművében, *A Magyar észjárásban* olyan összehasonlításokat tesz, olyan állításokat fogalmaz meg, amelyek a megszokott, megöröklött indoeurópai (ma inkább euramerikai) kulturális világszemléletet megfordítják, értelmezik (néha leleplezik) s megmutatják az emberiség sokkal régebbi, egyetemesnek mondható társaslogikai modelljét, azaz észjárását. A könyvét félreértők, félremagyarázók nacionalizmust gyanító támadásainak cáfolatául meggyőző ellenérv a tény, hogy Karácsony, bár korai művében (1938) a magyar észjárást írta le (mi mást írt volna, hiszen ebben élt, ebben dolgozott), élete végén egyértelműen kijelentette, hogy az a társaslogika, amelyet eredetileg magyaroknak nevezett, voltaképpen egyetemes. Bizonyította, hogy ezen észjárás tulajdonságai (amelyek több keleti kultúrában is megtalálhatók), az emberiség legrégebbi világlátását, gondolkodásmódját mutatják.

Ez számunkra ismerős a szemléletes, képszerű irodalomban, s a mellérendelő művészetekben is. Pár sor *Az irodalmi nevelésből*:

„A magyar észjárás fogalomalkotásában nem elvonó, nem spekulatív, nem is kategorizáló, hanem szemléletes. Objektív és primitív egész valójában. [...] Abban is objektív és primitív a magyar észjárás hallása, hogy a verset folyóbeszédből, prózából hallja ki, nem csinálja külön. Különösen a régi népdalok izometrikus sorai tanúsítják, hogy mennyire nem, de a magyar folyóbeszéd menete is ugyanezt tanúsítja.”⁴⁰

Ami az irodalmat illeti, az idézett jelleg nem azt jelenti, hogy észjárásunknak megfelelően irodalmunkban csak egyféle kifejezés, modell létezne, hanem arra utal, hogy van egy erős, meghatározó alap, amire sok minden épülhet. A példa: megöröklött észjárásunk a világ és az élet ritmusát az objektív természetszemléletből hallja ki, ezért hangsúlyos és nem időmértékes alapú verseink, énekeink „rég stílusa”. De ez „[...] nem zárja ki a nyugat-európai időmértékes versformákat, ellenkezőleg, valamennyire képessé teszi a magyar költői nyelvet. De meghatározza és megköti.”. A szerző azt is leírja, hogy a magyar tizenkettős (hangsúlyos) verselés megifjodott, amikor Arany belevette az idő-mértéket. Ugyanezt látja Adynál, akinek újfajta hangsúlyos verselése egyben időmértékes is.

Az irodalmi kiemelés után érdemes megismernednünk a „magyar észjárással” magával, mint a társaslogikai rendezőelvvel, amely igencsak meghatározó Karácsony

⁴⁰ Uo., 34.

szemléletében. Az észjárást leginkább a nyelv, szólás-hagyomány, az énekbeszéd, s épp a művészeti formák világa (kompozíciós motívumok, képek, szabályok a szöttekben, építkezésben, mesékben) őrzik legnyilvánvalóbban. A magyar nyelvben a jelölés szemléletessége, a mellérendelés, zenénkben pedig népdalaink sorszerkezetének izometriája és ereszkedő lejtésű, hangsúlyos dallamvonala, a pentatónia, a kvintváltás, a parlando-rubato előadásmód, díszítőművészetben az antropomorf motívumok a jellemzik a sajátos, keleti észjárást.

„A magyar próza mellérendelő szerkesztésmódjának felel meg népdalaink nagy részében a parlando rubato, vagyis a szöveg menetét rugalmasan követő előadásmódjuk, de maga a szövegritmus is variálódik a zenei forma változatossága, színesítése érdekében. A pentaton skála pedig, mivel nincsenek benne fél hangközök, kiküszöböli magának a dallamnak a szerkesztéséből a szubjektivitást, spekulációt, így felel meg nyelvünk közvetlen szemléletességének” – írta Kövendi Dénes, *A magyar észjárás* könyvet méltató utószavában.⁴¹

Ebben, a már említett *A magyar észjárás*-ban Karácsony hosszasan foglalkozott a magyar zenei nyelvvel is, annak társasérzelmi, művészeti viszonyulásainak társaslogikájával. Kövendi Dénes – Karácsony jeles tanítványaként, munkatársaként (az Országos Szabad-művelődési Tanácsban egykori titkára volt) – kiváló elemzésben így foglalta össze mestere gondolatmenetét:

„Beszédünk »fizikai« meghatározója az artikuláció, a hanglejtés. Az ereszkedő hangmenet jellemzi; nem minden mondatot kezdünk a legmagasabb hangon, de mondataink ritmikusan hangsúlyszakaszokra tagolódnak, s ezeknek a szakaszoknak a kezdete kap erősebb-gyengébb hangsúlyt. – Artikulációnk sajátosságai kivált a művészettel való határterületeken kerülnek konfliktusba az idegen mintákkal; költőink, amikor jambusi mértéket alkalmaznak versükben, nem mindig ügyelnek rá, hogy soraiknak hangsúlyos megfejtése is legyen. Különösen komikus torzulásokra vezethet, ha pl. operaszöveg fordítását kell az idegen dalmhoz szabni.”⁴²

Mellérendelés a meghatározó jellemzője észjárásunkban a nyelvünk grammatikájának is. Ismét Kövendi elemzését idézem: „[...] tény, hogy a magyar általában később folyamodik alárendeléshez, mint az indoeurópai, hosszasanban »teregeti« mondandóját. – A mellérendelés lényegéhez tartozik az is, hogy folyamatosan viszonyítjuk egymáshoz a kijelentéseinkben szereplő elemeket, magyarul pl. nem beszélünk »az apá«-ról, hanem mindig valakinek az »apjáról« [...]” Szemléletes irodalmi példával: „Kitárta az ajtót, amely a könnyek távához »vezet«” – ez mellérendelő szerkezet a »Kitárta a könnyek távához vezető ajtót« fokhoz képest! [...]

⁴¹ KARÁCSONY Sándor, *A magyar észjárás*, 258–259.

⁴² KÖVENDI Dénes = KARÁCSONY Sándor, *A magyarok kincse*, 257.

A mellérendelés lényegéhez tartozik az is, hogy folyamatosan viszonyítjuk egymáshoz a kijelentéseinkben szereplő elemeket, magyarul pl. nem beszélünk »az apá«-ról, hanem mindig valakinek az »apjáról«.⁴³

Érzékletessé teszi a birtokos személyraggal jelzett hagyományos gondolkodást az a híres régi anekdota is, amely épp Karácsonyról szól. Amikor a nagyhírű professzor épp kórházban volt (háborúban megsérült lába miatti betegsége élete végéig elkísérte), tisztelgő látogatásra érkezett hozzá a miniszter. A főtisztviselő kétségkívül magas rangú volt, de a professzornál jóval fiatalabb. Tegeződni udvariasságból nem próbált, a magázódás ridegnek tűnt volna. Így hát a megszólításbeli zavart a következő módon palástolta: Hogy van a láb, professzor úr? Utólag jól lehet nevetni ezen a megszólításon, hiszen ilyen magyarul nem lehet kérdezni. Németül, franciául, angolul még jöhet a „hogy van a láb?” De magyarul bizony „lábad”, vagy „lába” az értelmes kifejezési forma. Ami megint jelzi – a magyar észjárásban nem absztraktnak szólnak, hanem mindig viszonyítanak valamit valamihez. Karácsony a magyar kultúra bemutatásakor észjárásbeli sajátosságokat vesz észre a kifejezés különböző viszonyulásaiban. Ebben az észjárásban a jelentés egészen másként viselkedik, mint az ismert indoeurópai, vagy a távolabbi euramerikai nyelvekben. Kövendi Dénes a magyar észjárásnak a fizikusok által marslakónak nevezett emigráns magyarok sajtóképi gondolkodásáról ezt írta:

„A nyelvi jelentés fogalma már a titok világába vezeti a magyar embert: érzi, hogy nem tudhatjuk (kivéve olyan speciális eseteket, mint a hangutánzó szavak), melyik szó miért jelenti az, amit jelent. Ennek nagyon konkrét, mindennapi következményei vannak. [...] a jelentés titok volta ösztönzi a magyar embert szemléletességre, képes beszédre a legmagasabb intellektuális szinten is, ami már a mi nemzedékünk számára termelt anekdotákat: az Amerikába emigrált magyar matematikusokat, fizikusokat nemcsak azért csúfolták-becézték Marslakóknak, mert egymással mindig a maguk furcsa nyelvén beszéltek, hanem azért is, mert legelvontabb tételeiket is – még furcsább módon – mindig szemléletesen igyekeztek kifejtetni. (Mellesleg olyasmit is mondott egyikük, hogy sohasem vitte volna anyyira az atomfizikában, ha nem Ady nyelvén nevelkedik.)”⁴⁴

Tanulságos megismernünk a „magyar észjárásnak” minden társaslelki relációkban való megjelenését. Egy egész gondolkodásunkat meghatározó viszonyítási rendszert találunk viselkedésünkben, a valami-valamihez-képest szemléletben. A társadalmi viszonyulások értékelésénél Karácsony eljut egy – a közhelyes, beskatulyázó „nemzetkarakterológiát” megcáfoló, az ún. „nemzeti bűnök” listáját pontról pontra megfordító – állítássorozathoz, amely felfedezés-szerű, szenzációs társadalomlélektani telitalálat. Szükséges itt ezt egy hosszabb szövegrészlettel ezt bemutatni:

⁴³ Uo., 257.

⁴⁴ KÖVENDI Dénes = Karácsony Sándor, *A magyar észjárás*, 258.

„Disztingváljunk. Vagy lelkiakat a »szalmaláng«, vagy lelki betegség. A kettő együtt nem lehet. [...] Minden tudományos komolyságot nélkülöző hipotézis volna ez a »nemzeti betegségek«-ről és azok »gyógymódjai«-ról szóló tétel. [...] Magyar 'bűnök' tehát nincsenek. Bűnös magyarok vannak, lehetnek ezrivel, lehetnek egy egész »korszaknyian«. Magyar bűnöket akkor sem teremhetnek. [...] Ha van »szalmaláng« meg »széthúzás« meg »sültgalambvárás« meg »patópáloskodás«, semmi szín alatt nincs ilyen négy magyar bűn. Se ilyen négy magyar erény nincs. Társaslelki magatartás lehet ilyen négyféle, lehet jellemző is, az európai keresztyén közösségben ázsiai objektív és primitív magyar lélekre jellemző magatartás, de sem nem bűn, sem nem erény, hanem tény, társaslelki tény.

A »szalmaláng« például egy bizonyos tempójú és hőfokú aktivitás. Úgy szokták emlegetni, hogy perzselőn meleg ugyan, míg ég, de hamar ellobban. Ez az emlegetésmód kelti negatív hírét. Hiszen így is lehet róla beszélni: hamar ellobban ugyan, de amíg ég, perzselőn meleg. Ebben az esetben pozitív természetű a 'szalmaláng' meghatározása. Az én falusi gyermekemlékeimben mai napig ez a pozitív előjelű szalmaláng szerepel, mert kenyérsütésnél, tégláégetéskor, cséplés idején, ahogy a »tűzest« táplálta és mozgatta, téli reggeleken, ha disznótorban a két hízót perzseltek, mindig ez a szalmaláng szerepelt és szolgált. [...] Bebizonyosodott, milyen pozitív erő s bizonyos helyzetben vagy bizonyos időpontban milyen jó, ha kéznél van és érvényesül a »szalmaláng«. Az, amit szalmalángnak hívnak, intenzív, átható, sőt átütő erejű, magas hőfok, mely rövid ideig tart. Az egyetemes élet egy sajátos formája ez, mely bizonyára szükséges, mert van. [...] amit ellene elkövethetünk, már nem is bűn, hanem hóbort: ha nem vesszük tudomásul, vagy azt hisszük, hogy tetszés szerint formálható. »Vicces« parancs, mintha csak azt követelnénk a szarkától, hogy a jövőben ne csörögjön, hanem csörrenjen, de azt aztán huzamos ideig, mégpedig megszakítás nélkül, mert csörögni szarkabűn. [...]

Aki az objektív időben él, az nem tud számot vetni az idővel, de nincs is szüksége számot vetni azzal, mert tapasztalata szerint dolog közben, cselekvés közben, a csata hevében »megállott az idő«. Nagyon szép ázsiai biblikus kép szimboliztikája szerint: a küzdő Józsue feje fölött megállott a nap. A népmesében Pengő királyfi egy-egy fához köti Éjfél meg Hajnalt, hogy sürgős és messzi útját virradat előtt megfuthassa.

Az aktivitás ilyen körülmények között a magyar ember esze járása szerint egy szempillantás alatt végbemegy. Így kívánja ezt az ősi munkaprogram. Fejlesztett is magának megfelelő munkaritmust, olyant, amelyet a szubjektív és komplikált Európa nem ismer, nem is ért. A magyar bravúr teljesítményei egészen valószínűtlenek és mindenkor kiszámíthatatlanok. Évszázadok mulasztásait elképesztően kicsi időtartamon belül pótolja. Semmiből, a földből, a levegőből teremti elő, nötteti ki, varázsolja oda a készet. [...] A magyar szalmaláng helyes fordítása tehát Európa nyelvén, ismétlem, nem az, hogy: szalmaláng, hanem az, hogy: bravúr. Az ideje pontosan annyi a bravúrnak, mint a teremtésnek, a

születésnek, a fogantatásnak, mindennek, ami non fit, sed nascitur. Nincs az a stopperóra, amely mérni tudná. De éppen azért »órárendje« sincs a magyar bravúrnak. »A maga ideje« ez az idő, ami eljön és kitelik.”⁴⁵

Kövendi Dénes, a művet újragondoló, elemző tanítvány a „szalmaláng” idő- és időtlenség filozófiai gondolatát és a társadalmi ellenállás tapasztalatát, a „passzív rezisztenciát” értékes pozitívumként emeli ki az „észjárás” tulajdonságaiból. Mindez társadalmi szinten (mikro-társadalomban, a családban is) rejtve jelen van és akkor is működik, amikor nem tudatosul, de cselekvéseinkben megjelenik.

„A »magyar« viselkedés bizonyos formáit »magyar bűnök«-ként tartja számon a közvélemény – tévesen. Kifogásolják például a »szalmaláng-lelkededést« vagy a »passzív rezisztenciát«, pedig mindkettő nagy erő a maga helyén; az időtlenségben való élés mutatkozik meg bennük. Hirtelen támadt veszedelem elhárítására, reménytelennek látszó helyzetek azonnali megoldására épp ez a »szalmaláng« alkalmas [...]. Passzív rezisztenciához pedig – történelmünk tanúsítja – olyankor kell folyamodnunk, amikor a másik fél, erőfölénye tudatában, nem fogad el bennünket egyenjogú félnek, ránk akarja erőltetni akaratát; erre mi nem vállaljuk a partnerséget, minimálisra csökkentjük életműködésünket, teherként cipeltetjük magunkat; s mivel neki valóban szüksége van ránk, előbb-utóbb kénytelen feladni. [...]

Az akaratí jellegű – tehát a másik emberhez tettekkel, viselkedéssel való – viszonyulások rendszerét nevezi Karácsony Sándor társadalomnak. A magyar világban e téren különösen nyilvánvaló a mellérendelés jelentősége. A magyar ember eleve tudomásul veszi, hogy a másik fél ugyanolyan önálló, teljes jogú ember, mint ő maga, s egyúttal megköveteli, hogy a másik is tartsa tiszteletben az ő autonómiáját. Ez történelmünkben is megmutatkozik. Ahol sok szorongatásunk közben alkalom adódott rá, kis autonómiákba szerveződött a magyarság, így lehetett igazán hatékony. [...] A nem magyar ember jogait is tiszteli ez a lélek, de magával egyenértékű magyarnak fogadja el idegen származású, akár más nyelven beszélő honfitársát is, ha az valóban beilleszkedett a mi viszonyulási formáinkba. Ide tartozik a »kisebbségi elv« érvényesítése is, az ellenvélemény respektálása.

Az egymás mellé rendelt két ember egyenjogú akkor is, ha egyáltalán nem egyenrangú. A tisztiszolga az ezredeshez képest »kutyamosó«, az is őhöz képest ezredes; összetartoznak, »ketten tesznek egyet«. Mikszáth gazdag parasztja egyszerűen Töviskes uram, az ispánját viszont »tekintetes úr«-nak szólítja; de ha ő látogatja meg a gróft, az is úgy fogadja, ahogy egyik földbirtokosnak illik a másikat.” – írta erről Kövendi Dénes.⁴⁶

Az észjárás társaslogikai értékeire azért érdemes hosszabban figyelni, mert itt érhető tetten gondolkodásunk ezer rejtett beidegződése, titka, amelynek következ-

⁴⁵ Uo., 182–183.

⁴⁶ Uo., 259.

ményei társasérzelmi, azaz művészeti viszonyainkban, s egész kultúránkban jelen vannak. Aki ezt az észjárásbeli (way of thinking) különbözőséget megérti, annak világnézeti (vision du monde) értelmezései valóságközeliek lesznek. Aki érti a magyar észjárást, az érti a magyar művészetet. Ez igaz a lefordíthatatlannak mondott költészetünkre, idegennek mondott zenénkre (Allegro barbaro), ázsiai gyökerű díszítőművészetünkre, népi építészetünkre, bizonyos filmjeinkben látható képi látásmódunkra. Érdemes Karácsony Sándort magát meghallgatni az észjárás lényegéről:

„Magyarnak lenni (valamint németnek, angolnak, kínainak és bármely nép- vagy nemzetbelinek lenni) nem önkényes, összeválogatott, ujjunkból szopott fogalmi jegyek alapján eldönthető szubjektív esetlegesség vagy tetszésszerintiség, hanem logikai igazság. Csakhogy és merthogy van társaspszichologikum, mely minden korok, minden földek és minden közösségek vizsgálata számára törvényszerűségekkel szolgál afelől, kicsoda magyar és ki nem az, tehát »magyar« észünkjárásának, azaz jogi, művészi, nyelvi, társadalmi és vallásos társaslelki életünknek logikuma sem általános, az egyéni lélek elyszerűségéből kikövetkeztethető törvény, hanem társaslogikum. A »magyar« észjárás akármilyen fajta magatartása nem magában véve, hanem egy másik magyar lelket feltételezve, egyik a másikhoz képest, reá nézve, vele és általa logikus. [...] minden elképzelhető logikai törvény vasból való törvény. Vastörvény.”⁴⁷

A magyar észjárás mellérendelő, a nyugat-európai alárendelő – állítja Karácsony emelkedett filozófiai állítással, miközben életszerű példáit a mindennapokból meríti. (Úszni tanulás.) A hétköznapi élet cselekvéseiből vett illusztrációi az indoeurópai gondolkodásnak ellentmondóak, annak logikáját megfordító rendszert mutatnak. Vastörvény – idéztem szavait az imént. De ez a törvény nem a szokásos absztrakt elmélet, hanem meghökkentő felfedezés. Ez a törvény elutasítja a mindenre azonnal reagáló aktivitás kultuszát. A passzivitást az élet, a történelem alakította ellenállóvá, béketermővé. A passzivitás szerinte a magyar észjárásban az igazi aktivitás. Hosszú elemzést érdemelne az a súlyos kijelentése, miszerint az élet értelme a szenvedés. (Kora nagy filozófusnői közül ugyanezt vallotta Dienes Valéria és Simone Weil is.) A békességet őrző, elviselhető állapot meg az, amit ez a szenvedés megenged vagy diktál. S bármennyire vadul, szokatlanul szikrázóak, meglepőek az állításai, a saját rendszerén belül teljesen logikusak.

„Azok, akik nem hajlandók elismerni a magyar észjárásban jellegzetes alkotóelemként a passzív rezisztenciát, attól való féltükben, hogy az ilyen magyar könnyen lemarad a létért való küzdelemben, azt a hibát követik el, hogy idegen rendszerben próbálják a magyar rendszert megérteni és megmérni. Ebben az idegen rendszerben »cselekedni« erény, »nem cselekedni« bűn. (Az indogermán rendszer szerint...) az élet értelme éppen az aktivitás. Lebirkózni nagy küzdelem során

⁴⁷ KARÁCSONY, *A magyar észjárás*, 9.

az akadályokat, véghezvinni nagy hírű munkámat, manifestálni az Ént. Az európai indogermán észjárásban éppen ez az Én-manifestálás a »szubjektív«, s formája, a küzdelem a »komplikált«. Nem lényege szerint »bűn« tehát a passzív rezisztencia, csak a nyugat-európai indogermán rendszernek az értékmutatóján. Ebben a rendszerben például úgy tanítják úszni az embereket, hogy vegyék fel a harcot az ősellennel, az »elemmel«, a vízzel. Aki legyőzi az »elemet«, az tud úszni. A »harcot« megelőzi a »fegyverkezés«. Támadó fegyver a tempózás. Előbb elméletileg, aztán gyakorlatban a szárazföldön, végül preparált körülmények között, az úszómester utasításai szerint és felügyelete alatt, a vízben. Védekező-eszköz a kötél, a mentőöv, a kis víz, a »vízből mentés«. Így támadva-védekezve jutunk el a szabadúszásig.

Eszem ágában sincs azt mondani, hogy ez helytelen eljárás. Csak azt hangsúlyozom, hogy nem egyetlen eljárási lehetőség. Egy egészen másik világ világmagyarázata szerint a víz nem ellenséges tényező az úszásnál, hanem a legértékesebb szövetséges. Úszni azt jelenti, kibékülni, sőt szövetkezni a vízzel. Aki ösztönösen és még a vízre bocsátkozás előtt szót fogad a víznek, bízik benne, és a maga egész egyéniségét beleadja a víz tervhálózatába, az azonnal tud úszni. A passzív rezisztencia ugyanaz a magatartás, ami úszás közben az úszót jellemzi. Nem tétlenség, hanem ökonomikus ténykedés. Egyidejűleg mélységes tisztelete és okos felhasználása az adott helyzet nyújtotta lehetőségeknek. Ez a határtalan térnek, időtlen időnek és relációjuknak, az irracionális viszonyoknak, a »megfoghatatlan«-nak a világnézete. Az élet értelme a szenvedés. Az igazi aktivitás meg az, amit ez a szenvedés megenged vagy diktál. Ez a világmagyarázat csak akkor állhat meg, ha nem korlátozza és nem kergeti bennem az Ént semmi, ezért előfeltétele az objektív és primitív ázsiai gondolkozásnak a határtalan tér, az időtlen idő és relációjuk, a »megfoghatatlan«. De amint láthattuk, nem »iners« ez a passzivitás, csak reális és ökonomikus. Tehát nem erőtlenség, hanem erő. Nem bűn, hanem adottság.⁴⁸

Az úszás példáját érdemes megjegyezni. Messze több ez egy sporthasonlatnál. Életszemlélet, világnézet van abban, hogy valaki a vizet ellenségnek tekinti, s a víz legyőzésének tartja az úszni tudást, vagy ellenkezőleg, rábízta magát arra, amit (akit) szeretne megismerni.

Életszemlélet, világnézet ez az észjárás (a magyarnak mondott, eredetében keleti, valójában pedig egyetemes gondolkodás), amely szövetségesének, barátjának tartja a vizet. Az utóbbi szemlélet szerint az úszni vágyót nem (nemcsak) úszómesterek tanítják arra, hogyan kell úszni, hanem a víz tanítja meg az úszásra. A példázat anynyira életből vett, életsegítő, hogy a vizet bátran becserélhetjük másféle alkotásra – szövésre, fonásra, festésre, táncra, éneklésre, szavalásra, színjátszásra, fotózásra, filmezésre. A textil megtanít szőni, fonni, a dal megtanít énekelni, a fa megtanít faragni, a tánc megtanít táncolni. Hogyan is mondta Kodály? Botfűlű gyerek nem létezik. Jánosi Sándor, Tímár Sándor szerint pedig botlábú gyerek is tud táncolni.)

⁴⁸ Uo., 13.

Így is volt. A kodályi „zenei anyanyelv” mintájára Jánosi mindig „anyalábi nevelésről” beszélt. S a cserkészek, vagy a gyöngyösbokrétás egyletek példáját tovább vitte, tökéletesítette a táncház mozgalmat, ahol utcáról jött („botlábúnak vélt”) srácok is eltanulták a moldvai körtáncot, a széki csárdást, a gyimesit, mezőségit, s a többi táncrendet. A zenére mozduló test és a tánc megtanítja táncolni azt, akit megérintett.

Saját, fanyar-derűs példámat is ide illeszttem. Mivel sosem tanultam korábban táncot, kamasz koromban meg voltam győződve arról, hogy nekem ez sohase fog menni. De nemzedékem ajtaján berobbant a beat-korszak Beatlessel, Illésékkal, Omegával, velük dübörögtek a szabad táncok, amelyeket már nem lehetett nem megtanulni. Ennek a mozgásaira épült rá a frissen felfedezett autentikus néptánc, a táncvárosi zene és mozdulat, az egész „folklór-revival”, amely magához vonzotta korosztályomat, s engem is. Azon vettem észre magam: hozzám biccent a széki csárdás aszimmetriája, meg a moldvai csángó táncok sodró lendülete, egészen a héjszá-ig. És táncoltam. Beleméltam a táncvárosba, megtanított „úszni”. Ezt követte az integrációs művészeti nevelési iskolakísérletem, amelynek első időszakában Sebő Ferenc, Halmos Béla, Koltay Gergely, meg kis Csoóri Sándor húzták a zenét és a Bartók együttes tagjai tanították a táncot, s oh, rettenet – ezt már én magam is tanítottam. Valóban magába szippantott a tánc. Ennek következménye lett pár évvel később. A nevezetes „Repülj páva” Élet- és irodalombeli vitorlázatában, Kiss Ferenc irodalomtörténésszel való közös megszólalásunk után három éven keresztül tánckritikákat írtam az ÉS kulturális rovatába. Néptáncról, klasszikus balettről, pantomimról, dzsessztáncról, táncszínházról. Igen, tudatosult, nekem valóban a mozdulat tanította meg a táncot.

AZ „EGYIK A MÁSIKHOZ KÉPEST” ELVE ÉS AZ IDENTITÁS

Karácsony kultúra fogalma egyértelműen mellérendelő, objektív, primitív (ezen nem fejetlen ostobát, hanem egyszerűt és nagyvonalút értve) történelmi örökségen, társadalmi alapokon nyugszik. A mellérendelő kultúra hosszú távon passzív jellegű, nyitott, befogadó. Alanya folyton viszonyít. Magát is, a másikat is relációkban érti meg. Karácsony szerint a súlyos megszállásokat átélte történelmünkben mindig az alá-fölérendeltséget akarták ránk kényszeríteni. A mellérendelés ennek a dominanciájából szemlélve persze gyanús, kétséges (a megszállók és gyarmatosítók szemében). A történelmet elviselő, elszenvedők számára viszont ez a megmaradás esélye. Szerzőnk logikus érvekkel bizonyítja a magyar kultúra hagyományokban gyökerező értékeit, s eljut az azonosságtudat kifejtéséhez. Szemlélete szinte inverze az indo-európai gondolkodásnak.

„A mellérendelés csak az objektív és primitív »passzív« magatartás által lehetséges. Azt igazán könnyű például belátni, hogy egymás mellé rendelt földszintes házakhoz több tér és több idő szükséges, mint az egymás alá és fölé rendelt emeletekből épült felhőkarcolókhoz. Több tér kell hozzá, azért nem kedvelt építésforma sem várakban, sem szűk völgyekben, sem drága belvárosi telken. Több idő is kell hozzá, mert téresebb a maga szétszórtságában, nehezebb bejárni. Beszéd közben is időbe telik a mellérendelés. Sőt még a képzeletben is imaginárius idő kell a mondanivaló széttervetéséhez, melyet az alárendelés mindig össze is ránt. A filmtekercseken is újabb meg újabb méter szalagot jelent a mellérendelés, hiszen filmen az alárendelt részek ugyanarra a filmkockára kerülnek.

Végezetül gondoljuk meg még azt is, hogy az abszolút idő nemcsak a szenvedésben időtlenül hosszú, hanem a cselekvésben is időtlenül rövid, s ezek az irracionális relációban függvényei egymásnak. Nyugodtan eltölthetem az élet egyik formája szerint szenvedésben az egész időtlen időt, hiszen az élet másik formája, a cselekvésre a pillanat nem sok, annyi idő is elégséges. A virtusban, a bravúrban éppen az a bravúr, az a virtus, hogy hiába van a másik fórbán, mégis utolérem. Az ázsiai lélek lényében éppen a megfoghatatlansága a legmeghökkenőbb, Kelet rejtelmes mosolyú arca. Kiszámíthatatlan, mert ha kiszámíthatták volna, már régen el is bántak volna vele végérvényesen.

Telivér alárendeléses aggodalom például az a feltevés, hogy a mellérendeléses rendszerben, mindenki egyenlőnek érezvén magát, anarchia fejlődik ki. Megszűnik a tekintély, nincs, aki engedelmeskedjék, fegyelmezetlenné válik a közösség. Ki állíthatná az ellenkezőjét? Az alárendelés rendszerében a mellérendelés természetes, hogy képtelenség. Az alárendeléses rendszer éppen ezért képtelen kifejezni a mellérendelés lényegét. Mondjunk le egyszer s mindenkorra arról, hogy

egyik rendszer keretén belül a másik meghatározható. Még jó, ha a már önmagából kifejtett és meghatározott másik egyáltalában kifejezhető lesz az idegen rendszerben.

Kísértsük meg tehát a társadalmi aktus mellérendelt formáját önmagából kifejezni és önmaga szerint érteni meg. Azok, akik a mellérendelést az egyenlőséggel vetik össze, nem veszik komolyan a jelölés elvét. Az »egyik a másikra nézve« relációja jelöl, és ez a mellérendelés. Ha tehát mellérendeleket egy párt, az egyiket mint egyiket, a másikat mint másikat tekintem relációban, nem pedig mint egyenlőt. A kicsi a nagyhoz képest kicsi, a nagy a kicsihez képest nagy, nem önmagában. Mellérendelésben a kicsi kicsi, a nagy nagy marad »egymáshoz képest«. Mellérendelésben az nem megy a tekintély rovására, hogy a közlegény a generálisnak nem alá, hanem mellé van rendelve, mert mint közlegény van a generális mint generális mellett.”⁴⁹

Karácsony ezt a művét a magát felsőbbrendűnek tekintő német birodalom terjeszkedésének kezdetén írta (s látta, mivel az Anschluss idején éppen Bécsben volt), így érthetően fontosnak tartotta, hogy a magyar kultúra lényegét (a germán agresszióval szemben) megfogalmazza, megvallja. Az első világháborút követő országcsönkítés után az értelmiség körében amúgy is általános lelkiismereti téma a *Ki a magyar?* kérdése. Külön említést érdemel, hogy ebben az ügyben a magyar művészvilág állást foglalt, az irodalmi értelmiség jelei egymás után fogalmazták meg véleményünket, azonosságtudatuk credo-szerű megnyilvánulásaival. (Babits Mihály, József Attila, Németh László, Illyés Gyula) Karácsony Sándor egyértelmű választ ad a felvetésre. Identitás meghatározásában határozottan elutasít minden genetikai alapon való (vér, fajta) meghatározást, a magyarság-fogalmat lelki, kulturális tartalomhoz, formához és döntéshez (!) köti.

„...magyar testvéremnek fogadok és tartok mindenkit, aki megosztja velünk a magyar sors-közösséget, mégpedig minden feltétel nélkül cselekszem ezt. Akkor is magyar szememben és számomra a velünk egy kenyéren élő, ha nem hajlandó mellérendeléses relációba lépni velünk, sőt magát fölének rendelve, bennünket maga alá törekszik rendelni. Hiszen éppen ez a magyar bennem. Nem követelem tőle, hogy legyen olyan, mint én. Ellenkezőleg, viszonyulok hozzá én úgy, amint van. Attól a pillanattól kezdve, hogy tagjává vált a magyar közösségnek, a kettőnk relációjának is érzem, tudom és élem a magyarságomat, akarom mondani, a magyarságunkat. Ez így van, erről nem is nagyon tehetünk. Arról szerettem volna voltaképpen könyvet írni, hogy ez a mi éppen-ilyen-voltunk nem gyengeségünk, hanem erőnk, s nem múltból származó elesettségünk jele, hanem jövőnkre utaló vízióinknak a záloga. Meg arról szerettem volna könyvet írni, hogy reformra igazán nincs semmi, de semmi szükségünk. Az a fontos, hogy elfogulatlanul és bátran éljük a magunk életét, amelyet ösztönösen is élünk. Csak azért jó, ha most

⁴⁹ KARÁCSONY, *A magyar észjárás*, 17.

már tudatosan éljük, mert így nehezebben bolondíthatnak el bennünket mások, hogy hibánk és bűnünk az, ami pedig sem nem bűnünk, sem nem erényünk, hanem a mivoltunk.”⁵⁰

Korábbi megfogalmazásaihoz, ahol azt bizonyította, hogy a kultúránk „vállalása”, elfogadása teszi magyarrá az itt élőket, később azt is hozzátette: nem csak az számít, hogy valaki minek vallja magát, hanem az a döntése a lényeges, amellyel vállalja a magyarságából következő feladatokat, s egyúttal teljesíti is azokat.

„A »magyar«-ság lelki probléma [...] Azt azután már nagyon könnyű lehetségesnek tartani, hogy ez a feladat a magyar embernek testi-lelki habitusára alakítólag hatott, hogy a magyar embert ez a sajátosan magyar küldetés jellegzetesen más- valamilyen emberré formálta, mint amilyen a nem magyar ember. Továbbmegyek. Ez a »magyar«-ság mindenféle származású és fajtájú embert magyar emberré formálhat, ha egyszer azt a másik embert megejtette és varázsa alá hajtotta a magyar feladat, és a magyar embercsoport társaslelki funkciói hatni kezdtek benne és rajta keresztül a magyar vállalkozás szolgálatára [...] Feladatunk pedig kettős: tanulni a Nyugattól, továbbadni a Keletnek a tartalmat; tanulni a Kelettől, továbbadni a Nyugatnak a formát.”⁵¹

⁵⁰ Uo., 10.

⁵¹ Uo., 28.

IRODALOMRA CSAK IRODALOMMAL (MŰVÉSZETRE CSAK MŰVÉSZETTEL) LEHET NEVELNI

Karácsony elég súlyos hibának tartotta, ha a kultúrát kulturálatlanul művelték, s irodalmi nevelést mímelték nem-irodalommal. Triviálisnak, magától értetődőnek látszik a kijelentés – irodalomra csak irodalommal lehet nevelni, pedig nagyon lényeges dologról van szó, a helyzet aggasztó (avagy „jó, de nem reménytelen”), a megoldás viszont egyszerű. Lenne. Ha az irodalmi nevelés komolyan venné a dolgát. Témánknál maradva, régóta hurcolja magával művészetpedagógiai hagyományunk azokat a fölösleges terheket, amelyek nem közelítik, hanem inkább távolítják a diákokat az irodalomtól, s a többi művészettől. Az sem véletlen, hogy minden tantárgy közül a legkevésbé kedvelt (legutáltabb) tárgy a nyelvtan és az ének. Joggal csodálkozhatunk ezen, hiszen épp a Karácsony Sándor-i (és kodályi) szemlélet üzeni, hogy a nevelés alapja a nyelv. Ám az eszjárásunkat meg nem-tanító, azzal épp ellentétes logikát erőltető, alá-fölérendeléses, magas nyelvészeti fogalmi apparátust használó, leíró nyelvtan valóban kinszenvedés a diáknak. Az legszebb irodalmat is lehet nem-irodalmi eszközökkel absztrakt fogalmakkal, előre-rágott elemzésekkel magyarázatokká züllesztetni.

Énekórákon pedig, ha semmibe veszik a diákok fejlődéslélektani szintjét, ha telezsúfolják (a Kodály szerint is csak mankóként használandó) szolfézzsal az órát, s ha így örömtelenné- és élménytelenné romlik az éneklés, akkor a népdal és Mozart egyaránt a kötelező semmittevés eszközévé válik és a szolfézsbeli „dó” sem lesz más, mint unott adó. Az iskola, ha zenei játékok és közös éneklések helyett absztrakt elmélettel, kínos elemzésekkel tömi diákjait, és nem avatja be a fiatalokat a művészeti hangteremtés-alkotás örömébe, vagy akár a színvonalas populáris zenébe, akkor átpasszolja a muzsikát a lezüllesztett zajoknak, kiszolgáltatva a hangzást a techno, metál, és 4D-s filmek fülrepszítésének, a szintetikus, kataton dobolások bulijának. (V.ö: Shakespeare: „Az ember, aki legbelül zenétlen, S nem hat rá édes hangok egyezése, Az kész az árulásra, taktikára, S szelleme tompa, mint az éjszaka.”) Itt is igaz, ami az irodalomra igaz: zenekultúrára zenével lehet nevelni.

A látásnevelés, képzőművészeti-, környezeti nevelés terén hasonló a helyzet. Derék dolog, hogy művészettörténetet tanítanak (az egy tanórányi, másra-se-jó időben), de az alkotó látásra nevelés konkrét gyakorlatot, formázást, anyagismeretet, taktilis érzékeléspróbát, mintákat megismerő és újraformáló improvizációt igényelne. Egyéni és csoportos festést. Agyagozást, kerámiakészítést, szövést, fonást, épület- és tájmodellezést, faragást, szobrászatot, a fotózás és a filmezés tudását. Elektronikus és digitális korunkban a látvány fogadása, megalkotása és értelmezése külön fejlesztést igényel. Önismereti és társadalmi igény a hagyomány megértése, korszerűsítése és a környezethez való viszony gyakorlati megismerése, a térben, táj-

ban, természeti és épített környezetben való tájékozódás. A generáló, alkotó kép- és tárgyalakotás.

Igen, itt is igaz: látáskultúrára – alkotó látással lehet nevelni.

A tánc- és mozgáskultúra példája egy pár évtizeddel korábbi, megtörtént eset. A vidéki pedagógusképző intézményben érdekes elhatározást tettek: beveszik a néptánc tanítását is a tananyagba. Ki is osztották a hallgatóknak a leírásokat [...] a különböző tájak táncformáiról. S ebből vizsgáztak. Amikor később ezen a főiskolán kollégáimmal tánctanítást (is) kezdtünk tanítani reformpedagógiai programunkkal, az egyik hallgatónk arra hivatkozott, hogy ő már tanult ilyet. Nagy örömmel unszoltuk: nagyszerű, mutass be pár lépést a székiből! Válasz: azt nem tudja. Hát akkor valamelyik alföldi táncból. Választ: azt sem tudja. Megkérdeztük, hogyan tanították a lépéseket? Sehogy. Kiderült, hogy kizárólag elméletet kaptak, valódi táncot egyet sem mutattak, nem tanítottak nekik. Nos, ez olyan, mintha száraz teremben padon ülve ismerkedtek volna az úszással. Ezzel az abszurdummal ellentétben Tímár Sándorék „néptánc-anyanyelvi” (tánccházi indíttatású) tanítása úgy kezdődött, hogy a diáknak megmutatták-meglépték-átkarolták-együtt-mozdulva-lépték; együtt indították a táncot. S lám, a táncelméletből sosem vizsgázott, módszerekkel-nem-terhelt gyerekek a gyakorlatból azonnal elsajátították a a helyes mozdulatokat. Annyira, hogy a legismertebb Tímár-gyerekcsoport (Csillagszeműek) ma már rendszeresen külföldön mutatja be (s tanítja tovább) tánc tudását. Karácsony állítását a legegyszerűbb modellel bizonyították az esetükben: a táncra táncsal lehet nevelni.

Az irodalmi nevelés eredeti gondolatához visszatérve, régi s jelenkori élményeinkből elősejlik az irodalomra nem-irodalommal való „okítás” is, mint ellenpélda. Az ’50-es években a tartalmi magyarázat mindenáron való erőltetése (a szocialista „eszmei mondanivaló” keresése) ment. Amikor ennek a kényszere elmúlt, jött helyette a formalista szerkezetelemzés, az ABAB, BAAB s más vers-struktúrák, konstrukciók felmondása, majd a társadalmi háttérbe csomagolt elemzés, majd ezt követően a „hermeneutika dominanciájával érkező narratívák” elemzése. Minden izmust, divatot meg lehet persze értetni, magyarázni. Még változást is jelenthet. Ám két elem folyamatosan megmaradt, változatlanul: az elemzés és az elvontság.

Ennek az irodalomtanítási betegségnek az egyik oka az, hogy az irodalom megélése, élmény-jellegű át-vétele és alkotása helyett az irodalomtudomány laboratóriumi vírusaival fertőzik a diákok fejét. De ha a hermeneutika és narratíva lecke felmondása fontosabb lesz Shakespeare, Arany János, József Attila műveinek élményénél, akkor „a többi néma csend...” Karácsony kemény kritikát mond a tudomány iskolai infúziójáról, és a tudós specialistákról, akik nem nevelői, tanárai az irodalomnak, hanem elvont elemzői.

„Tudományos irodalmunkban az írók vég nélkül analizálnak, sokszor már a szószálhasogatás hiábavalóságáig menő módon. Csak fokozza az ebből eredő túltermelést az abszurdumig vitt differenciálódás, a specialisták túltengése. Aki ma tudományos kérdésekkel tudományosan szeretne foglalkozni, nagyon könnyen áldozatul eshetik annak a hatalmas apparátusnak, amely pedig a megindulásnak

még csak nem is az első gesztusa, hanem csupán előfeltétele. Könyvtár, bibliográfia, katalógus, jegyzetcedulák ezrei sokszor még a készséget és a képességet is alig biztosítják önálló munkálkodásra. Eredményt pedig még a legszorgalmasabb tudósok is ritkán mutathatnak fel. Jó, ha néhány mellékes adatát helyesbíthettek, módosíthattak, vagy éppenséggel kikövetkeztethettek. Az egymás mellé rendelt halmazatok szétesnek, az egység vigasztalanul és menthetetlenül áldozatul esik a részletek szerteburjánzásának. A vélemények minduntalan módosítása olyan relativitást szül a lélekben, amely az ítéletet habozóvá és bizonytalanná lényegteleníti.”⁵²

Ha az irodalomórákon a tudomány igényeire hivatkozva rendszeresen „szétanalizálták” az irodalmi művet, az élmény teljesen elvész, hiszen az alkotó összeállítást, újrafogalmazást, irodalomépítést így nem sajátíthatják el a diákok. Marad a passzív befogadás és annak a visszaöklendezése. S a tudományos esszencia mögött ott van a gondolatgyilkos méreg: az élő képek, asszociációk helyett kopogó verbális absztrakció. Ez az egyetemes észjárástól idegen, lexikon-jellegű, steril fogalom-biflázás, amely a vizsgákon kipipálható. Ezt szeretnék ma már elkerülni a tudóskodó sémákat leváltó, aktív irodalomtanítási mozgalmak, melyek törekednek az irodalmi írás „csinálását” vállaló, korszerű, alkotó nevelésre. Aktív játékokkal, írás-alkotó műhely-foglalkozásokkal. Tudják, hogy művészetre csak művészettel lehet nevelni.

⁵² KARÁCSONY, *A könyvek lelke*, 344.

JELENTÉS, JELENTÉSVÁLTOZÁS

Karácsony szerint a jelentés a nyelv lelke. Igaza van a legtágabb művészeti értelemben is. Költőink, tréfamestereink, humoristáink ezer derű-forrását nyelvünk jelentésváltozatai adják. Példa: a hétköznapi, beszélt nyelvnél a magyarban erőteljes funkciójában megmaradt a mondathangsúly. Régi egyetemi anekdota szerint, amikor a közös kollégiumi szobákban még többféle nemzetbeli hallgató lakott együtt, a magyarul kicsit tudó nyugat-európai kinézett az ablakon, s odaszólt magyar társának: – Esik. Ez most egy kérdés. (Nem tudta ugyanis a kérő mondathajlítást, s eredetileg azt kérdezte volna, hogy: – esik?) Karácsony érdekes kifejezést használ a jelentés léte, eredetére és változásaira: „nyelvmsztika”. Azaz nem magyarázható. Ignoramus. Ilyen a szavak ősjelentése.

„A jel az összeglét tárgyas alapján jelöli azt, amit éppen jelent. A nyelvmsztika még a jelrendszer mélyén is ott szunnyad tehát, ez az oka annak, hogy a magyar parasztember folyóbeszédje az indogermán nyelvi iskolázottságú úriember számára nem logikus, a lényegestől el- és visszakanyargó, nem kötőszavakon [...] forduló. Ez az oka képekkel élő [...] okoskodásunknak is.”⁵³

Karácsony ide idézi egy tanítványának a jeles külföldi professzorral való társalgását. Karl Barth professzor, sztereotíp kifogással többször félbeszakította a németül ugyan jól beszélő, de magyarul gondolkodó egyetemistát: „Sagen Sie es ohne Bild. [...] Az ő eszejárása szerint tudományban hiba képet használni pontos fogalom helyett.” A magyar eszejárásban, a nyelvben viszont éppen a kép van jó helyen.

Karácsony megerősíti, hogy az ősjelentésnek (a nyelvmsztikának) nagy jelképteremtő ereje van a magyar költészetben. Nemcsak az ősjelentést tartja fontosnak, a jelentésváltozással születő új jelentéssel való egyensúly kialakítását nevezi költőinek.

„Jó tudomásul vennünk, hogy a nyelvmsztika és a jelentésváltozás a szótestnek és jelentésnek szimbolisztikája akkor vált ki hamisítatlan irodalmi hatást [...] ha ősjelentése és új jelentése egyszerre titokzatos és erős. [...] Az 'életem' már régen másoké lett. S most másoké lett az én 'életem' – panaszolja Kosztolányi Dezső, szemmel láthatólag azon is tündödvé, hogy az élet és étel az l és t helycseréjében különböznek egymástól. De a változatlan alakú szavaknál is a művészeti közeg, kontextus egészen újjá alakíthatja a szó jelentését. Adynak következő néhány sorában úgyszólván minden szó jelentése megváltozott, s ez által nőtt jelképi erő-

⁵³ Uo., 39.

ben: »Véres, szörnyű lakodalomba Részegen indult a Gondolat, Az ember büszke legénye, Ki, íme, senki, béna volt.«⁵⁴

Amiről Karácsony beszél, az az irodalmi nyelv jelentésváltozása. Ám ugyanezt a törvényt fedezhetjük fel a többi művészeti ág nyelvében, ahol az ősjelentés, a köznapis jelentés és az új művészeti jelkép jelentése eltér egymástól (vagy éppen egymásra utal). Érdekes megfigyelní Makovecz Imrénél a képek és a térformák össze-függését. Mindig erősen hangsúlyozta az emberléptékű, antropomorf elemeket a magyar ház elnevezéseiben, majd úgy „hagyta” benne a kifejezést az új, művészi formákban, hogy visszautalt az ősjelentésre. Így látjuk nála az „ablakszárny” képzetét s mellé kapcsolva a valóban szárnyformájú ablakait. A „ház szeme” motívum nála tudatosan visszaüt (a székeleknél még létező) Istenszemre a tetőn. És sorolhatnánk az általa új hangsúlyt kapott, emberi testrészekre utaló ősjelentéseket, a ház-gerinc, a lába-zat, a szemöldökfa, talpa-zat, fogazat, homlok-zat, karfa szavakon keresztül – egészen a nevét viselő ravatalozónál lévő bordá-zatig.

A zenében – Lendvai Ernő elemzései óta tudjuk – minden hangnemnek sajátos, külön érzelmi, hangulati „nyelve” és jelentése van. Ennek a szemléletes (hangzatos) bemutatóját vállalta Makkai Ádám nyelvész, költő azzal, hogy az előadóteremben zongorán eljátszotta Beethoven örömdóját. Először eredeti dúr hangnemben, majd többször modulálva, transzponálta ugyanezt a dallamot moll-hangzásba. Fölös részletek nélkül, íme a végeredmény: Beethoven diadalmas, örömteli, méltóságteljes, emelkedett hangulatú eredeti hangsora után, azonos dallam eljátszásával, újabb és újabb hangnemeken át Makkai eljutott egy mélyen bánatos, lemondó, fájdalmas, rekviem-jellegű változathoz. Azonos hangközök sorát transzponálva teljes jelentésváltozást hozott létre. A népzeneben jól ismert az idő és az előadási gyorsaság változásával létrehozott rendkívül változatos, ellentétes hatások, hangulatok jelentésváltozása. A gyimesi héjszában egy kimért lassúból felgyorsulva szikrázó, ütőgardonos, hegedűs „zenei robbanás” erre egy jó példa. A (nevében is ősjelentésű) héjsza az eredeti dinamikát pillanatról pillanatra fokozva, az épp adott közönséghez hangolt sebességváltást, új ritmikát tesz a táncosok talpa alá, füle fölé, – s lám, a zenei jelentésváltással egyidejűleg azonnal változik a táncmód sodró feszültsége, motívikája, szimbolikája is.

Képzőművészetben, szobrászatban, filmművészetben szintén hasonló jelentés-átalakulásokat tudunk megfigyelní a képzetek, fogalmak ütközéseinél. Samu Géza egyszerre archaikus és modern szobrainál a teknő már nem teknő, hanem emberalak, netán a mosónő maga, a két fatálca két angyalszárny, a szarvas agancsa totem-jelképpé, koronává változik.

A táncban a páros táncok természetes átkarolásának jelentései derűs testi (néha erotikus) ismerkedési gyakorlatok, a forgatások, a kéztartások pillanatai („jó téged fogni”) komoly jelentéssel bírnak. A művészek mondható tánc-változatok a ritmus-játékokon át az örömteli önátadás, vagy a balladai keserűség (halálba táncolta-

⁵⁴ Uo., 41.

tott lány) tragikus jelentéseihez kísérnek. A mozdulatművészet kecses kéz-, kar-, törzs-, fej- és láb-hajlításai az elvesztés, rátalálás, találkozás, magány, biztonság, beilleszkedés, vetélkedés és egyensúly jelentéseiben váltakoznak. Kiemelkedő példája a táncszínházi jelentés-váltogatásnak a Cloud Gate tajvani táncszínház Moon-water produkciója, a férfi és női táncosok yin-yang kiegészítéseivel, az egyensúly keresésének a kézujjaktól a lábujjakig végigszaladó finommozgásaival. A 20. század nagy magyar tudósa, Dienes Valéria „orkesztika” mozdulatrendszerében pedig a materiális jelentések transzcendenssé (saját szavai szerint misztikussá) válásának lehetünk tanúi, szemlélői.

Mint kiderült, Karácsonynál a jel és a jelkép-, a társasértelmi, s társasérzelmi (tudományos és művészeti) viszonyulások jelentésvonzata eredendően különböző. Vannak olyan helyzetek, amikor ez a kettő ütközik, egymásnak feszül. Karácsony egyik leghíresebb példája erről – Goethe *Erlkönig* (Rémkirály) című verse. Naiv olvasatban „csak” annyi a vers, hogy a sötét erdőben, lovon vágató apa ölében kérdez a gyermek, az apa válaszolgat, majd karjában meghal a fia. Karácsony bravúros lélektani-nyelvészeti nyomozással viszont a tragédia lelki (és nyelvi) okait is felderíti. A fiú gyermeki nyelvet és – ideglázában látott látomásos képekkel – érzelemtől fűtött, jelképes szavakat használ, apja pedig a felnőttek racionális nyelvén jelekkel magyaráz. Nyugtogatná a gyermeket, de nem érti a lázbeszéd jelképeit. A fiú rémkirályról, tudattalanjában megjelenő hangokról, érte nyúló veszélyről beszél hallálfélelemmel. Az apa „okosan” válaszol: ó, csak a száraz ágak recsegnek. S rohan tovább. Nem tudjuk, mi volna megoldás... Ha megállna az apa és hús forrásvízzel hűtené a gyermeke lázát? A párbeszéd szavait a fiú is, apja is, egyik is, másik is hallja. De más a szavak jelentése mindkettejüknél a másik számára. Annyi bizonyos, hogy egyik sem érti a másik nyelvét. A jel és a jelkép kioltja egymást. És ez egyikük életébe kerül.

A jelentés bonyolultságát kioldozva, szóba kerül a képzavar kérdése is. Ez Karácsonynál a belső és a külső világkép összekeveredésekor áll elő. A külső, tudások által meghatározott „felfogás” rombol ott, ahol az ál-költőnek nincs igazi, saját belső víziója. „Képzavar úgy szokott támadni, hogy a költő megpróbálja a tagolt képzeteket, az intuíció megragadta elemekből kialakult felfogást vissza-primitívesíteni, jelképpé hazudni s a tudományos világképen tesz erőszakot, mintha az pótolhatná az ő belső világát.”⁵⁵

Irodalmi példát is talál korának egyik népszerű (képzavart sűrűn használó) írójánál, Herczeg Ferencnél, aki írói társadalomelemzéseiben a „kinn-is-vagyok-benn-is-vagyok” viselkedést modellezte. Karácsony ezt az írói attitűdöt így jellemzi:

„Herczeg Ferenc belső világának alapján rejtőzködő képzavara: [...] Ha én a nemzetet tartom bűnösnek, vagy betegnek, akkor én magam sem lehetek vele szemben ostorozó próféta, vagy diagnózis megállapító orvos. Ha a magyar nemzet bűnös vagy beteg és én magyar vagyok, akkor én magam is bűnös és beteg va-

⁵⁵ KARÁCSONY, *A könyvek lelke*, 41.

gyok. Ha bűn nélküli vagyok, vagy makkegészséges, akkor nem vagyok magyar, vagy ha magyar vagyok, nem pontos a diagnózisom, se bűnre, se betegségre vonatkoztatva nem az. [...] Képzavar van a Herczeg-oeuvre mélyén, mert nem-költészet az ő költészete.”⁵⁶

A képzavarnál látható, hogy a szerző tudatában lévő tagolatlan kép homályos. Fűzfapoéta az, aki ennek ellenére egymáshoz ragasztja a különböző helyekről „lenyalt” bélyegeket. A híres újonc papi temetőbeszéd ennek a modellje: „Szívetek égő sebére enyhítő balzsamot csepegtet majd az idő vasfoga”. Teljes a zavar, a képzavar – s persze, a közönség nem tud nem-nevetni.

Nyilvánvaló, mi az, ami kizárja a képzavart és helyreállítja megértés-megérzés kifejezéseinek egységét a jelentésben – Karácsony szerint ez a képi látás eredeti világoosságából (ami az alkotó tudatában megjelenik) a gondolatkifejtés során kibontott, részekre tagolt formáknak átlátható, egyetlen tagolatlan képpé való formálhatóságának a ténye. Ha az alkotó a második személynek a jelképet úgy tudja átadni, hogy az a jelkép egyetemes jelentésében önönmagát, saját megértését és megérzését is felfedezi, akkor nincs szó képzavarról. Itt az alkotó: művész.

A jelképi jelentés egyetemességében természetesen tud megnyilvánulni a „szép”, s a közlések módja alakítja a műnemek, műfajok sorát.

„A megértés tehát szigorúan determinálja, milyen formában szülessen meg a mondanivaló. [...] Ha az érzelmi velejáró győz kifejezés közben a jelképrendszeren, epikai szélességgel hömpölyög a mesélő kedv [...]. Ha a jelentésárnyalat bizonyul kifejezésre alkalmasabbnak, az epikai szélesség balladás rövidségnek ad helyet, a díszítőkedv jut előtérbe [...] Ha a költő izgalma átfűti az egész szimbólumot, lírává egyéniesül az epika. Ha a jelkép erejének magának sikerül a kifejezés, tehát nem a kifejezést kiváltó oknak, hanem a kifejezés céljának, akkor külön tettet ölt, megelevenedik a szimbólum és dráma lesz belőle.”⁵⁷

⁵⁶ Uo., 48.

⁵⁷ Uo., 58.

A MAGYAR ÉSZJÁRÁS MŰVÉSZI SAJÁTOSSÁGAI A KOMPOZÍCIÓBAN

A magyar irodalom „anyagában”, a nyelvben már Karácsonynak sikerült megértetni a sajátos társaslogikai szemléletet, mégis az indoeurópai nyelv és kultúra bővületében beleivódott a kulturális „önképünkbe” a közhely, miszerint nekünk nincsenek „irodalmi klasszikusaink”. Karácsony zseniálisan rávilágít – egy adott rendszerbe nem illeszkedő elemet nem is lehet annak a rendszernek az elemeként megismerni, csak a saját rendszerében.

„Van magyar nyelvünk, tudjuk róla, hogy nem indogermán nyelv, mégsem mertük soha szerbe-számba szedni, hogy milyen? Az indogermán grammatika kategóriájába csömöszöltük bele s azt hisszük, ismerjük. Pedig nem azt tudjuk, milyen a nyelvünk valójában, csak azt, milyen mint nem-indogermán nyelv indogermán nyelvnek. [...] A magyar kompozíció [...] a magyar jellemzés is azért szélesen »anekdotikus« vagy »következetlen«, amiért a magyar nyelv olyan, amilyen. Parataxis az alapszövedéke, nem hypotaxis. Mellérendelő és nem alárendelő a magyar nyelv. Egymáshoz képest jelöli a fogalmakat, párokat és viszonyulásokat. Hangsúlyos. »Igés« nyelv. [...] Rámutatással kapcsol szívesebben, nem határozókat halmoz. Minduntalan újrafogalmaz. Nem pontos, hanem plasztikus. Nem elvont, hanem élő és eleven. [...] Az indogermán zene szépsége az egymásnak alárendelt szólamok és a dallamvezetés összhangjából árad, a magyar parasztdalé az unisono dallamvonal melizmáinak a gazdagságából. Amennyiben pedig mégsem, akkor is pentaton skála mai napig tanulmányozatlan és megíratlan törvényei reánézve a mérvadók, nem az indogermán muzsika dur és moll skálájára felépített összhangzattani törvények.”⁵⁸

Ha komolyan megfigyeljük Karácsony művészet-jellemzését (bár a fentieket csak irodalomról írta), ugyanezt vehetjük észre a többi művészeti ágban is. A régi és jelenlegi magyar filmművészetben, építőművészetben, díszítőművészetben, népi színjátszásban, néptáncban, ének-kultúránkban. Örülhetünk a viszonylagos pozitívumnak: az elmúlt száz-százötven évben kívülről már sokan láttak értéket művészetünk magyar észjárását tükröző jellegében. S jogosan merül fel vállalható identitásként az ilyen észjárással áthatott alkotásoknak „művészeti hungarikumként” való kezelése. Nem véletlenül fedezték fel a ’60-as, ’70-es években Kósa Ferenc, Jancsó Miklós, Sára Sándor, Huszárik Zoltán filmjeinek sajátos filmnyelvét és kompozíciós elveit. Látható rokonság van a *Tízezer nap* s a *Szegénylegények* kompozíciója

⁵⁸ Uo., 63.

meg Arany János nagy verseinek szerkesztése között. Tanulságos ilyen szempontból nézni a *Toldi* első sorait: „Ég a napmelegtől a kopár szík sarja, / Tikkadt szöcskenyájak legelésznek rajta; / Nincs egy árva fűszál a tors közt kelőben, / Nincs tenyérnyi zöld hely nagy határ mezőben. / Boglyák hűvösében tíz-tizenkét szolga / Hortyog, mintha legjobb rendin menne dolga; / Hej, pedig üresen, vagy félig rakottan, / Nagy szénás szekerek álldogálnak ottan.” Teljesen filmszerű, keleti észjárás a kompozícióban. Jellegzetesen mellérendelő szerkezet, lassan széttekintő képsor, nagytótól, távlat, hosszú kameramozgás, tájdarabok, arcok, egymáshoz képest rendezett sorban. Az említettekhez hasonlóan Mikszáth szélesen anekdotázó műveire rímelő képi asszociációkat ébresztenek Dárdai István, Szalai Györgyi hosszú dokumentum-filmregényei. Népzeneben és néptáncban pedig a parlando-rubato előadásmód, s az egyszerűségükben is variálható, egymáshoz igazodó „mellérendeléses” körtáncok, páros és szóló mozdulatok, a jellegzetesen ázsiai örökségre utaló táncaink lettek a legnépszerűbb „magyar formák” a tánc házi énekesek és táncosok előadásmódja révén külföldön is. A néphagyomány ünnepein a férfítáncok ugrós, csapásoló figurái a mulatságban az egymás után következő táncosokhoz igazodtak, mintegy azokat kiegészítve, az előadott mozdulatokra adott válaszként, „egyik a másikhoz képest” mutatták meg a táncolók, ki, mit tud. Sehol az etikett normája, sehol a szalontáncok társadalmi hierarchiát modellező pózai, spekulatív formái. Az ismert figurák személyes jellegűek („ez az apám tánca”, „az a Józsié”, stb.). A kalotaszegi, széki, rábaközi vagy alföldi zenékben, táncokban túlbonyolított alá-fölérendelés nem található, hanem a motívumok egymást követő, egymást kiegészítő (komplementer) szerepét láthatjuk.

KARÁCSONY ÉS A MAGYAR ÉPÍTÉSZET

A magyarok kincse című értékelméleti könyvében Karácsony megkülönböztetett, kiemelt figyelmet fordít az építészetre, jelentős fejezetben elemzi ezt a témát. Megdöbbentően pontos leírásai, s a szinte profetikusan előre látott jövőképe meglepik a mai olvasót is. Felfedezhetjük a szovjet mintával ránk kényszerített lakótelepi falanszterek kemény jellemzését, világunkra ismerhetünk a megzavart közérzetű falusiak házépítési gondjaiban, a technikai, társadalmi, művészeti feszültségek leírásánál és egy remélt megújulás lélektanilag elemzett víziójánál. Érdemes bővebben idézni tehát az építészeiről vallott nézeteit:

„A tömeglakások lakóinak alsóbbrendűségi érzése az emberi lélek legmélyebb rétegéből fakad. Ha tömegbe kényszerítik az embereket, falanszterben érzik magukat. Márpedig a 20. században, a »másik ember« századában, az alsó néposztály számára is olyan körülményeket kell teremtenünk, amelyek között az egyik ember életérzése a másik emberhez képest egyenjogúságban nyugodhatik meg. Ha ez hiányzik, nincs, de nem is lehet természetes öröme, vidám, derűs világszemlélete. A tömeglakások lakói igyekeznek is állandóan megszabadulni fogyatékosági érzésüktől, sajnos, bár érthető, nem mindig megfelelő módon, mértékben és formák között.

Nemcsak a jogi szférában abszurdum a tömeglakás. Esztétikailag is az. Mert nem az emeleti lakás váltja ki az esztétikai hatást, hanem ellenkezőleg, az esztétikum igényli a napfényes, világos, szemnek is szebb magasföldszinti vagy első emeleti lakásokat.

Szociális szempontból is lehetetlen képződmény a tömeglakás. Passzív: a tömegben olthatatlan a vágy az élni akarás iránt. Ahogy ez a vágy egyre fokozódik, eljön az idő, mikor már nem emberbarátság emel ezrivel olcsó, egészséges, tetszetős házakat az alsó néposztálybeliek számára is, hanem maga ez a tízezrekben felébredt igény kezd el majd építkezni szomszédos kedvvel és ellenállhatatlanul. (Látjuk ezt az építkező vágyat a lassankint megtollasodott falusi gazdánál. Nagy kőházat emelnek, a rangjuk meg a módjuk követeli tőlük ezt, maguk személyében talán életük végéig ott laknak hátul a kisházban, változatlanul.) Aktív: elkövetkezhetik a szociális felelősségnek olyan magas foka, hogy az egyik ember nem képes többé napsugárban fürdő, ízlésesen berendezett tágas hajlékban lakni, tudva, hogy sokan mások, sokkal többen, mint nem, pinceodúban, tömeglakásokban húzódnak meg.”⁵⁹

⁵⁹ KARÁCSONY, *A magyarok kincse*, 157.

A hagyományos népi építészetet a szocialista korszak tanács-uralom erőszakosan tönkretette. A vidéken előírt „sátortető” szabványház-kényszereit látva, majd a későbbi szabályozatlan, öncélú, laissez-faire építéseket s a lakótelepek ketreceit megismerve, építészeink egy csoportja az emberléptékű, életet szolgáló látás, tervezés felé fordult, az épített környezet s a természeti környezet harmóniájára ügyelt. Karácsony mintha ennek a szükségszerű bekövetkeztét látta volna előre. „A táj is ad tanácsot, mondhatnám, parancsol is, ha jól odafigyelünk az útmutatásaira. Felesleges széles, alföldi téreken az égbe meredező, sokemeletes palotakolosszus. De éppolyan felesleges a gótikus építkezés meredek csúcsokkal döfölgöző sziluettoit rajzolni az égbe ott, ahol nem esik túl sok eső, s nem szükséges, hogy a víztömeg gyorsan aláömljön a háztetőről. Az emberi szükségletek is módosítják az építési technikát. Másképp építkeznek a szepességi és másképp az alföldi ember. Másképp kell falut és másképp kell várost építeni fel.” [...] Van valami a jelenben, ami bizonyos tekintetben magában foglalja a múltat is: az éppen most élő és valahogyan mégiscsak lakó magyar ember. Az, ha nem is nyilvánítja, gyakorlatával, életstílusával elárulja mégis, mit akar, hogy szeretné, mikor hajlék kérdése forog éppen szőnyegen. Ha magyar parasztok csökönyösen egy bizonyos módon barkácsolják össze épületeiket, azt hiszem, ezzel már egy kicsit arra való nézvést is leadták szavazatukat, milyenféle módon óhajtanák középületeiket is kisikeríteni, ha nem változatlanul döntenének a nadrágos emberek mai napig mindig róluk-nélkülük”.⁶⁰

A sajátos észjárás és értékszemlélet nyomai a hazai építészetet megújító tervezőknél mind a szándékokban, mint a megvalósított kompozíciós elvekben tetten érhetők. A szándékok a 20. század elején néha félresikerültek (Karácsony szerint hiba volt „egy-két felületesen odatett ciráda, majolikadísz, tulipánmotívum, sátorimitáló mennyezet”), de a magyar szecesszió nemesebb épületeiben már feltűntek a hagyomány feltámasztását, újra-alkalmazását célzó, a keleti eredetet nemcsak valótól, de végiggondolva vállaló és sikeresen alkalmazó kulturális minták (Lechner Ödön, Lajta Béla, Komor Marcell, Málnai Béla, Toroczkai Wigand Ede, Zrumeckzy Dezső, Mende Valér, Kozma Lajos, Medgyaszay István műveiben). A díszítő elemek alkalmazásától továbblépő, a magyar népi hagyományra alapozó hazai építészet – Kós Károly, később Csete György és a Pécs-csoport (Dulánszky Jenő, Jankovics Tibor, Dévényi Sándor, Blazsek Gyöngyvér, Deák László, Kistelegdi István, Kovács Attila és Olta Péter, stb.) majd főleg Makovecz Imre és kollégái, tanítványai (Gerle János, Nagy Ervin, Zsigmond László, Turi Attila, Bodonyi Csaba, Csernyus Lőrinc, stb.) szervesnek, organikusnak nevezett építőművészete világszerte elismert lett az említett szemlélet és észjárás tárgyi világában. A kompozíció náluk az emberi természetre s az emberarcú formára épült.

Karácsony társaspszichológiai alapon közelíti meg az épített s az építész együttműködését. Érvelése szerint az épített hajlékot akar, az építész pedig művet. E két attitűd csak kölcsönös egymásra vonatkozásának harmóniájával tudja kikerülni a sikertelenséget, a kulturális csődöt.

⁶⁰ Uo., 158.

„A magyar ember akkor látja biztosítottnak a maga autonómiáját, ha a másik emberét már biztosította. Magyar észjárás szerint tehát sohasem magamnak építék hajlékot, hanem mindig nekünk. A magyar lélettérben mindig és mindenütt mi vagyunk, nem én vagyok, vagy te vagy, s az léttér sem az enyém, nem is a tied, hanem a mienk. Ez nem kommunizmus, hanem annak a homlokegyenest ellenkezője. Nem közös birtokról van szó, amely megfosztana mind a kettőnket tulajdonjogunktól, hanem mindkettőnk egyformán szuverén és egymástól független abszolút birtokjogáról. A magyar léttérproblémájának ez a népszerű megfogalmazása: sok jó ember megfér kevés helyen. Megoldása pedig csak a magyar filozófia tér-a-priorijában lehetséges, a határtalanban, azaz a határtalanul nagyban és a határtalanul kicsinyben. A tömeglakás e szerint a szemlélet szerint lehetetlenség, hiszen mindenki a magáéban lakik ott, ahol a mienk nem azt jelenti, hogy »közös«. [...] Azokkal a hajlékokkal, melyeket ilyen építész épít, a tér minden pontján és az idő minden percében szolidáris az építető, hiszen ő is ember, s az egyetemes érvény rája is érvényes. A jelképes hajlékban mindenütt és minduntalan ráismer a maga hajlékára. Így aztán meg is valósulhat a magyar álom: ország épül először, benne városok, a városokban házsorok, és végül az egyes házak. Nem úgy, hogy minden egyes eddig épült hajlékot lerontottam, nem is úgy, hogy uniformizálom az épületeket, még csak nem is úgy, hogy minden ház az én egységes tervem szerint készül el az országban.”⁶¹

Karácsony elemzése társaslélektani s egyúttal filozófiai. Az építető és az építő(művész) közös gondolkodása garantálja a sikert. Talán különösen hangzik, de az ősi vendégszeretetre utaló egyetértés látszólag még a tulajdon fogalmát is átírja. A megépített hajlék sajátos módon az építőművészé és az építetőé egyszerre. Erre világít egy társaslélektani, filozófiai állítás:

„Az építető autonómiájából és az építőművész őszinteségéből a barátság jegyében valósul meg a technikai társasvonatkozás. A hajlék, mely magyarul építetett, ideiglenes jellegű. Nem gazda a benne lakó, aki megfizetvén érte a művésznek, örök időkre mint magáéban érezheti magát, hanem jövevény. Történetesen éppen benne tartózkodó vendégbarát, a jurta vendéglátásának törvényei alapján. Igaz, hogy nagyon komolyan megfogalmazott paragrafus alapján: tekintsd hajlékomat hajlékodnak. Szerződés ez, sajátosan magyar módra kötött szerződés, tehát megint csak technika: az igénylő ajándékba kapta azt, amit igényelt. Nem tudom, sikerült-e érzékeltetnem, milyen szolidak és milyen biztosan tartók a magyar hajlék pillérei ebben a megfogalmazásukban. Az építető jogelvének (egyenjogság) és az építőművész jelképeinek (országépítés) feszültségéből technikailag építőerő lett. A jogszabályból és stílusból (magadnak építsd, magamnak építem) valóban is építő funkció. [...] Tagadni sem lehetne többé, hogy »hajléka« született »az« embernek. Mennél tökéletesebb az illúzió, annál tökéletesebben realitás a magyar hajlék.

⁶¹ Uo., 160–161.

Aki még mindig nem látná elég tisztán, milyen masszív ez a múlandó voltában olyan lengének látszó illúzió, próbálja visszafelé elgondolni mindazt, amiről eddig a technikai kivitelről szó esett. A művész ajándékba adta mint vendégbarátjának a hajlékot. [...] De ha a művész így viszonylik művéhez, akkor a hajlék voltaképpen az övé, tehát ő nemcsak építő, hanem építtető is. Magának pedig az ember szolidabban épít, mint másnak, valljuk be, hisz emberek vagyunk. A másik fél, az építtető, élván a felszólítás érvényével, a hajlékot valóban a magáénak tekintti, mégpedig már az első kapavágás vagy a legelső ceruzavonítás óta és mindvégig. Keleten a vendég igen nagy úr, ízlése törvény. Tehát az építtető, mindenható ízlése erején és jogán, építő is.”⁶²

Visszatérve a régi, keleti építészeti hagyományokat újrafelfedező, 20. századbeli építészek formanyelvére, esztétikai értékeire, láthatjuk, hogy az épületek íves, hajlított, növényekre emlékeztető („szerves”) szerkezete már a szecesszió formaművészeinél is dominált. A keleti kultúrák természetben megfigyelt gömbölyű indáit, terméseit, íves vonalait hozták vissza később a „másodlagos természet” ház-kompozícióinak tervezésébe. Ez az egyik jellemzője a század végi „szerves” építőművészetnek. Csete György „Hajlék”-modellje („Leveles ágból kettőnknek sátrat én hajlítok.” – Nagy Lászlóra hivatkozás az életműben) kifejezetten az emberi élethez, cselekvéshez alkalmazkodó tereket, épület-héjakat keresi. Nincs hivalkodó kemény szöglet. A ház az ember külső bőre, kabátja. Makovecz antropomorfizmusa (homlok-zat, lába-zat, mell-véd, ház-gerinc, szemöldök-gerenda, stb.) ugyanabból a modern ember-lépték-igényből nő ki, mint Le Corbusier híres „modulorja”, ám ez a magyar észjárásban elmondva, sokkal érthetőbb modell. Így lesz hiteles a Sevillai világkiállítás magyar pavilonjának üvegpadlójába ágyazott meglepetése: minden fa elválaszthatatlan a gyökerétől, együtt érdemes láttatni a kettőt. Karácsony, 1944-ben mintegy látnoki erővel megsejti, megelőlegezi ezt az észjárásból eredő, azt tükröző, szerves építészeti gondolkodást:

„Nem kétséges, hogy a magyar építészet is valósággá bátorodik belátható időn belül.

Hogy milyen lesz? Nem tudom. Nem is találgatom. Nem feladatom az ilyen találgatás. Reám a magyar tudományos munkaközösségben – úgy vélem – az előfeltételek kutatása van és marad bízva egy darabig még. [...] Az azonban valószínű, hogy a magyar lélek, a magyar észjárás és a magyar filozófia a magyar építészet technikájában is felismerhetőek lesznek majd, akármilyenek valósul meg ez a magyar építészet, ha már egyszer igazán magyarnak születik. Miután ez valószínű, valószínű az is, hogy az építészet ősi magyar és még ősből ázsiai módjai, a dolog természete szerint erősebben funkcionálván, konstrukcióban is észrevehetőbben megmutatkoznak majd, mint az ember a 20. században, itt Közép-Európában eleven fantáziával álmodni vagy vizionárius erővel elképzelni is merészelné. Meg-

⁶² Uo., 162.

lehet például, hogy a »sok jó ember megfér kevés helyen« elve utólag igazolni fogja Lechner Ödön belső térképzésének a zsúfoltságát. Meglehet, hogy néhány monumentális templom helyett számtalan sok kisebb méretű kultikus hely épül egy-egy városban. [...] Esetleg egész egyetemi fakultások vagy legalábbis katedrák pusztára vagy erdőségekbe helyeződnek, mégpedig egyéb feltehető logikák mellett építészeti logikából is. Az sem kizárt dolog, hogy a mennyországot jelképező kupola divatba jön megint, vagy hogy kör alakúaknak épülnek a házak, akárcsak a nemrég letűnt szelmalmok hajdanában. Nagyban-kicsinyben monumentális kúpok váltakoznak miniatűr kockákkal [...] Esetleg az új betonépítkezés hatalmas síkfelületei új magyar ornamentikára ihletik a közeljövő magyar építőművészeit, ugyan ki láthat a jövőbe.

Az a legvalószínűbb, hogy az európai tartalom nem változik már meg túlságosan a lelkünkben, s ezzel a tartalommal felocsúdott formáinknak kompromisszumra kell lépniük, szakasztott úgy, mint ez az irodalom és zene esetén is történt. Kitégulnak az ősi magyar formák, s ezáltal európai értelemben is magas művészetre válnak képesekké.”⁶³

Segít a megértésben, hogy Karácsony az egész magyar kultúrát így definiálta korábban: „nyugati tartalom keleti formában”. Keleti formán a sajátos észjárás (társaslogika), zenei, vizuális (néha társadalmi) öröksége értendő, a nyugati tartalom pedig egyértelműen a kereszténységet (mai szóhasználatban az európai kultúra alapját adó zsidó-keresztény világnézetet) jelenti. A kereszténység kulturális tere leszűkített, mivel csak a nyugati formája mondható ránk jellemzőnek – ez hamar belátható, hiszen a történelmi Magyarország keleti határain találhatjuk a nyugati (nem-bizánci, nem-ortodox) kultúra peremét. Ami pedig az egyetemi karok épületeinek erdő közelébe való telepítését, vagy a „monumentális kúpok” és kupolák víziószerűen megjósolt képét illeti, elég a Pázmány Péter Katolikus Egyetem bölcsészkarát említeni, amely szintén vidékre települt, s az ökumenét jelképezve egymásnak dőlő kupolái, terei (Makovecz) a piliscsabai erdő markában emelik fel lélegző formáikat. Karácsony mintha a jövőbe látott volna. Makovecz Imre szellemisége egyébként sem áll távol Karácsony spirituális gondolatiságától.

„Az ember úgy dolgozzon, hogy szórakoztassa a jó Istent. És ha őt sikerül szórakoztatni, akkor az egész világ kapott valamit. [...] Nézzen meg egy falevelet! Hogyan lehet ilyet tervezni? Szimmetrikus minden, s mégis egyedi. Milyen szellem az, amely mindezt fenntartja és kormányozza? Mert a rendszer működik. Hacsak le nem téped a levelet, az örök törvények szerint nő meg. Jelen van egy állandóan megújuló, kreatív, felfoghatatlan színvonalú, befoghatatlan méretű világ, amely nem valahol van, hiszen én is belőle vagyok [...], ahogy a kutya, a hernyó, a lepke, a felhő, meg minden létező. Ha Istenről beszélünk, körbe kellene mutatni. Ott van mindenben, bennünk is. A szeretetben, amely a kapcsolatkeresés előszo-

⁶³ Uo., 194.

bája, egyben szülőszoba is: ott, és csak ott születik a megismerés. A szeretet az egyetlen hatékony megismerő erő. Amikor megszűnik a tetszik-nem tetszik ketőssége, és őszintén érdekel, amit, akit látsz, akkor vagy képes a megismerésére. Azaz, ha szereted. Ez nem hit-, hanem ténykérdés. [...] Azt viszont, aki erre a valóságra rányitotta a szemünket, úgy hívják: Jézus Krisztus.”⁶⁴

Az alkotó idézete látszólag független az alkotás sajátos észjárását feltételező „kompozíciós elvtől”. Valójában viszont nagyon is arra utal. Ahogy a magyar észjárást a műveiben tükröző építész félrelökte az olcsó népieskedést, azonképpen eltolta magát a kenetteljes papolást is. Hitét megvalló szavaival tehát nem a Fennvalóra való felelősség-áthárítás generál-szósztát öntözgette műveire, hanem a magyar (s nemcsak magyar) paraszt meggyőződését, cselekvését modellezte. A vetés-gondozás-aratás, állattartás és házépítés ezen észjárás szerint kizárólag a transzcendens segítségével válik létté. Úgy, ahogy a székely kapuk készítőinek tréfáiban is hallható. (Kérdés: Miből épült ez a kapu? Válasz: nem kérem, nem fából, hanem Isten segedelméből.)

⁶⁴ MAKOVECZ Imre, *Interjú*, (<https://pozitivgondolatok.wordpress.com/tag/makovecz-imre/>) és DÁRDAY István – SZALAI Gyögyi, *In memoriam Makovecz Imre*; film, Bp., 2015.

FILOZÓFIÁJA

„*A magyar pedagógiának egy baja van, de az balálos: nincs neki filozófiája,*”⁶⁵ Ez Karácsony tanítványának, Kontra Györgynek a találó megállapítása, a hazai nevelés elméletéről és gyakorlatáról. Sokféle okosságra taníthat az iskola, a felsőoktatásban esetleg van filozófiatörténet, meg ismeretelmélet, de a bölcelet gyakorlata, a filozofálás maga nincs jelen a nevelés mindennapjaiban. A filozófia három alapkategóriája, a tér, az idő és az okság. Ezen kategóriák pedagógiai viszonya a léthez, élethez és az emberhez – problematikus és tisztázatlan. A nevelésben mindenképp. A pedagógia célja (a nevelés általánosító közhelyeken túl) nincs érthetően tisztázva, értelmezve a nevelésre „szakosodott szakemberek” fejében, nem is lehet csodálkozni, ha szellemi-lelki orientálódásra fel nem készített nevelők képtelenek átadni a világban-, életben való tájékozódás képességét, tudását növendékeiknek. Saját, mai példával élve – olyan ez, mintha a nagyszerű tájékozódási futás sportjában úgy indítanák el a résztvevőket, hogy elmondják nekik valamely elképzelt helyszín nevét, de nem adnak kezükbe se képet, se térképet, se iránytűt, mert az irányítóknak sincs. És: ...indulás! Avagy hasonlítható a filozófiátlan pedagógia a korszakos orosz filmrendező, Andrej Tarkovszkij világhírű művéhez, a *Sztalker* című filmhez, amelyben az embereknek el kellene jutni egy bizonyos szobába a különös Zónában (ahol legbensőbb vágyaik teljesülnek), ám a Zóna kiismerhetetlen jellege miatt képtelenség megismerni a törvényeit. Magától nem is jut el oda senki, csak a beavatott vezető, mert a settenkedők nem tudnak tájékozódni, nem kapnak eligazítást, csak egy mitikus eszközt, amelynek engedelmeknek. Ím, a tankötelezettség, pedagógiai filozófia nélkül.

Kontra György finoman összeszedi Karácsony filozófiájának jellemzőit, értelmezve annak különös tulajdonságait, amelyek hasonlítanak ugyan a filozófiatörténet ismert típusaira, de egyáltalán nem azonosíthatók a nyugati filozófiák izmusaival. Ismét Kontra Györgyöt idézem Karácsonyról:

„Eredeti, mert él az intuícióval, de nem Bergson követője [...] bár a lét problémáit feszegeti, túljut az egzisztencializmuson. Az életről elmélkedik, de nem életfilozófus. A halálról ír, de nem halálfilozófus. A nyelvvel foglalkozik, de nem szemantikus. Használja a transzcendenst, az a priori és a többi hasonló kifejezést, de nem kantianus. Minden gondolatmenete dialektikus, de nem hegelianus. Az alulraszorult néprétegek felszabadítására tör, de nem marxista. És végül egyáltalán nem eklektikus. [...] Az ifjúság és a gyarmat felszabadításának filozófiai előfeltételeit firtatta akkor, amikor ez még egyáltalán nem volt divat, sőt, csak politikai tanulmányokban kezdett valamelyest körvonalazódni.”⁶⁶

⁶⁵ KONTRA György, *Karácsony Sándor, a nagybírű professzor*, BIP, Bp., 2009, 138.

⁶⁶ Uo., 124.

A karácsonyi filozófia választ ad az emberi létre és a változó világra vonatkozó kérdésekre. Nem egyetlen szempont, s nem lineárisan csoportosított szempontsor érvényesítője, hanem emberi relációknak egymáshoz- és a teljes egészhez való viszonyításával szemléli a világot. Míg az úgynevezett „pedagógiai filozófiák” mozaikszerűen, inkább egyoldalúan elkötelezett világmagyarázatokkal próbálják irányítani a diákok tájékozódását, Karácsony felülről és „belülről” ragadja meg az összefüggéseket. Ráillenek Bibó szavai – „lényeglátó”.

Ugyanilyen összegző szemlélettel láttatja meg a nevelési alapiszony filozófiájának gondján túl az egyetemes filozófia általános, történelmi helyzetét is a hagyományos indoeurópai és a magyar bölcelet összehasonlításával. A nyugati kultúráknak a közép-európai filozófiákat szinte semmibe vevő lesajnálására Karácsony gazdag érvelésű bölceleti választ ad. Megismétli korábban már kifejtett elméletét, amely szerint a magyar filozófiát nem külön fejlődött diszciplínában kell keresni, hanem a kultúra olyan mélyrétegeiben, mint épp a művészet. Megtalálható a népmesékben, mondákban, anekdotákban, népdalokban, balladákban és az irodalmi értékű poézisben. Szellemes riposztal figurázza ki a mindig mindent elvonatkoztató, absztrakt kategóriákba osztályozó, analízáló, klasszikus nyugati filozófiákat, s ezekkel szemben fogalmazza meg a „keletiek” sajátos gondolkodásmódját.

„Tréfán kívül, kötelesek vagyunk absztrahálni, ha filozofálni akarunk? A keletiek »virágos« beszéde csupádon-csupa számárság és alacsonyrendűség? [...] igazán nincs magyar filozófia, csak azért, mert »prózában« csakugyan nincs?

És most egyszerre kénytelen voltam – mint annyiszor már – megint másképpen látni a dolgokat, holott legjobbjaink emígy, egyébképpen látják.

1. Nem muszáj absztrahálni a magasabb rendű gondolkozás rendjén csak azért, mert a nyugat-európai népek általában véve úgy szokták. A magyar jelentéstan tanulságai szerint a magyar jelentések mélyén úgyis objektív és primitív összemelelet nyilvánul. A magyar nyelvbéli »tétel«, a mondat tartalmaként amúgy is szereti a »képeket«. Miért ne lehetne folytatásképpen a magyar gondolatlánc, a nyelvi szillogizmus keretében meg anekdotázni? Összemelelet, kép, anekdota, sokkal logikusabb és szervesebb összefüggést mutat, mint ha azt erőltetném, hogy a jelentés az elvonás felé tendáljon, a magyar mondat lehetőleg ne képeken, hanem alá- és mellérendelő kötőszók »értelmén« forduljon, az »okoskodás« is elvont kategóriákat erőltessen.

2. A keletiek példája is a mi igazunkat bizonyítja. A Biblia tele van parabolával. De ugyanígy tele van velük a török, arab, perzsa, kínai és hindu irodalom, meg a közbeszéd is. Nem lehet pedig azt állítani, hogy keleti filozófia ne volna. Csak abban az esetben lehet ezt mondani, ha előzőleg be nem vallottan felállítom azt az egyébként be nem bizonyított és be sem bizonyítható tételt, hogy a filozófia az európai, vagy éppenséggel a német, esetleg éppen csak a kanti filozófiával egyenlő.

3. Végül magyar filozófia is volt és van, hogyne. Csak éppen hogy nem a magyar tudomány területén van a lelőhelye, hanem a magyar klasszikus költészet egyes

remekeiben. Két oka van ennek. Az egyik az, hogy tudományos téren eddig nem lertünk úgy magunkra, mint irodalmi életünk során. Még mindig az utánzók másodlagos szerepére vagyunk kárhóztatva. Elhisszük tehát, hogy a filozófiának három lényeges előfeltétele van, különben nem filozófia. Filozófiatörténetnek, filozófiai rendszernek és absztrakt gondolkodásnak kell benne lennie, mert tőlünk nyugatra ezt nevezik filozófiának. Ez az egyik ok. A másik ok nem másokban, hanem mi magunkban rejlik. A mi lelki életünk nem agyonkategorizált és agyonkonzervált, hanem egységes és élő. Bennünk nem vált szét tudás és költészet. A mi igazi tudósaink mindig költők is egy kicsit, költőink viszont tudósok, nem csak műkedvelők. Ha tehát tudományos életünkben a filozófia magyar módja tele van gátlással, meg van félemlítve, és nem is nagyon merészkedik elő, annál bővebb buzogással tör fel a filozofáló kedv a költők klasszikus alkotásaiban. Itt nincs, nem is lehet gátlás. Mindaz, ami hamisítatlan és örök értékű költészet, az a maga egészében és valóságában filozófia is mindig egy kicsit.

4. A magyar »anekdotázás« adottság és alkat tehát, nem levethető és mással felcserélhető lelki ruha. Egészen mélyről érzett, meg nem másítható gesztusa eszünk járásának. Ha valaha baj volt nálunk az anekdotázás miatt, bizony sohasem »miatta« volt az a baj, legfeljebb »körülötte-mellette«. Az volt a baj, hogy az anekdota jelképi ereje, »művészi« értéke juthatott szerephez csak, »jel« volta, gondolatrendszerének érvénye nem. Ne feledjük, hogy Hány János jelképi hadvezérsége némi összefüggésben jelenik meg azzal a ténnyel, hogy a magyarok az idő tájt nemigen vihették a generálisságig, legfeljebb ha magyarságuk megtagadásának az árán. Szegény magyar anekdota is így van valahogy Vigasztalódásul, tűrőmfű helyett, irodalmi formában anekdotázhatunk csak, mert mint gondolkodásunknak alapformája, filozófiánknak nyelve, ma még nem »érvényes« az anekdota. Az is igaz másfelől, hogy »értelmi« színvonalunk éppen ezért lehetne kissé magasabb is, mint amilyen valójában.

5. Ez az igazi baj, a valódi »nemzeti vétek«, nem az anekdotázás. Az, hogy elhisszük alacsonyabb rendű voltunkat, és belenyugszunk a közhelybe: bizony nehezen lehet bennünket kulturálni. Eszünkbe sem jut, hogy egyetlen lehetősége európai műveltségünknek az a ma még utópiának látszó, de alapjában véve rendkívül egyszerű kis stílusváltozás, ha megunván az idegen rendszerekben végbemenő sikertelen »művelődést«, egyszerre csak a magunk sajátos rendszerében kezdünk mozogni. Anekdotázó magyarok merünk és tudunk lenni. Azonnal emelkedni fog műveltségünk színvonala, és megszületik végre-valahára az igazi magyar filozófia is.⁶⁷

Ez a lényeg. Karácsony bizonyítja, hogy magyar filozófia volt és van. Mesében, regényben, versben, zenében, festményben, táncban, filmen, építészetben. Nagyon kemény, szinte kiabáló az érvelése.

⁶⁷ KARÁCSONY, *A magyarok kincse*, 7–8.

„A mi lelki életünk nem agyonkategorizált és agyonkonzervált, hanem egységes és élő. Bennünk nem vált szét tudás és költészet.” Akkor is összefügg, ha különbözik. A művészet filozófiai jellemzőinek megvilágításához példaként hozza a különböző viszonyulások különbségét. A tudománynak, s a lényegét jellemző jelrendszernek az alapmondata így hangzik: én itt most azért beszéltek, hogy te (a mindenkori másik ember) megérts. Ezzel szemben a művészet filozófiai alapmondata: én telítetten és kontinuuusan (folyamatosan) jelképezem az ÉN-t, s te az egyetemes jelentésű jelképben önmagadra ismersz.”⁶⁸

Karácsony tanítványa, Kontra György a tér és az idő elemzése után az előzményre és következményre bomlott okságot így elemzi:

„Ebben a (művészeti) relációban nem mérhető egzakt módon se az idő, se a tér, mert az előzménynek az egyik ember a letéteményese, a következménynek a másik ember. [...] A relációban van a különbség: a költő egyetemes jelentésű jelképrendszerre tör, a tudós egyetlen jelentésű jelet keres. Ez a jelrendszer és a jelképrendszer bölcsellete, ennyi a nyelv és az irodalom, vagyis a tudomány és a művészet filozófiája.”⁶⁹

Karácsony valamennyi főbb társaslelki reláció filozófiai lényegét bemutatja ezzel összehasonlíthatóvá teszi jellemzőiket. A jelrendszerben létező tudomány és jelképrendszerben élő művészet után pontosan jellemzi tett-rendszerben működő társadalmi viszonyunkat. Az imént alkalmazott „filozófiai elemek” (tér, idő, okság, én, te) új viszonyba való behelyettesítésével Kontra György elemzése így tárja fel az alapmondatokat, szabadságtól a transzcendensig:

„Az egyik ember csak úgy képes elszenvedni a másik ember cselekvését, ha a másik is képes ugyanerre. A határtalan térben és az időtlen időben én is, te is szabadon viselkedünk: ez a társas élet alapmondata, a társadalom filozófiája. [...] A közösségi életérzés akkor rendezett, ha mi mindenütt, mindig jól érezzük magunkat a mienkben. Ez az elemi joga minden embernek, és ez a jog bölcselétének az alapmondata.”

A vallási reláció alapmondata viszont megrendítően más. Itt már nem a tudás különböző módokatai a jellemzők, hanem hit lényege.

„Ignoramus – ne vitassuk. Örülünk, hogy a megmagyarázhatatlanság evidenciája szerint, mai tudásunk szerint: ignoramus. Nem tudjuk. [...] Van olyan szféra, amelyben az ignorabimust is kimondhatjuk. Ahová nem tudunk áthágni, vagyis transcendens. A tudományos kutató azonban soha se mondhatja ki az

⁶⁸ Uo., 8.

⁶⁹ KONTRA, Karácsony Sándor, *a nagybírui professzor*, 127.

ignorabimust. A hívő viszont csak ebben békélhet meg, a vallásos közösségében, a vallásban.”⁷⁰

Karácsony életművében a művészet szemléletre figyelünk, ne engedjük el tehát azt a megállapítást, mely a magyar filozófiát döntően a művészetben látja kifejeződni. A bölcséletünk megértésének másik kulcsmondata pedig egyszerű állítás: ez a filozófia nem magánügy, hanem közügy. Ennek bizonyítására hozza Kontra Karácsony társas életből vett példáit, s vonja le a pedagógiai következtetést:

„Ha közvetlen közelemben a másik ember őrzöng, akkor én is aggódni kezdek, ideges leszek, szorongok, nyugtalankodom, egyszerre elhagy a vélt bölcsességem. [...] Zaklatott, nyugtalan, békétlen lelkiállapotban nem lehet nevelni, mert a növendék életérzése is rendezetlen marad. [...] A nevelés társasjáték, a nevelésfilozófia kiváltképpen az. Nincs olyan egyéni lélektani irányzat, amely a nevelésfilozófiának alapjául szolgálhatna. Nincs és nem is lehet, mert a nevelés legalább két ember ügye.”⁷¹

Az ideges, zavart, türelmünket feszítő, nyomasztó társadalmi helyzetekből ismerős a világ történéseire érzékeny művészek membránként való reagálása, rezonanciája.

Igen, ha a környezete őrült, zaklatott, akkor a művész is ideges, szorongó. Munch *Sikolya*, Dalí *A polgárháború előérzete*, Picasso *Guernicája*, Tornyai János *Bús magyar ló* képe, Szalay Lajos, Kondor Béla festményei, Petőfi, Vörösmarty, Ady, József Attila, Radnóti, Juhász Ferenc, Csoóri Sándor, Szilágyi Domokos és Buda Ferenc költészete, Mikszáth, Márai Sándor, Kertész Imre prózája, Hamvas Béla filozófiája, s a magyar művészet nagyobb része Karácsony állítását modellezheti, igazolja. S ami a hazai pedagógiában meg-nem-valósult bölcséletet illeti, Kontra György szikár tényközlése Karácsonyról – az elmulasztott lehetőségeinkre figyelmeztet:

„Ha filozófia szakosként tanult is valaki filozófiát, ugyan mit tanult? Filozófiatörténetet, ismeret-elméletet és az adott évtizedek előtti irányzatok pocskondiázását. Egy valamit biztosan nem tanult meg: filozofálni. Nem tapasztaltam, és másoktól sem hallottam, hogy az egyetemen filozofálni készítették volna bárkit is. Divat lett honunkban és napjainkban politikai esszéket írni filozófia címen. Kerestem, de nem találtam egyete-meinken Szókratész–Platón viszonyokat, nem is olvastam, nem is hallottam ilyesmiről kis hazánkban a 20. században. Tudtommal csak Karácsony Sándor filozofált ifjabb társaival.”⁷²

⁷⁰ Uo., 129

⁷¹ Uo.,

⁷² Uo., 130.

KARÁCSONY ÉRTELMISÉG-FELFOGÁSA

Társadalmi életünk köznyelvében a tanult, kiművelt, diplomás, feltehetőleg nem kétkezi munkájából élő embert szoktuk rendszeren értelmiséginek tartani. Az ókorból ismert „írastudó” szóhasználat jelentésében ide értette a tanítókat, írnokokat, törvényt magyarázókat, papokat, majd a középkori deákok, prédikátorok, tanácsadók, kódexmásolók státuszát is ilyesféle értelmiségnek megfelelő helyzetűnek gondoljuk. Az alkotó művészek (énekmondó, dalnok, krónikás, piktor, szobrász, táncos, stb.) magukat per definitionem, természetesen hivatásbeli elkötelezettségből legtöbbször értelmiséginek vallják. Ez azonban nem mindenki számára egyértelmű. A karrierre és elismerésre vágyók általában azért is tartják ezt fontosnak, mert az értelmiség mind a múltban, mind a jelenben sajátos értéket is jelölt. A „nadrágos ember”, a tudós deák tekintély volt. Az értelmiségi leginkább a tudományos gondolkodás le-téteményese, az értelem képviselője, az elfogadott szabályok és főleg az „érvényes-ségek” tudója. Megbecsült, társadalmilag magasra értékelt hivatás. Szinte minden témában és cselekvésben otthon van. „Szakértő” a diszciplínákban. Ám van egy olyan tevékenység, amely Karácsony szerint nem az értelmiséginek való. Ez a pedagógia. Az érvein érdemes elgondolkodni.

Gyönyörű provokáció található az ifjúság nevelőiről Karácsony Sándor *Magyar nevelés* című írásában. Olyan hatással volt rám, hogy amikor először olvastam, újra és újra vissza-mentem a bekezdés elejére megnézni, jól értettem-e. Majd felálltam, s fel-alá sétálva lassan gondoltam végig az állítást, amelyet végtelenül találónak, igaz-nak és szókimondóan lényegre tapintónak éreztem. Éles, tiszta megfogalmazású, „kemény beszéd”. Megrendítő gondolatmenete a következő volt:

„Mi azt a hibát is igen gyakran el szoktuk követni, hogy ifjúságunk nevelését az értelmiség feladatának gondoljuk, s értelmiségiekre bízunk. Pedig a közösség a népben érez, az értelmiségben gondolkodik és az ifjúságban akar. [...] Az ifjúság magasabb intenzitású kategória az értelmiségnél. Az értelmiség munkája az éppen érvényben lévő igazságok megolajozottan, simán »futó« megvalósításában merül ki. Haladás, fejlődés csak az ifjúság problémálátásának akarati megnyilvánulásából fakadhat. Az értelmiség tehát nem nevelheti az ifjúságot. Csak áhitatos, papi lelkek nevelhetik, ezeket nevezte Platón *Állam*-ában bölcseknek, s ezeket szoktuk mi mint szofokráciát emlegetni. A lélek szerinti „professzor” nem „értelmiségi”, hanem a szofokrácia tagja.”⁷³

Tehát az értelmiség nem nevelheti az ifjúságot. Vajon miért?

⁷³ KARÁCSONY, *A magyarok kincse*, 270.

Ezt a gondolatot Karácsony Sándor a híres szárszói konferencián mondta el 1943-ban, a Soli Deo Gloria szervezte előadássorozatban, ahol a magyar értelmiségiek színe-java arról beszélt, mi a magyarság, s az értelmiség felelőssége, miféle jövőképünk lehet az akkor még dúló, de láthatóan vége felé közeledő háború árnyékában. A politikailag ismert tendenciák mellett (angolszász orientáció, kommunista-szocialista törekvés és többek közt a Németh László által megjelenített „harmadik út” szemlélete mellett) – vagy azokkal szemben – Karácsony súlyos, kritikus különvéleményt fogalmazott meg. Ennek a beszédnek egyik legfontosabb mondata az értelmiség helyett a „lélek szerinti professzor” szerepére hívja fel a figyelmet. Ez a jelen írás nem foglalkozik a szárszói előadás politikai, történelmi, teológiai részével, inkább a Karácsony-féle társadalom-, és értékszemlélet társaslélektani szempontjából vizsgálom az értelmiségről és az ifjúság nevelőjéről szóló koncepciókat, tágas horizonton, előzményeikkel.

A 20. század elején (e sorok írása idején) markánsan érzékelhető az értelmiség kultusza, befolyása, időnkénti hatalma. Úgy tűnik a (mindig túlzó, de a korra jellemző) társadalmi közvélekedésben, mintha a csúcs-értelmiség irányítaná a világot. A tudományos akadémiák presztízs-képző elit hierarchiája, a multinacionális vállalatok agyablásra szoktatott vezetési gyakorlata, a nagypolitikák döntést kiszivárogtató taktikája, a média érdeklődés-gerjesztő manipulációi, s persze az értelmiség sokszor kifelé sugallt magabiztos önképe kétségkívül ezt a mindenható szerepet hangsúlyozza. Szerinte az értelmiség – minden befolyása, értékessége mellett – nem mindenható. Sok mindenre nem képes, nem hivatott, nem alkalmas.

Az értelmiség az értelmességével, kognitív tudásának privilegizált hatalmával kétségkívül nyomást gyakorolhat minden társadalomra, befolyásolhatja tervek, döntések irányát, az életszínvonalat, életminőséget, a világok és érdekek háborúit, vagy ideiglenes békéit. Meghatározza a tudományos-technikai fejlődés céljait, a világ változásaiban (megújításában) használható eszközök adekvát alkalmazhatóságát, az aktuális tudások érvényességét. Itt (s csak itt) van a helyén, ez a reláció sajátja. Karácsony társaslélektani rendszerének viszonyhálózatában az érvénynek, a tudomány érvényességének letéteményese – az értelmiség. Ki is lehetne más? Nota bene, ez a kategória értékes, munkája – „az érvényben lévő igazságok megolajozottan, simán futó megvalósítása” – s ez többnyire megbecsült társadalmi feladat. Fontos észrevennünk: az „értelmiség” kategóriája pozitív reláció a társaslélektanban. Nem ellentéte, nem inverze az „ifjúság” kategóriájának. Az értelmiség a tudás egyik birtokosa. Az ifjúságnak meg állítólag a tudásra van szüksége. Akkor hol a gond? A szerepzavarban. Az ifjúságnak tettekre van szüksége, nemcsak az érvényesség tudására. És az a kemény alapmondat leíratott: „Az értelmiség tehát nem nevelheti az ifjúságot” Nos, vajon miért nem? A feszítő el-
lentmondás megértése céljából célszerű körüljárni a fogalmak szemantikai mezőit, megnézni a köznyelvi s tudományos értelmezés előzményét, a kategóriák rendszerbeli jelentését, „intenzitásbeli különbségeit”, s ennek következményeit (a művészetre vonatkozóan is) megkereshetjük Karácsony viszonyrendszerében. A téma kiterjedtsége és a művészettel való összekapcsolódása miatt ezt a részt érdemes a szokottnál bővebben kifejtetni, a mögöttes értelmezést megidézni.

AZ ÉRTELMISÉG SZERTEÁGAZÓ FELFOGÁSAI

Történeti elemzések kimerítő részletei helyett csupán emlékezet frissítésül érdemes felidézni a szokásos filozófi-ai, szociológiai meghatározások legismertebbjeit. Az értelmiség jellemzői:

Az értelmiségi – a szellem embere, az értelem közvetítője, az igazságok keresője, a gondolkodás tanítója, az írások ismerője (írástudó), a történelem értelmezője, az akadémikus tudás s a diplomák birtokosa, véleménymondó és azt formáló, akár a tudományosság zárt rendszerében, feltételezett (néha ál-) objektivitásban, akár a politikai (elkötelezett) intervencióban, övé a tudás őrzőjének szerepe a társadalmi hierarchia kirakataiban.

Az őskori animizmus hitvilágban, a sámánkultuszban, s az ókori iskolák néme-lyikénél is jelen volt egyfajta „értelmiségi szerep” az áthagyományozható tudás le-téteményeseként. A sokratészi felfogás értelmiségi alakja szembeállította a politikusembert a gyakorlatemberrel. A filozófusi iskolák szónokai párbeszédekben, vitákban „adták meg a hangot” a közösség meggyőzéséhez. A középkorban az ér-telmiség a klerikusok, tanítók rétege volt, de a 12–13. században már levált az egy-házról, s jellegében világi lett, miként Le Goff leírta az *Értelmiség a középkorban* (1979) c. művében. A felvilágosodás korában megnőtt a világi értelmiség szerepe, presztízse. Eszközük az észérvek hatalma. Az értelmiség egyoldalú racionalizmus-kultusza persze azonnal előhívta önnön ellentételezéseit. Immanuel Kant okkal adta elemzésének *A tiszta ész kritikája* címet. (1781) A 20. század (melyet sokan az érte-lmiség századának mondanak) az értelmiségi apológia és az elemző kritika ideje lett. Julien Benda korszakos írása, *Az írástudók árulása* (1927) az értelmiségi önértelmezés, szembenezés és kritikus ítélkezés egyik alpműveként lett ismert. Hazánkban sokan vették kézbe az entellektüel-lét önismereti tükkrét. Közülük kiemelkedik Babits Mi-hály azonos című esszéje. Találó értelmezései megérdemlik a kiemelést: „Az Írás-tudó a Szellem embere; a Szellem pedig tudvavéőleg az, ami az *egyes* helyett az *általánosra* néz; s ennél fogva mintegy felülemelkedik a tények és esetlegességek há-lóján; a Szellem összekötő és törvényadó princípium; a Szellem embere *túllát* ösz-tönein; talán nem képes legyőzni őket, de képes kritizálni: azaz képes normákat alkotni, melyek függetlenek maguktól az ösztönöktől.” (Babits, 1928)

A filozófiai, erkölcsi elmélkedéseket szétszakítva a marxista Lukács György még a politikai mezőre is elvitte az értelmiségkritikát (*Az ész trónfosztása*, 1954). A filo-zofáló angol államférfi, Winston Churchill szintén politikai-társadalmilag elemezte az értelmiséget. A kor kommunistáit „kegyetlen és véres szájú professzoroknak”, azaz kollaboráns értelmiséginek nevezte. A francia Raymond Aron szerint a balos értelmiségiek egyrészt könyörtelenül bírálják a demokráciák legkisebb hibáit is, más-részt a legellenzőbbek a legnagyobb büntettekkel szemben, ha azokat jó tanok ne-

vében követik el. Ezt képmutató magatartásnak nevezi. (Aron: *Az értelmiség ópiuma*, 1955) P. Viereck (1965) szociálpszichológiai szempontot elemez, nevezetesen a liberális értelmiségieknek saját társadalmukkal szembeni ellenségességét emeli ki. A nyugati értelmiség baloldali, liberális részének értelmiségi toleranciája valóságidegen, amikor az általuk csodált totális diktatúrára néznek. G. B. Shaw a harmincas évek elején lényegében helyeselte, hogy a „progresszió” érdekében a sztálini politika halálra éheztesse a parasztokat és deportálja a kulákokat. Shaw úgy nyilatkozott Sztálinról (akit 1931-ben személyesen is felkeresett), hogy „jó pacifista” (sic!), aki képes megvalósítani azt, amiben a brit Munkáspárt kudarcot vallott. Bertrand Russell több barátját veszítette el a szovjet terrortól mondott bírálatával, mint azzal, hogy pacifista magatartású volt a világháborúban. (B. Russell – mint Szilárd Leó és Albert Einstein is – az értelmiség alapmagatartásaként igényelte a pacifizmust és a háborút ellenző erőszakmentességet.)

A német filozófusok felfogása igen tanulságos. Karl Mannheim, a „szabadon lebegő értelmiségi” szerep kitalálója és a frankfurti iskola reprezentánsai, Adorno, Horkheimer az értelmiségi attitűd lényegét a társadalomtól való teljes függetlenségben, autonómiában látták. Velük ellentétben a század második felében a franciák fölébrednek Sartre és társai tendenciózus balos utópiáiból, s hirdették, hogy Sartre ideje, a „független gondolatspekuláció” kora lejárt. R. Escarpit *A könyv forradalmával* (1973), Roland Barthes az értelmiségi értékek megújításával, Pierre Bourdieu az empirikus szociológiai munkáival a tényeket rögzítő „kollektív értelmiségi” ideáltípusát alkották meg. Ennek imázsát egyrészt a tudományos módszertani szigor (a valóságfeltárásban), valamint a kollektív közéleti munkavállalás jellemzi. A társadalmi szerepvállalás definiálása során Bourdieu eljutott a „Világ értelmiségei egyesüljenek” szlogen kimondásáig. A gondolkodás birodalmának arisztokratizmusát hajlandó volt átváltani a cselekvő lét értékeire. (Raisons d'Agir: *Okok a cselekvésre*, 1995) Itt egy pillanatra érdemes megállnunk. Bourdieu bátran elkezdte az értelmiség s a fiatalság viszonyát elemezni. Szerinte a fiatalok azért kerülnek támadó kritikák kereszttüzébe, mert rátermettségüket (az idősebb értelmiségi generáció szemében legnagyobb presztízszt jelentő) egyetemi, akadémiai terepen nem bizonyították. Pierre Bourdieu oldani akarta e konfliktust, (a hátrányt nyelvi, fogalmi megújítással, társadalmi mobilitással, módszertani szigorral, szakkérdésekre való „fókuszálással” akarta megszüntetni), de nem tudott a hagyományos értelmiségi tudáshierarchia rendszeréből kilépni. (Másokhoz hasonlóan fel sem tételezte, hogy „az értelmiség nem nevelheti a fiatalságot”). Újságsztárrá lett kiváló olasz kollégája, Umberto Eco a médiaelit magasába emelte a tudomány profi szakértőit, ugyanakkor jelezte annak a veszélyét, hogy a média kihasználhatja az értelmiséget. Amerika establishmentje volt a példa erre, ahol a multicégek a hatalom-befolyásolás eszközeiként próbálják szolgálatukba állítani az értelmiségieket, s ezzel egyidejűleg szigorúan meghúzzák az értelmiségi specializálódás és a szólás-ellenőrzés határvonalait. Az euramerikai értelmiségiek számára a globalizmus korának kérdése a látható hatalom, a média és a tömegek (fogyasztó generációk) láthatatlan befolyásolásának a kérdése. Mit tehetnek ezen értelmiségi fő- s altípusok a pedagógiáért? Valóban rájuk kellene bízni

a nevelést? A pedagógia megerőszkolása lenne a piaci igényeknek való alávetettség, a fogyasztásra idomítás és a média-diktátum.

Az értelmiség kérdéseire reagáló hazai vélemények közül már említettük Karácsony Sándor kortársának, Babits Mihálynak *Az írástudók árulása* esszéjét. Nála az „áruló” írástudó tehát nem azáltal lesz árulóvá, ha lába nem megy egyenesen a csillag felé, melyre ujjá mutat, hanem az árulást akkor követi el, ha nem is mutat többé a csillagra. (Témánknál maradva: nem mutat irányt a növendéknek.) Fontos utalni a ’43-as szárszói Soli Deo Gloria konferencia értelmiség-elemzéseire, köztük Németh László harmadikutas gondolataira, s a híres „minőség forradalma” eszméjére. Németh László szemlélete később Bibó Istvánra hatott erősen. Bibó az értelmiséget örök emberi szerepként írta le. Kétféle attitűdöt tételezett: – a szakmailag kompetens, szervező értelmiségit és a politikai, erkölcsi ideológiák megfogalmazóját.

Az „érett” kádárizmus idején jelent meg Szelényi I. és Konrád Gy. könyve, *Az értelmiség útja az osztálybatalomboz* (1978). Ebben olvasható: „Az értelmiség az örökségek őrzője: alapot kínál az erkölcsnek, érveket a törvényeknek, exegézist a vallásnak és elemzést a politikának. Más szóval az értelmiség tiszta és szennyes lelkiismeretekkel kereskedik.” A szerzők szerint a bürokratikus állami elit meg fogja tanulni az együttélést a kibontakozó tulajdonosi osztállyal, ám az értelmiség mindkét, osztályvonásokat mutató társadalmi alakulat felett uralkodik, ellenőrzés alatt tartja őket. Előrejelzésüket nem igazolta, sőt naivitásnak mutatta az idő, hiszen épp fordítva történt, az értelmiségi kultúra egésze, együttese szétesett, az reménybeli elit-értelmiség pedig egymással nem érintkező, egymásra gyanakvó csoportokba szerveződött. Az értelmiségi szerep eltolódott a politológusi és a médiabeli „megmondó-szakemberség” és a vita-bajnokok szerepe felé. Egy „alanyi költő”, Tandori Dezső azt vette észre, hogy az értelmiség lassan már eredeti feladatát sem látja el – „az értelmiségi nem okvetlenül gondolkodik értelmiségiségben”. Eco-ra hivatkozva azt javasolja, hogy térjünk vissza az eredeti helyzethez – az értelmiség legyen olyan, mint Szóló Tücsök a Pinocchio mesében, azaz előbb gondolkodjon, aztán beszéljen (2005). A Föld túlsó feléről Noam Chomsky (akit a New York Times a legnagyobb élő értelmiséginek nevezett) úgy vélekedik, hogy a mai értelmiségnek a fennálló bírálata a dolga. Egy ellenkező vélemény a hazai kutatásokból: Huszár Tibor szerint az értelmiség tudatosítja, mi az emberi lét értelme, ő fejezi ki műveiben a szép és a jó eszményét. Huszár szociológusként csoportosít. Nála szakmai csoportok listavezetője a társadalmi munkamegosztásban az értelmiségi (orvos, mérnök, jogász). S vég nélkül sorolhatnók az intellektuel, citoyen, a menedzser, vezető közgazdász, a műszaki, a bölcsész, a pragmatikus, politikus, tervező, végrehajtó, tanácsadó, akadémikus, coach, szürke eminenciás és médiavezér-féle értelmiségi szerepeket (további felsorolásuktól e helyen eltekintek). Egyetlen leírás, elemzés sem ad igazi érvet amellet, hogy az értelmiség képes lenne az ifjúság nevelésének feladatát ellátni. A fejlődés (amennyiben ez fejlődés) inkább azt a képet erősíti, miszerint globalizációs korunk túlspecializált értelmiségijeit lassan már a pax excellence saját szerepüknek sem felelnek meg. Ám e kérdés tárgyalása nem a jelen tanulmány feladata. Visszatérve eredeti témára, újra leírom a Karácsony állítására reagáló kérdést:

nevelheti-e az értelmiség az ifjúságot? A választ az értelmiség (majd a művész) nevelésben betölthető szerepének megvilágításával próbálom megadni.

Karácsony Sándor, az említett *Magyar nevelés* című előadásában (SDG, Szárszó, 1943) különleges hangsúllyal fejtette ki az ideális nevelő jellemzőit, bemutatva a fejlődéslélektan különböző korúakat érintő nevelési igényeit. Karácsony jelzései (felszólítás!) mindmáig nem kaptak sem méltó reflexiót, sem rendszerének alkalmazását lehetővé tevő képzési, oktatás-politikai szándékot. Pedig célja nevelésünk modernné, magyarra és hatékonyra tétele volt.

Elemzése első olvasatra ellentmondásos. Elementáris reformot, újjáalakítást akar, ugyanakkor keményen bírálja, sőt nevetségessé teszi a reformmunkálatokat. A tantárgyak rakosgatásával kapcsolatos oktatástervezési társasjátékot, az életkori csoportosítások életidegen méretezését nem tartja reformnak. Tankönyvekben logikát akar, ám az ott létező, ódon, didaktikus logikát észjárásunkkal ellentétesnek, mesterségesnek látja. A hagyományos kultúra és a magas kultúra találkozását tartja kívánatosnak, de rámutat a hagyományok félrevitelének veszélyére és a magas kultúra gyökértelenségére. A reform egészéről ezt írja:

„Reformban volt tehát elég módunk, még sajnálatos, bár óhatatlan áldozata is voltak a reformnak [...] Csakhogy nem váltak be a reformok, mert csupán részleteket szándékoztak reformálni, holott az egész reformra érett. [...] Nem lehet az óposztóhoz hozzáfércelni az újat, mert még nagyobb lyukat szakít benne, az Írásnak ezek a szavai alaposan beteltek ezen a reformtörekvésen. Nem jobb lett az iskola a reformok következtében, hanem még rosszabb. Még tudatlanabb és még neveletlenebb lett tőle a diáknép. Mindez pedig azért ütött ki a nemes intenciók ellenére is így, mert a pedagógiai alapviszonyt kellett volna rendezni nevelő és növendék között, részleteken végzett jobb-rosszabb pepecselés helyett.”⁷⁴

Határozottan jelzi az ellentmondásokat. Ám ezeket az ellentmondásokat maga oldja fel, s ehhez a kulcsot társaslélektani rendszerében kínálja hasznosításra. A kérdései ma is rendkívül aktuálisak: Miért is nem nevelheti az értelmiségi az ifjúságot? És ha nem az értelmiség, akkor ki nevelheti? Mi okból, mi céllal, hogyan? Érdemes megkísérelni mind a filozófiai-logikai-pedagógiai, mind a fejlődéslélektani tanulságokat levonni ebből a „kemény beszédből”. A következtetések érintik a magyar nevelésügy ellentmondásait, amelyek makacsul léteznek, Karácsony korszakától napjaink (2016) zilált tanügyi helyzetéig. Karácsony végigveszi a természetes nevelési alapviszony szükségleteit, majd a logika, a nyelv s a fejlődéslélektan útjain oda- és visszavezeti a „jó nevelő” és az értelmiségi viszonyulásait az ifjúság igényeihez. A logikát illetően az a kulcs való „kemény beszédéhez”, miszerint a magyar észjárás (azaz keleti rendszerű társaslogika, melyet Karácsony élete végén egyetemesnek nevezett) inkompatibilis azaz összeilleszthetetlen az indoeurópai (euramerikai) észjárással. Az „időtlen idő” és a (nálunk poroszoknak nevezett) kimért nyugati órarend

⁷⁴ KARÁCSONY, *A magyarok kincse*, 265–266.

feszessége közt kétségkívül nagy a különbség. A nevelő „határtalan” tájékozódásához pedig egyáltalán nem illik a nyugati „korlátosság” és a fogalmi absztrakciók rigiditása. Az absztrakt tananyag absztrakt diákoknak készül, a személyesség nem jut szóhoz. A „megfoghatatlan” jellegű szemlélettel semmit sem tud kezdeni a Nyugatról átvett pedagógiák módszerhalmaza. Ami meg a nyelvi terepet illeti, hamar belátható, hogy iskolai fordításnyelvvé silányított anyanyelvünk már keverék, nem segíti a megértést. Viszonylag az érzések, azaz a művészeti viszonyulások terén jobb a helyzet, ott egyelőre még tisztább a kép. Más kérdés, hogy kap-e elég helyet, szerepet a művész és a művészet a nevelésben.

A pszichológia fejlődéslélektani elveiben Karácsony otthonlevőként, magabiztosan hozza eleven emberismeretét és professzori tudását. Szellemesen, ironikusan mutat tükröt a fejlődésben lévő növendék és a vele közös nyelvet nem találó, lelkileg visszafejlődő, beállítódásaiban megöregedő tanár groteszk magatartásának. Természetesen nem arról van szó, hogy ez a lelki „elszáradás”, elhülyülés mindenkinél, mindenképp bekövetkezne. Ám intő jel, a megújulásról elfelejtkezők, a babérjaikon pihenő csendes elbűtülők számára: aki lelkileg nem fejlődik, az visszafejlődik. Példái lélektanilag, tapasztalatilag telitalálatok, kínosan, fájdalmasan igazak.

„A visszafejlődésnek, a megöregedésnek, a divatból kimenésnek, a lassú elmúlásnak is ugyanez az irányvonala, csak ellenkező előjellel, hátulról visszafelé. [...] A közösség életében a jog harccá bizonytalanodik, a művészet kultikus kényszer-cselekedetté gépiesedik, a tudomány dogmatikussá merevül, a társadalom aktív cselekedetrendszere és passzív alkalmazkodása rituálissá hétköznapiasodik, a valóság helyébe a finom kétely, vagy a kevésbé finom kritika lép.”⁷⁵

Kiemeli állításai közül először a tudomány vonalát, s a kép, amelyet az értelmiségiek lelki megöregedéséről mutat, teljesen semmivé teszi a „minél öregebb a tisztelt akadémikus, annál okosabb” vélekedés megtévesztő illúzióját. Fanyar megállapítás, de kemény igazság:

„a szellemi arterioszlerózis még magasabb mérvű, a dogma merevségét a szabály még merevebb formái váltják fel, még később már nem tudománya van az értelmiségnek, hanem gyűjteménye. (Ez az a fok, mikor a tudósok öt-hat más tudós könyvéből írnak egy hetediket.) Legalsó fok már csak a technikai ügyesség, az utánzás képessége igazán eleven; a tudósok nem gondolkoznak, még csak nem is gyűjtenek többé, csak szajkóznak.”⁷⁶

Megoldást a megszokott értelmiségi helyzetek, függőségek, előjogok és megszokások terepén nem talált. S jöllehet még csak 1943-ban írta le sorait, – de már a *Magyar észjárás* művében kivesézett, elutasított germán felsőbbrendűség kritikája után – profetikusan meglátta a kommunizmus „új értelmiségijeinek” minden más véle-

⁷⁵ Uo., 274.

⁷⁶ Uo., 274.

ményt kizáró (büntető) zsarnoki attitűdjét, a szellemi diktatúra veszélyeit is. Nem tartotta agitálóikat vitapartnernek. „Ha figyelmesen szemléljük az osztályharcra agitálók seregét, lehetetlen nem látnunk az elöregedésnek ezt a kiábrándító állapotát. Nem lehet velük vitatkozni. Már nem is a dogma merevségével, hanem egyenesen a szabály ellentmondást nem tűrő büntető szankciójával lépnek fel a más nézeteket vallókkal szemben. [...] csak az eskü és átok kettősségét élik. Nem vallanak, nem bizonyoságot tesznek, hanem [...] ellenfelüket exkommunikálják (anathema sit). [...] Emberileg nem látok megoldást. Transzcendens megoldás lehetőségében azonban erős hittel hiszek.”⁷⁷

Félreértések elkerülésére: a lelki visszafejlődés fenti útja nem általános és nem törvényszerű. (Viszont sokszor jellemző.) A „szellemi arterioszklerózis” valóban betegség. Az ego-túltengés öregedése, a lelkiekben arisztokratikus vagy diktatórikus személyiségek kamasszá, kölyökké, majd lelkileg gyermekké betegedése sok értelmiséginél megfigyelhető. Sokszor épp onnan ered a „betegség”, hogy a társadalom letéteményeseinek, a szellemi munka privilegizáltjainak nem pusztán romlott a kapcsolata az ifjakkal, hanem nincs viszonyuk fiatalabbakhoz! Ismétlem: nem a rossz reláció a gond – mert a kapcsolatok megromlása a generációk között szokásos, ismert. Ennél nagyobb a baj – nincs egyáltalán viszonyulásuk! Nincs nyelvük, érzelmük, közös cselekvésük a különböző fejlettségű fiatalokkal. Képtelenségnek, túl „nagy szónak” tűnik kimondani, de megkockáztatom: talán a történelemben nem volt még akkora szakadék az „értelmiségi” felnőttek és az ifjak között, mint most, a 21. század elején. Az X-Y-Z generáció képe félelmetes metafora. A mai fiatalságnak nemcsak mások a szokásai, más a technikája, de a tettei, vagy azokat helyettesítő tehetetlensége, sebzett és sebző életérzése is taszítja az avított felnőtteket. És igazságtalan a fiatalságra hárítani az egyedüli felelősséget. Saját magatartásukért természetesen felelnek. Ám nem ők tehetnek arról, ha rosszul nevelték őket, ha lenézik őket, ha véletlenül néha többet tudnak a tanáraiknál. Végülis elégük van az „agyalásból”. Elég az értelmiségi okostojások gögijéből. Hogyan is képzelhetné ez az értelmiség, hogy ő legyen az ifjúság nevelője! Hiszen sem a nyelvét, sem érzelmeit, tetteit nem érti! Visszaérkezünk az alapállításhoz: az értelmiség nem nevelheti a fiatalságot. Miért? Annak ezer oka van. Mert a fiatalsághoz az értelmiség lelkileg impotens. Mert nem segítette felnőni az utódait. Mert beleszáradt a tudása, a „long-life-knowlegde” divat-szlogen ismételtetésébe. Mert célá tette a lét eszközeit. Mert nem maradt érthető üzenete a harangok szavában. Mert nincs is harang. Lejárt az okoskodó istenbohócok korszaka. A nevelő ne okos, hanem bölcs legyen.

Karácsony tézise egyszerű: mindannyian, mindig csak viszonyainkban élhetünk emberi életet. Az ifjú-ságnak nem absztrakciókból, nem kiüresedett fogalmakból és elidegenedő hierarchiákból kibeszélő értelmiségre van eleven szüksége, hanem nyelvét, lelkét, érettségét és éretlenségét értő, megértő, vele kutató, vele élő, vele szenvedő „szofokratákra”. Azaz jó nevelőkre. „Nevelő s növendék csak egymáshoz képest érvényesülhetnek. Csak annyi életközösségükben valóban a pedagógia,

⁷⁷ KARÁCSONY, *A magyarok kincse*, 274.

amennyit ketten együtt végeznek. Nincs tehát testi, csak jogi, nincs érzelmi, csak művészeti, nincs értelmi, csak nyelvi, nincs akarati, csak társadalmi, sem egyéni hit-beli, csak vallásos nevelés. A nevelés egészséges következménye az lesz, hogy a nevelő és a növendék helyesen viszonyulva tudnak mozogni a jog-, jelkép-, jel-, tett- és üdvrendszerben. A nevelés gyümölcsei ennek megfelelőleg az egyik és másik fél függetlensége, a formák őszintesége, a jelentések világossága, a cselekvés és szenvedés szabadsága és az ember üdvösségének bizonyágtévő erejű hiteles tanúsága lesznek.”⁷⁸

⁷⁸ Uo., 208.

KI AZ A BIZONYOS „SZOFOKRATA”?

A Platónról kölcsönzött szóösszetétel (szofosz – bölcsesség; kratin – uralom, hatalom, lásd filo-szófia, illetve ariszto-krata, demo-krata szavak átvételét) egyszerűen az adni tudó „lélek professzorát” jelenti. Platónnál a bölcslet a teória (látomás) és aszkézis (önfegyelmezés) jellemzi. Aquinói Szent Tamás szerint a tanító által képviselt „jó” az, ami a másik ember, a növendék számára tökéletesedést képvisel, s így ez törekvésének a célja. A jó az, amire minden ember érdeklődése irányul. Az ember legfőbb célja a boldogság. A jó nevelő nyilvánvalóan boldogulni tanít.

Karácsonynál a szofokrata az áhítat intenzív fokán létező bölcs. A fiatalok nyelvén beszélő, sőt, a mindenki nyelvén beszélő ember, akinek a képzettsége nem feltétlenül diplomához kötött. Aki olyan lehet, mint a kelet-európai kis népeknél a mindentudó öregember, a falu bölcse, az orosz irodalomban a „sztarec”. Lehet Dosztojevszkij Zoszima sztarece, de lehet Andrej Tarkovszkij Sztalkere. (Máris művészeti példánál vagyunk.) Aki meghallgat. Aki figyel, aki megért, akiben megbízhatasz. Aki magasan különbözik tőlünk, de ezer dologban hasonlít hozzánk, talán úgy, ahogyan azt a francia Guy Gilbert, az alkoholisták, hajléktalanok papja, vagy a magyar Pál Ferenc lelkipásztor példája mutatja. (Pál Ferenc atlétizáló, aktív sportoló élete után lett mentálhigiénés családterapeuta és közösségeinek párbeszédképes „Pálferije”.) Mondhatnánk a mentálhigiénés terapeutát szofokratának is. De ehhez a nevelői szerephez nem kell szakosodás, szakértőség. És ehhez nem kell (nem lehet) működtetni a „földről lefelé beszélő” alá-fölérendeltséget. A nevelő és növendéke csak a mellérendelő viszonyt viseli el. A jó nevelő olyan, mint Bibó Istvánnál a „lényeglátó”. Az istenbölcs. Aki partner, társ.

Ám itt – tetszik, nem tetszik – egyféle határvonal húzódik, amelyre József Attila is utalt: innentől más erő az úr. A „mái kocsmán” való túllépés – a transzcendensbe érkezik. A szellem terepét észrevehetjük a legma-terialisabb, leginkább „testbe ágyazott” relációban is. A jó közérzeti életérzés (azaz társaslelki viszonyban a „jog”) jelzi az ember jó közérzetének szintjeit. A szellemi is. Karácsony társaslélektani rendszerében a jogi viszonyulás jogi fokán (szintjén) a társat találjuk, a technikai fokán az otthon, a művészi fokon a nép, tudomá-nyos fokon az értelmiség, társadalmi fokán az ifjúság és a vallási, avagy áhítatos fokán a szofokrácia kategóriája áll. A vallási fok, vagy szint nem azt jelenti, hogy a szofokratának elengedhetetlenül vallásosnak kell lennie. De azt igenis feltételezi, hogy a jó nevelő továbblép a materiális és egyéni lelki korlátokon „az értelemig és tovább” A „tovább” itt a kulcsszó, miként József Attilánál. A társaslélektan (és a társadalmi gyakorlat) azt mutatja, hogy az ifjúság az értelmiségnél „intenzívebb” viszonyulást él meg. A forradalmak, a változtatások, az új életkezdések a fiataloktól indulnak el. Többnyire nem az akadémikusok és a tudósok szokták a bőrüket a vásárra vinni a forradalmakban, hanem

az ifjak. A családalapítás (intenzív beleavatkozás az életbe) szintén a fiatalok jó szokása, nem a vénké. Semmi botrány, rebellió nincs a provokatívnak tűnő különbségtételben, állításban. Nyilvánvaló: „Az értelmiség nem nevelheti az ifjúságot.”

„Az értelmiség mint értelmiség nem alkalmas az ifjúság nevelésére, azon egyszerű okból, mert képtelen erre a feladatra. Az ifjúság a jövőndő szolgálatára készül, s jövőndőről pedig az a generáció, amely a múltban született és a jelennel együtt meg fog szűnni, még ösztönösen sem tudhat semmit, hiszen soha sem lesz vele semmi dolga. Azonkívül nem mozognak egy síkon ők ketten, az értelmiség és az ifjúság, [...] az értelmiség, mint ahogyan a neve is mutatja, voltaképpen értelmi funkciója a közösségnek, az ifjúság akarati factor. Az akarati tevékenység a legmagasabb rendű pszichológiai folyamat [...] most már elég a szóból, tettekre van szükségünk. [...] Nevelőmunkára az értelmiség nem alkalmas, a szakember lelki alkatánál fogva képtelen rá. Nevelőknek a közösségnek csak azok a tagjai valók, akik még az akarati síknál is feljebb funkcionálnak. [...] Vallásos ember a mester, ha nem is okvetlen teológiai értelemben vallásos. Látása van a megvalósulandó világ felől, már benne él, mi ezután létesül. Teremtő, alkotó jellegű egyéniség.”⁷⁹

Az értelmiségről mondott vélemények globális és hazai halmazának elemzését, kicsontozását követően, Karácsony Sándor ide vágó alapelveinek elemzése után, az előző állítások világos következtetéseit érdemes alkalmazni a művészet s a művészek helyzetére, hivatására és a neveléshez való viszonyára is.

A művész sajátos helyzetben van társadalmi, lelki és emberi létét illetően. Társadalmilag nyilván értelmiséginek számít (ez persze nem függ diplomától, DLA fokozattól). A művész legtöbbször tanult ember, s van, aki kifejezetten a művészet tudományos fokán gyakorolja készségeit. Tanulságos viszont, hogy az értelmiségi léthez nem juthat mindenki, mivel igen sok előfeltétele, képzési, tudatosulási szintje van az erre a szintre való érkezésnek. Művésszé viszont elvileg bárki lehet. A művészet nyelve az autodidakták számára is elsajátítható, megteremthető. Karácsony szerint a művészetben a nyelv felől nézve bárki költővé válhat, amikor a pillanat hevében eredeti, találó szóképbe tömöríti valamiről a véleményét.

Axióma, hogy a művész alapvetően nem az értelmi képességek megtestesítője, hanem az érzelmi töltetű alkotásé, a külvilág hatásaira való érzelmi rezonanciáé. A művész tehát nem a ráció embere, hanem az érzelmeké. Karácsony szerint a művészt „példátlan izgalomba hoz az, hogy született a lelkében valami, egy kép, s azt el kellene mondania”. Az igazi művész: mindig alkotó. S mint ilyen, akinek jelképeiben a közönsége az egyetemesség szintjén magára ismer, közel áll (vagy állhat) ahhoz a képhez, amelyet Karácsony a „lélek professzoráról” festett. A művész nagyon is lehet „szofokrata”, vagy „istenbölcse” és ha ez lehetséges, akkor hatékony és növelő jellegű is lehet kapcsolata az ifjúsággal, növendékeivel. Ehhez persze le kellene tennie a fennkölt értelmiségi ünnepelt presztízst, s a művészeti „mester”

⁷⁹ Uo., 251.

babér-koszorúját. Sok bölcs művészt ismerünk, akikben a mesterség tudása mellett mindig jelen volt az alkotni tudás átadásának alázata (is). A lélek professzorai egyszerre értelmiségiek és „szofokrata” nevelők. A művészetben is. Karácsony elvei szerint tehát az képes a nevelésre, aki bölcs, aki nem „szakértő”, nem specialista, hanem az áhítat szintjén empatikus, összegző, holisztikus, átlátó képességű alkotó ember. Aki az értelmiségi létnél is tovább képes lépni. Ez a szofokrata alkotó esélye és a feladata. Ilyen nevelő az istenbölcse, s a lényeglátó. S aki ilyen művész, az kiválóan alkalmas a nevelői feladatra. Sapienti sat.

A MŰVÉSZETI NEVELÉS EGY MODELLJE – KARÁCSONY SÁNDOR ELVEI SZERINT

Négy művészeti tárgy integrált nevelési kísérletét vezettem munkacsoportommal a '70-es évek elejétől. Tizenöt éven át, harminc helyen, hatévesektől az érettségi-zókgig. Ebben a munkában ért félúton a találkozás Karácsony Sándor hatalmas életművével. A reveláció erejével hatott rám. Egyrészt úgy éreztem, hogy a nevelési gondolataim rokonok az ő elképzeléseivel, különösen nagy hatásúnak láttam a művészeti neveléshez kapcsolódó elveit. Másrészt nagy felfedezés volt, hogy Karácsony teljes neveléstudományi szemléletében és társaslélektani rendszerében helyükre kerültek a művészeti nevelés rész-problematikái. Innentől „minden más-képpen” volt. A kutatás és kísérlet céljaként (a Népművelési- majd Művelődés-kutató Intézet háttérével, a MTA EKB hosszútávú tantervi reformja keretében) a művészeti nevelés integrációját céloztuk meg. Kísérleti munkánkat először „Komplex esztétikai-művészeti nevelésnek” hívtuk, aztán beláttam: az „esztétikai” kifejezés nyugodtan elhagyható, mivel a „művészeti” jelző többet s épp eleget jelent. Elhagytam a „komplex” szót is, hiszen munkánk végén már Karácsony Sándor fogalomkészlettel gazdálkodva, világos volt, mi a fölösleges, és mi a lényeges. A komplexitás, mint pusztán az összetettség jele már kevés volt számunkra. Igazi célunk az integráció, mint a valaha volt egység helyreállítása, megvalósítása. A gyakorlati alkotásokon alapuló kutatás félidejében az is megfogalmazódott, mi a művészeti nevelési integráció igazi megoldása. Ezt a megoldást egyértelműen Karácsony szemléletében találtam meg. Ha az alkotás társasérzelmi (művészeti) viszonyaiban a kifejező közléseket fejlődéslélektanilag megfelelően, jelképrendszert teremtő nyelvként hozzuk létre, s így, egymáshoz kapcsolva adjuk át, akkor megvalósul a művészeti nevelési integráció.

A pedagógiailag motivált alkotásokat több művészeti terület nyelvére is „lefordítottuk”. Nem maradtunk meg a csak-befogadás és a mindent-szét-elemző didaktika anakronisztikus elveinél. Elkerültük a „mi-jut-eszedbe-erről” jellegű felszínes spontaneitás zsákutcáját és a doktriner strukturalista, meg a ködös szinkretista elméleteket. Az integráció természetes formáit kerestük és találtuk meg. Létrejött egy gyakorlatias egység szemlélet. A kísérlettel bizonyíthattam Magyarországon és külföldön (a Művészeti Nevelési Charta franciaországi létrehozói közt és a World Council for Gifted and Talented Children magyar delegátusaként): a művészetpedagógia integrált korszerű modellje nyelvi nevelésként megvalósítható.

Az eredmény Karácsony Sándor neveléstudományi rendszerének köszönhető, abból érthető. Minden résztárgyunkat a többi részhez és az összeálló egészhez viszonyítottuk. Munkákat a rendszerszerű viszonzyszemlélet jellemezte. Művészeti

nevelési tárgyaink neve akkoriban szokatlan, új elnevezés volt: mozdulat-nevelés, hallás-nevelés (zenei fejlesztés), látás-nevelés (térformáló-, képalkotó nevelés), anyanyelvi- és irodalmi nevelés. Mindegyik önmagában is működő tárgy, nevelési terület, alkotó kifejezésforma az integratív struktúrában képes volt pedagógiaileg illeszkedni a többi részterülethez, így egységes, holisztikus modell jött létre. Nyelvként tanítottuk a vizualitást, nyelvileg használtuk a képi kifejezést, a mozdulatot, táncot, verbálisan tolmácsoltuk a zenei nyelvet, és zenére fordítottuk a poézist, alkalmazva a modellt: a társas érzelmeken alapuló, alkotásban kifejeződő közlés – művészeti kommunikáció.

HOGYAN LEHET ALKOTÓT NEVELNI?

Kiváló tehetségkutatókkal, a kreativitás pszichológiájáról sokat publikáló Erika Landauval, Margaret Lippel, a vizualitást kutató Jadranka Damjanovval, Francois Molnárral, a zenetudós Lendvai Ernővel, az irodalomtudós Kiss Ferencsel, a mozulatművészet és a tánc nagyjaival (Dienes Valériával, Maurice Béjart-ral, Markó Ivánnal, Tímár Sándorral) és persze Karácsony Sándor tanítványaival jókor hozott össze a sors. Többször adódott lehetőség konferenciákon, baráti beszélgetéseken, előadások után eszmét cserélni velük a művészi kreativitásról s a művészeti nevelésről. Azonosan láttuk: alkotásra csak alkotó személyiség, kreatív nevelő tud nevelni. Aki már több mint értelmiségi (ahogy Karácsony mondja: szofokrata), az másban is növelni tudja az alkotó-képességet, alkotásra képes nevelni a jövő alkotóját. („Formation des formateurs”) A lényeg: hogyan lehet kreatívan elővarázsolni nemcsak az anyagból, hanem a teremtet emberből is a „társteremtőt”. Az irodalom gyümölcsöző működéséhez szükséges az alkotó írás, a teremtet beszédaktus, a performatív nyelv, a zenei érzékenység, s a játékoság. A képző- és térformáló művészethez a képalkotó gondolkodás, színérzékenység, térlátás. A zenéhez szükséges az improvizáló variabilitás, a belső hallás, az időbe kódolt érzelmi mozgás, a hangokból épített belsőépítészet. A tánchoz a tudati érzékenységben fogant lelki mozdulatnak a testi koordinációja kell. Az idegi- és izomkontroll, az egyszerre zenei (azaz időbeli) s térbeli tájékozódás, konstrukciós készség. De ez még nem elég. Látszólag alkotás az egyéni lelki tevékenység, gondolkodás” is. (A kínaiaknál ha valaki nem írja le a versét, de gondolja és éli, azt is költőnek tartják.) De az igazán művészeti alkotás lelkileg mindig társas tevékenység. Akkor is, ha valaki „csak” az íróasztalfióknak ír (tudattalan önreflexióval bizonyára reméli: lesz, aki majd elolvassa). A belső emigrációba kényszerült Várkonyi Nándor, vagy a filozófus Hamvas Béla raktárosként, a közlés esélye nélkül is írók voltak, s nem a lila „önkifejezés” mozgatta őket, hanem lelki felfedezéseik továbbadása, közlésvágya. A társaslét felé nyitottság mindig jelen van az alkotásnál (akkor is, ha nem látszik), a felindultság, lelki rezonancia, érzelmi telítettség többnyire felismerhető. Az alkotónak igénye van hozzáértő/együttérző közönségre, sikerre. Az együttgondolkodó barát, feleség, férj, kritizáló, biztató társ, növendék – jelentős elemi segítségei minden alkotóművésznek.

Elindulni bármely műfajjal lehet. Üdvös, ha a növendék mindkét agyféltekéjét, mindkét kezét, mindkét beállítódását (befelé fordulás – önismeret, kifelé fordulás – társaságismeret) használja. Előfeltételként szükséges a minőségi művészethez való hozzáférs. Tandalokból nem lesz zene. És elengedhetetlen a konkrét, saját alkotó tevékenység. Én hajdani magyartanárnőnek köszönhettem íráskészségem vad kivirágzását. Várhegyi Gyuláné a hetedikeseeknek lehetővé tette, hogy Zrínyiről bár-

mely műfajban írhatnak házi feladatot, akár versben is. A többi elképzelhető. A poézis esélye megrészesítő volt. Magam lehetetlen alak valék, alacsony, lyukas cipőjű, politikailag megbízhatatlan, klerikális, félárva, rekedt hangú, gátlásos, szemüveges kamasz. A költői alkalom által úgy tört elő belőlem a versbe fojtott képsorozat, mint kuktafazékból a gőz. Felolvastam, siker lett. Bízgató magyartanárnőm, Ili néni beírta a jelest, s közölte, a „művet” elfogadja kisérettségének (fogalmam sem volt arról, ez mit jelent). E történelmi esemény óta magam is rengeteg „művet” írtam diákjaimmal, de az emlék figyelmeztet: a kreatív tanár kezdeményezésén nagyon sok múlik. Számtalan közös verset szültünk már növendékeimmel közösen. Az egyik modell a József Attila – Illyés Gyula-féle szonett játék volt, amelynél az egyik poéta írta a rímeket, s a címet, a másik hozzákörmölte a vers törzsét. Azután persze szerepet cseréltünk. Szerepcsere máskor is volt, a drámajátékokban tudatosan többször játszottunk váltogatós mesét. Aki az elsőben királylány volt, az a második változatban boszorka. És fordítva. Mindenki kipróbálhatta a maga mesebeli közérzetét, szerepét. (Ez ajánlható lehetne szeretve tisztelt, megosztott lelkű tanügyi bácsiknak, néniknek is, kipróbálhatnák, hogy a nemzeti érzékenységük lektorálják az egyetemes világirodalmat, a világpolgár érzékenységük meg lektorálhatnák a tanterv nemzeti részét. Aztán cserélnének.)

A kreatív nevelő által ösztönzött alkotás újrafogalmazást, természetes együttlátást, közösségi együttgondolkodást, társasélményt, továbbadás is eredményez. Karácsony Sándor különleges életművét, halála után a legközelebb tanítványai, munkatársai mentették át a jövő számára, úgy adva át a tudást saját közösségeikben, baráti műhelyekben, beszélgetések, előadások révén, hogy a növendékek maguk is tanítva adhassák tovább. Legendássá lett Kontra György (orvos, biológus, pedagógus, a hajdani OPI főigazgató-helyettese, számtalan könyv, publikáció szerzője) lakásán tartott „házi szemináriuma”, ahol a földön körbeülő tanítványok „beavatódtak” a Karácsony-féle rendszer rejtelseibe, egy bögre tea, zsíros kenyér és a gondos, elmélyedő előadás, megbeszélés-sorozat által. Ma már látható, hogy Karácsony szemléletének jelenkorunkba való átmentése elsősorban Kontra bölcs tanítvány-gondozásának, közösségi szervezéseinek, tanításának köszönhető. Hasonlóan elkötelezett, tudást-sugárzó szellemi adókészülék módjára működött Lükő Gábor, Jánosi Sándor, Kövendi Dénes, a Csökmei Kör tanítványi műhelyét mesterien szervező Heltai Miklós és családja, a Fábíán- és Gyulai-család, Victor András, Lányi Gusztáv, és a sok tanárrá lett tanítvány s a tanítványok tanítványai.

Akik megértették, miféle szellemi kincset kaptak ajándékba, azok pedig maguk is képessé váltak a továbbadásra. A szemlélet közvetítéséhez alkotó szemléletű nevelő kellett, önzetlenül önátadó személyiség volt a garancia.

Saját történetemben pedagógiai kutatómunkánk, kísérletünk részesei, alkotó munkatársaim, barátaim együtt szenvedtek, barátkoztak az ilyen-olyan hátrányos helyzetben élő növendékeikkel. „Vidéki mezítlásos Michelangelónk”, Orci József (aki nemcsak tanár, hanem költő, festő, fotós, filmes volt) a diákjaival együtt festette, fotózta a különleges természeti adottságú mocsári erdőt, találta ki a páratlan animációs filmtechnikát. Kezei közt ért kutató biológussá egy ifjú, egy másik meg szá-

mítógépes mindentudó lett.) A baranyai putrikból jövő gyerekekkel közösen alkotó képzőművész-tanár, Ribó Pongrácz Éva és Baktay Patrícia „játékgyáros” hajdani mese-szöttest szövő cigány tanítványai közül többen lettek első generációs értelmiségiek. Pécsi Géza nehéz sorsú szakmunkástanulói közül sokan váltak zeneértőkké, zeneművelővé. Horváth Dénes festő, színelmélet-kutató kollégánk diákjai közül már többen képzőművészek. Az iskolakísérlet korai időszakbeli tanárai (Budai Ilonka, Sebő Ferenc, Halmos Béla, ifj. Csoóri Sanyi, Varga Zoltán) a híressé lett táncház mozgalomban bontakoztatták ki növendékeik (általuk megerősített) tehetségét. A társas együttlét, az osztozkodó figyelem közössége közel magasabb szintre volt képes emelni az alkotó nevelőt és alkotóvá váló növendékeit is. Ezt nevezte Karácsony Sándor „növelő nevelésnek”. Így adódott, hogy „növekedvén nevelünk”.

A MEGOLDÁS RÉSZEK, S AZ INTEGRÁCIÓ

Minden rész valamely egész része.

A részekből nem lehet megérteni az egészet.

Az egészből lehet a részt megérteni.

A töredékesség feloldását tapasztalataink szerint az együttműködés, az egység megteremtése adhatja. Integráció agyban, tantárgyban, iskolában, társadalomban. (Az integráció latin szó, jelentése: egységesülés, beilleszkedés, az egyes részek egyesülése egy egésszé.) A tantárgyi integráció – szükséges, elengedhetetlen (elkészt) újra-összeillesztése az iskolában korábban szétválasztott diszciplínáknak (vagy azok kicsinyített tantárgy-kivonatainak). Az iskola és a tudomány önszerveződési folyamatai ellentétes irányban mozognak. Amíg a tudományok – korábbi specializálódásaik után – tudományközi (interdiszciplináris, multidiszciplináris) s többcélú kapcsolódások, integrációk irányába mozdulnak el, addig iskoláink ma is még a tegnapelőtti specializálódásokat erőltetik.

A neopozitivistá hagyomány mindent osztályozó, szétbontva csoportosító szemlélete kedvelte az elkülönítéseket. Szembeállította a humán- és reáltantárgyakat, a külön elméleti és külön gyakorlati képzést, az információ-adó s a képesség-fejlesztő tárgyakat. A természetesség az együttgondolkodást részesíti előnyben. (A comcon-co alak jelentése a latinban az „együtt” ld. a komparativitás, kombinálás, kompenzálás, kompatibilitás, kompendium, kompozíció komplementaritás, komplexitás, konstruktív, koncentráció, kompozitum, kommunikáció, konszenzus, s a divattá lett kompetencia, stb. szavak egységre utaló jelentéseit.)

Természetes a különbözőzés. De a természet a különbözőségek egyensúlyát is megteremti. Egészséges, normális ember nem egymás után, váltogatva használja a jobb és a bal agyféltekéjét, hanem dinamikus egységben, együttműködésben, egyidejűleg. A tudat, nyelvteremtő tevékenységében összefüggő egységben van a tagolatlan képzetek egész-jellege és azok részekre bomlott formája. Minden viszonyul mindenhez, a részek egymáshoz is és az egészhez is viszonyulnak. Egységből ered a differenciált gondolkodás-beszéd fiziológiai- és szociális megnyilvánulása is. A közösség és a közlés nemcsak a magyar nyelvben, a latinban is egymásra utal (communio, communicatio). A természeti élőlény szinkron módon észlel-érzékel-tudatosít-cselekszik. A madár, a sas, a gazella és a vadász egyidejűleg szemlél, fülel, mozdul. Ha normális, ha egészséges.

Az iskolai élőlény nem így tesz. Lehet, hogy az iskolai lét nem normális, nem egészséges?

Fizika órán nem szokás zenéről, színről beszélni, s ének-zene órán mintha szentségtörés lenne fizikát taglálni. De miért? Mind a színek, mind a hangok a fizikai rezgésszámok alapján határozhatók meg tudományosan. Zenehallgatásnak, felolvasásnak,

táncmozdulatnak egyaránt a lelki mozgás az egyik alapja. Ám magyar irodalom, ének és látásnevelés órákon sokszor tiltott gyümölcs a mozdulat. („Nyugi, édes fiam, ne mozogj!”). Pedig mind a gondolatritmus, mind a vers időbelisége, a kompozíció formáinak percepciója, szín-dinamikája kifejezetten mozdulást indít, indukál.

Karácsony Sándor kortársa, Dienes Valéria (H. Bergson filozófiai-lélektani előadásai és elméletei nyomán) pedagógiában is alkalmazható tanulságokkal írta le az intuíciók, asszociációk észlelet-képzet-gondolat-közlés formálódásaiban az idő-mozzanatot, az idő-szintézist. Freund Tamás, kortárs neurobiológus agykutató, a tudati működés neurobiofizikai jelenségeinek elemzésénél, az emlékezés sejtjeinek modellálásakor szintén sűrűn használ mozgásmetaforákat. Kiegészítik ezt a fiziológia és az esztétika összefüggéseit vizsgáló kutatások (ennek szép példája a magyar-francia Francois Molnár *Le syntaxe du regard* (A látás mondattana) című szemmozgás-kutatása a képzőművészeti alkotások felismerésekor). Ha az iskola igazán tudományos szeretne lenni, bizonyára minden tantárgyban használnia kellene a matematizálás előnyeit is – mérésben, összehasonlításban, arányfelismerésben. (Lásd: Lendvai Ernő híres aranymetszés elméletének alkalmazását, matematikai felfedezéseit a zenei és képzőművészeti alkotások összehasonlító vizsgálatánál.)

Az emberi megismerés egyszerre szintetikus és analitikus, holisztikus és részekre bontó. A sorrend NEM mindegy. Legnagyobb pedagógiai tévedéseink egyike az, hogy a gyermeki és a felnőtt tudás valódi méretkülönbsőségét (kicsi és egyszerű, nagy és komplikált) olyan szembenállásnak, dichotómiának tette meg az iskola, amelyt mechanikusan a megismerésre, s főleg az iskolai tanulás sorrendiségére is alkalmazott. Nézzük szembe a ténnyel.

Az iskolai (s a felsőoktatási, egyetemi, főiskolai) tanulás azt tételezi, hogy először valaminek az elemeit kell megtanítani, s a valaminek az egészét csak később, ezután, majd a végén. Ilyen az egész nyelvtanítási rendszerünk. Előbb a hangtan, azután a szótan, mondattan, majd legvégén valami modern jelentés. Pedig már több mint félévszázaddal ezelőtt Karácsony Sándor ékes magyar nyelven leírta *Magyar nyelvtan társas-lélektani alapon* című művében, hogy ez a sorrend a feje tetején áll, épp fordítva kellene tanítani. Mindenekelőtt a közösségi jelhasználat kommunikációját érdemes megtanulni, csak ezután a mondattan, szótan, hangtan összefüggéseit, s ebben a sorrendben. Ezt a szemléletet erősítették meg a modern nyelvészet, kommunikációelmélet, pszichológia, biológia hazai tudósai (Szépe György, Fabriczius Kovács Ferenc, Buda Béla, Kontra György és mások).

A „puzzle-tanításnak” nevezhető, részekből-kirakosgató, spekulatív didaktika tipikus hibája található sok mai tanár jó szándékú, de téves elméletében. Vizualitásnál előbb a kicsi elemek (pont, vonal, folt) képi grammatikáját tanítják, s csak ezután a sík, a tér, a kompozíció egész-építő törvényeit. Miért lenne fontosabb, előre valóbb a rész, mint az egész? Csak nem azért a hiedelemért, miszerint a kisgyereknek a kisebb rész kellene előbb? Abszurdítás. Fiziológiai kutatások sora bizonyította (Eysenck, Daniel Berlyne, Francois Molnár), hogy látásunkban, hallásunkban először mindig a nagy egység villan fel (a váratlan látványra szemünk azonnal vegetatív reflex-mozgással válaszol), a részletekre csak ezután kerül sor.

A nyelvi megértés esetében kedvesen dilettáns példát szoktak hozni a baba gögicselésére – „lám, csak elemeket, hangokat mond, akkor biztosan ezekből épülget majd a későbbi nagy nyelv-készség”. De aki figyelte már saját gyerekeit, unokáját, az felfedezhette, hogy a kisgyerek kummogása, vekengése teljes közlést tartalmaz. Az „ööö” több mint „ööö”. Jelentése lehet a „hozd ide”, „gyere ide”, „adj enni” is. Tény, hogy a csecsemő az első vizuális észleléseivel a fölé hajoló szeretett arc nagyságát, egész jellegét fogja fel, a ráncok, hajszálok részleteit észre sem veszi. A rész és az egész viszonya természetellenesen megfordult a puzzle-tan perverz iskolai sorrendjének rendbe (trendbe) emelésével. A gyerek mindig az egészből indul ki (ha hagyják).

Az egészből való kiindulást találjuk a természetesség sorrendjét alkalmazó tánc-tanításnál. Karácsony Sándor kiváló tanítványa, Jánosi Sándor (a regös cserkészeti atyja, gyermekjáték-tudósunk) ötlete volt az „anyalábi nevelés”. Az aprók táncházában, a *Játsszunk táncot* könyvsorozatában mindig egész-elvű, teljesség-elvű szemléletet tanított. Ahogyan azt Dienes Valéria filozófiai- és geometrikus mozdulatrendszerének tanulmányaiban (többek között a híres orkesztikában) megfogalmazta: ideje volna elhagyni „a klasszikus balett hazug rendszerét” (a kifejezés Dienestől való), ólomhegyű balettcipők, nevetséges tütü-szoknyák, pásztorlánykák, pásztorfiúk negédes tipegése, narcisztikus bálgúnárkodása helyett a természetes emberi mozdulat-szimbiolumok táncok ízléses, szép jelentéseit taníthatná a mozdító gondolat-egész megjelenítésére törő mozdulat-nevelés. Elkészttségünk itt is jelentős, tart a tánc-tanítás álságos divatjának utókora. Csaknem száz évvel a mozgásművészet forradalma után, megkésve, 2008-ban(!) lett szabad modern táncot is tanítani a hazai táncművészet felsőoktatási szintjén. 2015-ben végre lehetővé vált a közoktatásban a mindennapos testnevelés. Ennek keretben megvalósítható lenne művészeti integrációs iskolakísérletünk egyik eleme (a kezdetekben Sebő Ferenc, Halmos Béla s a Bartók együttes segítségével tanított tánc), ha a testnevelési órák fele-ideje tánc-tanításra hasznosulhatna. A Diák-sport Egyesület tervei (dr. Csányi Tamás) a csendes tantervi reform részeként most ezt támogatják.

Hasonló nevelési kiteljesítést próbáltunk meg iskolakísérletünkben (több évtizedes hátrányt ledolgozva) zenei (hallás-nevelési) tárgyunkkal. Törekedtünk a kodályi elvek visszaállítására és a „hallható világ” egész auditív kultúrájának megértésére. Jelenkorunk iskolái sajnálatosan „Kodálytalanított”, lezüllesztett ének-tanítással küszködnek. Pedig Kodály és Bartók sem a szét-analizált hangok elméletét tanította, hanem az éneklő és hangszeres zenélés, zengés egészét, az élményből felismert összefüggések viszonyrendszerét! (Rendszerét – ismétlem, ezt fájdalmas naponta újra kimondani, mégis muszáj tisztázni: Kodálynak NEM módszere volt, hanem rendszere, zenei nevelési koncepciója!) Az iskolakísérlet hallás-nevelési (zenei) képességfejlesztésében összeért a mozdulat-nevelés, a matematika, a történelem és nyelv. A növendékek megismerték a zene relatív és abszolút nyelvét, a hozzá való légzés-technikát, énekeltek és táncoltak ritmust, s a kultúrájuk történelmét.

Nem hanyagoltuk el a verbális nyelv művészi formáját, az irodalom „egészben-látását” sem. Az irodalmat Magyarországon – hagyományai, erős történelmi értékei

miatt – a művészeti nevelésben kiemelt, különleges hely illetné meg. A helyzet ma viszont nem megnyugtató. Öröndetes, hogy láthatók a művészetre művészettel, irodalomra irodalommal nevelő magas színvonalú iskolák, másrészt a pillanatnyi divatot utánzó, média sémákat használó ál-irodalmi gyomok is virágzanak. Vannak tartalom-kivonatolók, analízáló strukturalisták, posztmodern dekonstruktivisták, absztrakt narratíva-felmondók, nosztalgizáló közészer-rajongók. Miközben a gimnáziumok egy részénél is szinte ismeretlen lett a Hamlet és a vita-órák kiszorították a párbeszéd, s az eszme-csere kultúráját, az elkerülhetetlen technicizálódás teljesen új nyelvet (s gondolkodást) teremtett az X, Y és Z generáció elektronikus kommunikációjával. Az igazi régít nem sikerült megtartani, a kopogtató újat nem sikerült „befogni”. Ősi tapasztalat, hogy változással sohasem érdemes erőből szembeeszállni. Az aikido filozófiájából is tanulva, a változásokkal „együtmozdulva” lehetne/kellene az irodalmi alkotás örömet átadni, növelni, s az értékes hagyományt is megtartani. Az integrációs iskola-kísérletben minden új technikát, műfajt kipróbálhattak a növendékek, de egyúttal az identitást erősítő irodalmi „kánon” pozitív ismereteit is biztosítottuk nekik. Elmélettel, gyakorlattal.

A műegész, s a variabilitás felfedeztetésével, az újateremtés katarziséval lehetséges élményt ajándékozni a növendékeknek, ez az alkotás sikerével ajándékozta meg a diákot. Nem pusztá befogadóvá téve, hanem a növendéket társalkotóvá formálva lehet az irodalmi nevelés célját elérni. Ezt gyakorolva kiderül, hogy a nevelő is, meg a növendék is költő. Nem érdemes sterilizált esztétikai tanokat tanítani, inkább a megélt élményt érdemes költeménnyé formálni, drámává, képpé, zenévé, táncmozdulattá tenni, hogy az „örömük teljes legyen”.

Integrációs kísérletünkben az irodalmi nevelés lelke a fejlődéslélektan s az alkotáslélektan szerint épített képességfejlesztés és irodalomismeret volt. Követtük a Karácsony Sándor elvet, miszerint „irodalomra csak irodalommal lehet nevelni”. Munkánk közege volt a nyelv, mint minden kifejezés alapformája, értve ezen a Logoszt, a langue–parole kettősségében gondolat-közvetítő verbális nyelvet, az játékkal improvizáló anyanyelvi, irodalmi játékokat, a helyzetet, szerepeket megcserélő mesét, színjátékot a drámapedagógia keretében.

Növendégeink lelki fejlettsége szerint alkalmaztuk a mesék és mítoszok egymásra épülését az irodalomórákon. Karácsony fejlődéslélektani rendszeréből következik, hogy „a mese: a gyerek vallása”. Mozaikot raktunk ki többféle kultúrából, s így a „nem-láthatóhoz-való-viszonyulás”, a történet elfogadásában rejlő hit is szerepet kapott. A mesékben, később a mítoszoknál az ember-teremtés motívumait, a világ meseszerű, illetve mítikus teremtés-elemeit kerestük, s találtuk meg a *Biblia*, a *Máhábháratá*, *Rámajána*, az óceániai, és finnugor, indián, kelta hagyomány mese- majd mondakincs összehasonlított történeteiben. A lélektani fejlődés kategóriái szerint jártuk végig az általános iskola, s a középiskola diákjaival a művészeti viszonyok fokait: – a spontán öröm; munkakedv; remek; liturgia és kultusz szintjein. Ezzel együtt a vallási viszony fokait is felfedeztük a mese-mítosz-eskü-átok-kétely-kritika relációiban. Leegyszerűsítve: a népmeséktől a világkultúrák mitológiáján, a kamaszirodalmon át a mikszáthi irónián és az avantgárd irodalma-

kon keresztül megérkeztünk a felnőttek „nagyirodalmaihoz”. A fokozatosságot úgy alkalmaztuk, hogy fejlődési szintek bejárásával egyidejűleg a kortárs irodalomban és a diákok „saját-művészeti-medencéiben” is megfürdettük az irodalom felé telergetett növendékek alkotókedvét.

Jean Piaget, Karácsony Sándor, A. Hauser, Bartók, Kodály, Bagdy Emőke, E. Landau, Lükő Gábor, Bálint Sándor, V. J. Propp, S. Millar, Falvay Károly, Dávid Katalin, Jankovics Marcell, Pilinszky János, Lendvai Ernő, H. Boulad jelképelméleteit nagyszerűen lehetett alkalmazni a diákok szintjén. Elengedhetetlen volt az alkotó játékoknál a felhasználható nyelvi elemek és szabályok ismerete, a kreatív technikák használhatósága, a rész és egész aránya (N. Chomsky, W. Heisenberg, Irving Taylor). A résztvevők egyéni érzékenységén, tehetségén és társas élményén alapuló önállósága biztosított volt. A kifejezési területek (tantárgyak) autonómiája megmaradt, de rendszeresen kipróbáltuk az egyik tantárgyban bevált alkotó probléma-megoldás technikáit a többi tárgyban is. Főbb törekvésünk volt, hogy a művészeti nevelés elméleti és gyakorlati elemeit nem-művészeti tantárgyakban is alkalmazzuk. Ez a törekvés – a Karácsony Sándor-féle társaslélektani szemlélet révén – rokonítható volt Fekete György művészeti gimnáziumbeli reformkísérletének gondolataival, a „művészettel” való neveléssel. Hasznosítottuk a köztes tudások, interdiszciplináris elemeit (szemiotika, környezetismeret), s többféle képzőművészeti (vagy zenei- és tánc-) technika átadásával gazdagítottuk a szaktanárok alkotó ötleteinek tárát. A szövést, fonást, varrást kiválóan lehetett használni az irodalomban (Példa Weöres *Keresztülte*, amelyről külön tanulmányunk is készült). A rondó-formával zenében, táncban, irodalomban is tudtunk játszani. A történelem tanításához sajátos „szinkron-diakron metszet” modellt készítettünk, amely lehetővé tette, hogy az adott történelmi korszak művészeit, tudományát az egyidejűség szemléletmódjával egymás mellé téve ismerjük meg. (Ezen modellünk egyik hasznosítása Pécsi Géza munkatársunk *Kulcs a muzsikában* kötete és tanítási lemez sorozata lett.) A művelődéstörténeti korokból kifejthető művészeti, társadalmi, tudományos párhuzamok már Németh László híres hódmezővásárhelyi iskolakísérletében is jelen voltak, de Németh, fiatalkori eredményeiről időskorában már maga kijelentette, hogy igazából nem sikerültek. Karácsony Sándor messze túllépett a szép, de teljes összefüggésekre alkalmatlan művelődéstörténeti példákra. Az ő társaslélektani szemlélete és mindent nyelvi alapra helyező rendszere a korszak-párhuzamok helyett valódi megoldást adott. Saját iskolakísérletünk „szinkron-diakron metszete” sem állt meg a korok lineáris történelmi időskálájának bemutatásánál. A szinkron szemléletmóddal megállított történelemismeret – térben-időben-okságban hasznosítható összevetésekre adott módot.

Az integrációval nyilvánvalóvá vált, hogy az iskolai tantárgyakat nem megszüntetni kell, hanem egymásra vonatkoztatni, engedve a műveltségi (művészeti) területek kölcsönhatását. Az alkotás közege szabad. Az alkotás közegét biztosítani szükséges. „Még nem találták fel azt a módszert, ami a vizet helyettesíti az úszás oktatása közben” (Kassai Lajos). A szabad választáshoz viszont választék kell.

FÉLREÉRTÉSEK ÉS FÉLREÉRTELMEZÉSEK ELKERÜLÉSE

Félreértések elkerülésére említsük meg a közhiedelemben ismert előítéletes, félreérthető, vagy ellentmondásos állításokat, s kíséreljük meg azok feloldását. Az egyik ilyen vélekedés: „gyerekek nem hoznak létre művészetet”. Hamis állítás.

Karácsony Sándor fejlődéslelektani rendszerében a társasviszonyok a helyükre kerülnek, lelki fejlettségünknek megfelelő szinteken. Kérlelt művészetről nyilván érett felnőttek esetében beszélhetünk. Ám a gyerek-nek, kölyöknek, kamasznak, adolescens ifjúnak szintén megvan a maga fejlődési szintjén lévő művészete. Ahogy József Attila megírta: „Kellett volna két kis ló, kis eke, kis ház, kis kutya, kis csikó, kis kasza, kis búza – minden arányosan hozzám.” Minden létezik kicsiben is, a gyermeki életnek, világnak, fejlettségnek megfelelően. Erre is vonatkozik az híres pedagógiai állítás: A gyerek nem tökéletlen felnőtt, hanem tökéletes gyerek. (Emlékszünk Claparède mondatára: az ebihal nem tökéletlen béka, hanem tökéletes ebihal.) A gyerek – gyerek. De ha lehet (a felnőttel együtt), tekintsük embernek. Igen, van művészete a gyerekeknek. Más, mint a felnőtté. A gyerekkor, kamaszkor, ifjúkor szintjein is megvan a művészet, de csak a maga sajátos formájában. A végleteket lenne jó elkerülni. Sem a gyermekalkotások lebecsülése, sem a „gyermekművészet” indokolatlan égis-magasztalása nem méltó sem a gyerekekhez, sem az alkotáshoz. Az viszont biztos, hogy a gyermeki érzékenység olyan részleteket képes feltárni a látott, hallott, eltáncolt világból, ami sokszor elkerüli a felnőtt alkotók figyelmét.

Sikerületlen, félreértett az a pedagógiai törekvés is, amely szerint „a gyerekek dolga a magas kultúrában való jártasság elérése. (Ami magyarán passzív ismeretszerzés.) Ennek a kissé arisztokratikus elvnek az indoklása: mivel a gyerek úgysem képes valódi műalkotást készíteni, a tanítás egyetlen feladata, hogy elsajátíttassa diákjaival a nagy művészetet, a „big art”-ot, a gyerek meg fogadja be azt. Nos, ez is hamis, megtévesztő állítás.

Ismert alá-fölrendelő attitűd: csak befogadásra, művek befogadására nevelni a gyereket. Kétségkívül szükséges az igazán minőségi („nagy”) művészeti alkotásokkal való ismerkedés. Ám a növendékek nevelését kizárólag erre korlátozni súlyos pedagógiai hiba. Ez szemben áll az élő valóság megértetésének céljával. Ha soha nem tárjuk fel a kisebbek előtt azt „ami-van”, benne a valóság negatív helyzeteivel, védtelenek lesznek a giccsel, lektúrral, pornóval szemben. Jó, ha kulcsot kapnak a művészethez, annak minden formájához és ellentétéhez. Ám az utcán többnyire nem Verroccio Colleoni lovasszobra, sem Donatello Gattamelata-ja, vagy Leonardo lova jön velünk szembe, hanem kukásautót, és szemetet, provokatív reklámat is látnak. Nem célszerű álmódosza pihegő esztételleket képezni. A csak elméleti, fennkölt, lila széptanászok – ha ők maguk nem alkotók – persze megelégednek a képek, hangok, verslábak összeírásával, de a „szép/nem szép” pecsétek művekre való stemp-

lízésétől sem lesz kreatívabb a növendék. A passzív befogadás sohasem helyettesítheti a cselekvő, gyakorló aktív alkotást.

Egy tekintélyes irodalomtörténész némi gúnnyal közölte egykor: Az irodalomórákon nem lehet cél, hogy „versikéket írassunk”, mert abból csak rossz versek születnek. Remekművekre kell tanítanunk a diákokat. (Erre már Sztálin elvtárs is adott utasítást az alkotóknak.) A gúnyos alaphang sajnos előítéletes és félrevisz. Először is, alkotni nemcsak rossz verseket lehet. Mi van, ha a gyerekek képesek igazi remekművek létrehozására? (Weöres Sándor serdülőkori versét épp Karácsony fedezte fel, s közölte *Erő* című lapjában.) Másrészt, ha lebénítjuk az aktivitást, csak befogadó passzív alany lesz a képzés „terméke”, s akkor hol marad a cselekvő alkotás? Önmagában is probléma a „magas és alacsony” művészet avított, erőltetett szembeállítása. Bartók Béla mondta: „Egy népdal és egy Mozart-szimfónia ugyanolyan értékes lehet”.

VETÉSFORGÓ, NYELVEK ÉS A HOLNAP PARADIGMÁI

Jelenlegi közép-európai iskolarendszereinknek hatalmas hátrányai és kiaknázatlan lehetőségei, tartalékai vannak. A korábbi birodalmi kultúra-osztoztatásból ránk maradt porosz majd szovjet típusú tanítás egyaránt a tudománytöltögetés, elsődlegesen racionális, kognitív egyoldalúságát hagyta, illetve kényszerítette ránk. Ebből, valamint az időközben nemzetközivé vált válságból (amelyet a túlspecializált, tudásdarábkákra tördelt tanítás okozott) kristályosodott ki a mai iskola a maga tantárgyi részhalmaival és „értelem-erőltető” elméletiességével. Hiányzik tantárgyi, szemléleti egység, az együttlátás és az értelem melletti, azt kiegészítő többi lelki viszonyulás gyakorlata.

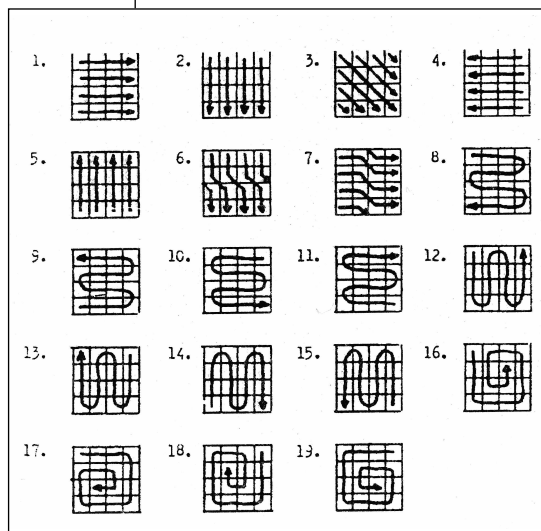
Ugyanakkor közép- és kelet-európai hagyományainkban mégiscsak jelen van, nyomaiban elérhető a kultúra-átadás affektív, érzelmi vonulata is. A Nyugat-Európában kipusztult, vagy múzeumba cipelt népművészet-morzsák mumifikálódott maradéka helyett a Kárpát-medence, vagy akár a Balkán folklorikus kultúrája, érzelem-motivált gyereknevelése még élő valóság. Nagyon sajnálom a közelmúltban megalázó kivéreztetésre, elnémításra ítélt Kodály-féle zenei nevelési rendszer állapotát. A kodályi zenei nevelési koncepció – a gyengítés dacára mégis létezik, elérhető, felújítható. Ami a kultúránkban egyedülállóan működő, újralesztett táncház-mozgalmat és énekes művelődést illeti, az is reménykeltően életképes – épp Kodály nyomdokain járó Kallós Zoltán válaszüti alapítványának, vagy a csíki Hargita táncegyüttes utazó tanításainak köszönhetően. És vannak nevelésben, iskolákban használható, kipróbálható művészeti nevelési tartalmak, tapasztalatok. Munkatársaimmal tizenöt éven át, harminc iskolában kipróbált nevelési kísérletünkben a művészeti nevelés integrációja egymást egészítette ki a látásnevelés, zenei (hallás-) nevelés, mozdulat (tánc) nevelés, s az irodalmi-anyanyelvi nevelés. Törekvéseinkben kipróbáltuk Karácsony Sándor pedagógiai vízióját, elképzeléseit. A minden didaxist, tanítást nyelvként használó nevelői együttlátást, a fejlődéslélektani és társaslélektani, társaslogikai és -filozófiai egységekre építő pedagógiai integrációt. Munkánkban a legfejlettebb szintű kommunikáció, a verbális nyelv adta azt az alapot, amelyből a társas érzelmi viszony révén jelkép, sőt jelképrendszert, vagyis művészetalkotást improvizálhattunk. Nevelési kísérletünkben a nem-verbális művészeti játékok után, ezekhez kötődő, tudatosító feladatot kaptak a diákok: most próbálják meg „irodalmi” jelleggel, többféle stílussal a szavak nyelvén is megfogalmazni azt, amit képpel, a tánc-, színjáték és a zene formáival már létrehoztak. Tehát rendszeresen „fordítást” készítettek az irodalmi nyelvre is. Erre iskolán kívüli példát hozok. A kísérleti feladatok egy összetett, négy tényezős programban kerültek a helyükre. A *Vetésforgó* nevű, 1984-ben kezdett „szabadszombatos” játékunknál négy teremben elkezdett művészeti foglalkozásban egymást váltották az alkotás-nyelvek. Egy-egy

foglalkozás után termet, tanárt és művészeti nyelvet váltottak, s mentek tovább a következő terembe és „nyelvbe”. A legsikeresebb játékok akkor születtek, amikor szóval, verbális nyelvi formával zártunk. A feladatban egyébként oda-vissza váltottak nyelvet alkotásaikkal. Improvizációval eltérő művészeti ágbeli alkotások „fordítását” írták át irodalomra s más kifejezésre. Minden formára több változatot kerestünk. A variálásra jó példa volt Weöres Sándornak remek rejtvény verse, a *Keresztöltés*.

*Kövr béka tavon hintáz
Árnyék mocsan akác ágán
Habos virág szírom ezer
Csillag mellett felbő táncol*

Ennek a versnek a költő szándéka szerint vízszintes, függőleges és több haránt irányú olvasata is lehet. A nyelvi játékot itt megfordítottuk, s a nem-verbális művészeti kifejezések nyelvén eljátszottuk növendékeinkkel a verset, így énekben, képben, táncban is előállt a Keresztöltés. Azt tapasztaltuk, hogy a „több művészeti nyelvet” használó koncentráció összefoglalta, megkoronázta a vetésforgót, s egyúttal értelmezni, jelentést megfejteni segített a kreatív játékban.

**Keresztöltés
– variációk**
Szabó M. László
vázlata Weöres
Sándor versére

A verbális kommunikáció domináns példái után felmerülhet, vajon nincs-e ellentmondás az alternatív kísérletek által jogosan bírált iskolai túlverbalizáltság és az integrációban alkalmazott megoldás, a szó, beszéd szerepének nagyfokú hangsúlyozása között? Nos, ez az ellentmondás feloldható a művészeti nyelvi játékokban (a legsikeresebb példák közt ismert Apagyi Mária és Lantos Ferenc képi és zenei játéksorozata, ahol a szintézist rendre a verbális összegzés segítette). A valóban túl sokat beszélő iskoláknak éppenséggel ajándék lenne az alkotásra nevelő, képességfejlesztő, gyakorlati művészeti nevelés a költői kifejezések gazdagodásával.

Az egyoldalúan kommunikáló „oktatás” szinte kizárólag a tudományos reláció jelrendszerét használja, mindig az értelmi étvágyra akar hatni, s előre rágott ételként kínálja a tanulságokat. Ezt a magyarázatosdit oldja, váltja át érzelmet kifejező szimbólumok nyelvre a művészeti nevelés. Az anyanyelv jelképi erejével lett művészi szimbólummá, a kísérleti munka „logo”-jává. az a költői kép, amivel Weöres Sándor verse ajándékozta meg a kísérletezőket.

A kép jól ismert: „Alattad a föld / Fölötted az ég / Benned a létra.” Kitalálható, mi (vagy ki) a létra, s mire, hogyan lehet hasznosítani a létrát. Weöresnek ez a szimbóluma a Karácsony Sándor féle művészetszemlélet szerint is figyelmeztetés a nevelői felelősségre. Ugyanaz a gondolat, mint amit Makovecz Imre vallott az építész feladatáról: „összekötni az eget és a földet”.

A régi gondolkodás s az igényelt, új, korszerű világlátás Karácsonynál radikális szembenállást jelent. A tegnapi és a mai látásmód teljes ellentéte egymásnak. A jó-solt „paradigma-változás” tömör filozófiai summázata olvasható a *Magyar nyelvtan társaslélektani alapon* könyvében:

„Tegnapunk analizált, a logikum érdekelte, az egyéniség felszabadításának problémája állott figyelme előterében, a matériát kellett meghatározni, az okság és törvényszerűség módszerével dolgozott. Sejtésem szerint a ma a szintézis feladata előtt áll, a pszichologikum érdekli, a közösség felszabadításának problémája áll figyelme előterében, a pneumát kell meghatározni, és módszerében teleologikus.”⁸⁰

Ez a prófétikus meglátás mind tudományban, mind művészetben egyaránt helytálló, de talán legészrevehetőbb művészeti viszonyainknál. Nézzük csak meg az iskolai művészeti tanítást (szitokszóval „oktatást”). Az elemzésnél: élettelen, szikár leírások és analízisek kopognak az órákon. A verseket többnyire darabokra, rím-képletekre szokás szétszabdalni. A zeneműveket hangnemek szerint, vagy önkényes belemagyarázásokkal („a szerző itt arra gondolt” jellegű) vélekedésekkel szokás „megelemezni”. A rajzórán hol a középkori egynézőpontúság van, hol a „vakarj fiam, bármit, csak legyen valami a papíron” elv *laissez faire* közönye látható. S ettől beáll a művészeti („készségtárgyi”) órákon a dögunalom, mint lelki alapmagatartás. Pedig egyensúlyhoz, a kiegészítések (komplementaritások) egyensúlyához éppen társas-érzelmi viszonyaink alkotó fejlesztése volna szükséges. Nem lehet nem észrevenni, hogy – bár a tizenkilencedik századi tanítási rend óta a „világ mozdult” – ma egyetemesen (de nemcsak egyetemeken) a szintetikus, holisztikus látásmódra lenne szükség. Ám a szintézis hiánycikk. A logika is szükséges, de nem az ókori, formális, individuális formájában, hanem a társaslények társaslogikai észjárásának fejlesztésében. Az okoskodó tantárgyak „lenyeletésénél” ezerszer fontosabb az emberek közötti kapcsolatok pszicho-logikuma, finom empátiája. Az anyagelvűség, a matéria világuralma helyett a pneumához (spiritualitáshoz), transzcendens kérdéseinkhez való viszonyulás elengedhetetlen a létezésünkben. Ez korunk életminőségi kérdése lett. S ha oksági elvekből nem tudtuk kirángatni mechanikusan odaragadt érveinket, ideje felfedeznünk a korábban irracionálisnak bélyegzett teleologikus céloksági gondolkodást. (Rögzítsük: a nem-rationális nem azonos az irracionálissal, a misztika nem egyenlő a miszticizmussal.) Eszmefuttatásunk elejére visszatekintve, hozzátehetjük: értelmünk si-

⁸⁰ KARÁCSONY Sándor, *Magyar nyelvtan társaslélektani alapon*, 36.

kere mellett sem mondható racionálisnak minden lelki tevékenységünk, a kognitív intelligencia sem azonos a művészetben elengedhetetlen kreativitással. Viszonyaiban szemlélni a világot végülis nem nehéz, sőt, természetes. Minden gyerek ezt teszi. Merjünk viszonyulni. De ne a tegnapi szemléletével, hanem a mában, s holnapban megérő új látásmóddal.

AZ ALKOTÁS MINT GYÓGYÍTÁS

Az Ady-féle irodalmi önbemutató („vagyok... fenség, észak-fok, titok, idegenség, lidérces messzi fény”) jól mutatja: a hétköznapi banális ítéletekből és előítéletekből összeállt jeleket (egy alkoholizáló, éjszakázó, vérbajosnak titulált költő alakját) miként alakítja a művészi szimbólum fenséges, méltóságos kiteljesedéssé, identitássá a műalkotásban. A jelképben új énkép, új emberarc születik. A hétköznapi, naturalista önkép csak esetleges, részleges. Pillanathoz ragadó, tetszhalott. A művészi kép viszont élő és (ön)gyógyító.

A művészetben megvalósuló jelkép mindig kiegészíti és átalakítja az éppen-adott valóságot. Az „ami van”-hoz hozzárendelt művészi, alkotói „történet” megjeleníti azt is, ami „lehetne”. S „a lehetőség mindig több, mint a valóság” (Dienes Valéria). Az irodalmi alkotásban a lehetségesből megvalósuló lesz. Ennek az ellentéte a hitetlen, hamis reklámok önképe. A régi néphagyományban ezt hívták rontásnak. Ha valaki önmagát a Kárpátok géniusának aposztrofálva mindenhatónak hitt erejével megfosztana összes javainktól, vagy ha egy tehetségtelen ripacs akkora méretű hatalomnak hazudja magát, hogy az utcai reklámon még a füle is három emelet, az nem szimbólumot alkot, hanem diabolizáló totemet, fenyegetést. Az ősi törzsi kultúrákban, s a jelenkorig szivárgó folklór rítusaiban ismerős az átkok, ráolvasások, rontások negatív szerepe, az ijesztések arca, nyugtalanító, egészség-pusztító szerepe. Ezzel szemben egy sikeres irodalmi alkotásban, novellában, poémában viszont gyógyítani képes az igazi érték jelképbe tömörített lényege. A szimbólum kiegészíti a lét-tér-kép száraz tényét – felragyogó festménnyé alakítva azt. Letaposott virágszál helyett élő, illatos virágot láthat a művészetszemlélő, vagy a műalkotó. Feljegyzések szerint súlyos betegségekből gyógyítottak ki embereket már az ókorban, középkorban is, kifejezetten a művészet erejével. A jelképben kiteljesedő lehetőség, a megtalált erő gyógyító felelősséggel is jár.

A magyar irodalom 20. századi legnagyobb, s egyik legérzékenyebb költője, József Attila hamar észreveszi önmagán az alkotás-gyógyítás-teremtés hatalmát, s ezt egy különleges, egyetlen sóhaj-sikoltásnyi versben vallja meg: „Irgalom, édesanyám, mama, nézd, jaj kész ez a vers is!” Mi ez az önmagára kívülről tekintő gesztus? Mintha valaki azt éreztetné: a lelkéből, bensejéből jövő gondolatok észrevétlenül érlelődnek művé, s hatással vannak arra, aki kimondja azokat. Attila maga írja, hogy az alkotás gyógyítja, ha ír, ha gyógyulni akar. Ahogy Goya, a depressziósan is zseniális spanyol festő a Caprichos sorozatában „kifestette magától” rémálmaid. Autoterápia. S ott vagyunk annál a felismerésnél, amiről Illyés verse, meg a lészpedi, bogdánfalvi kántálók, javasasszonyok szóltak. Az elkészült (meg-szült) alkotás életre kel, sőt, mást is életre kelt, gyógyít, hatalma van. Ennek lehet örülni, vagy ettől lehet félni. József Attila szájára megrendítő módon az „irgalom!” kiáltás szalad. Mintha

a magára reflektáló gyerekember megrettenne attól, hogy miközben „szépen ki-mondja a rettenetet, azzal föl is oldja” (ahogy e szavakkal Illyés a Bartók versében elzokogott disszonanciával hozza vissza a harmóniát). Vajon fölismeri-e az alkotó, hogy az alkotással élni, de visszaélni is lehet? Attila őszintesége nagy figyelemztetés. Nem véletlen, hogy éppen az ő korának művészete mutatta meg az alkotás kifordított, pokoli hatalmát is, az étellel manipuláló, embermegalázó Cipolla modelljét Thomas Mann *Mario és a varázslójában*, vagy a sátáni erővel pusztító Wolandot Bulgakov *Mester és Margaritájában*. Rendkívül tehetséges „mágusok” negatív ereje embermilliókat bolondított, fanatizált a rontó hatalom barna, meg vörös színeivel. József Attila tudott valamit. Azt is, hogy a tehetség nem magáért való érték. Az értéket az iránya is minősíti. Az alkotás építhet és gyógyíthat, de mint az őszinteséggel, a verssel is – gyógyítani, vagy ölni lehet. A kimondott szó hatalma nem mindegy, kit szolgál. („A szót kimondják. / ki tudja, ki hogyan érti. / A szót eldobják, / ki tudja, kit, hogyan talál. / A szó veszélyes fegyver / és van, aki fegyvertelen” – énekelte az 1970-es években az Illés együttes.) Evidens: a szó gyógyíthat és gyilkolhat. Karácsony Sándor elvei szerint pedig a szó – a jó szó – cselekvéssé alakulhat.

Erre példa Goethe. Személyes írói hatásának felelőssége mindmáig érvényes. Nem szoktuk emlegetni, de a jeles költőóriás elmaradt bocsánatkéréssel tartozik azoknak a hajdani polgár-családoknak, ahol a férj, vagy a gyermek romantikus öngyilkosságot követett el a goethei irodalom szépelgő Wertherének módjára. Ma, felelősségtől irtózó korunk alkoholban áztatott művészeinek, hazugságba csomagolt politikusainak, lezser menedzsereinek, s a könnyű drogokat népszerűsítő, ügyeltes „legnagyobb íróknak” is kötelessége lenne megkövetni áldozataikat, megtévesztett, tönkrement, megrontott, függőségbe menekült depressziós közönységüket. Akik hallgattak a sima szóra, a művészalkotók félrevezető szavára. Ennek a belátásához persze etika és büntudat kellene. Vagy – irgalom. Megléte, avagy hiánya minősíti a művészt, a megszólalt. Az igaz alkotás ruhája a felelősség. S marad tovább a kérdés: pozitív példákban felmutatható-e a művészet általi gyógyítás, lehet-e a művészet – terápia?

Az irodalom és minden művészeti alkotás igent mond a gyógyításra. Karácsony szerint az irodalom is a lelki egészség része, eszköze, jele, jelképe, cselekvő csodatévője lehet. A művészeti kiegészítheti lelki hiányosságainkat. Ahogy Weöres Sándor fogalmazta: „Örömöm sokszorozódjék a te örömödben. / Hiányosságom váljék jóssággá benned.”

Mi az a hiányosság, amit ki kell egészíteni? Miféle hiány válhat jóssággá? Mivel lehet kiegészíteni a lélek hiányait? Az életét példamutatón az értelmi fogyatékosokra, a mentálisan sérültekre áldozó kanadai francia Jean Vanier-nak elege lett abból, hogy az enyhe értelmi fogyatékosokat (akiket családjuk az állami intézetek rideg, megőrző felügyeletére bízott), úgy kezelik mint talált állatokat, vagy a tárgyakat, darab-darab alapon. Kivette ezeket a gyerekeket az intézetekből, hazavitte őket, majd az általa alapított *Bárka*, illetve a *Hít és fény* gondozó közösségek figyelmére bízta a gyerekeket. Felfedezte azt az egyszerű tényt, hogy akinek hiányos a kognitív felfogó- s kifejező képessége, annak még lehetnek más, értékes lelki viszonyulásai,

akár érzelmi képességei, tartalékai. Az értelmi fogyatékosok érzelmileg igen sokszor nyitottak, aktívak és a betegségük nem csökkentti emberi mivoltukat. Érzelmekkel, művészettel, színjátékkal, pantomimmal, szövéssel és kerámiával, festéssel és zenével élni és növekedni tudnak. Kinek van bátorsága azt állítani, hogy az ilyen élet nem lehet teljes, ha a fogyatékos amúgy alkotni és szeretni is képes? Vanier bátor mozdulatából mára virágzó nemzetközi mozgalom lett. Növekedő példa, mint az állami gondozottaknak a semmiből különleges otthonokat létrehozó Kató Béla és Bőjte Csaba kezdeményezése Erdélyben. A gyík újránöveszti farkát, ha lemetszik. Helyettesíti másikkal.

A lelki egészség tanulsága: lelkünk elvesztett részét pótolhatjuk másik, életképes relációval. A segítő szakmák egyik ősi, egyúttal friss, modern formája egyre nagyobb szükségleteket elégít ki. A művészetterápiára gondolok. Láttam sikeres alkalmazását mind szomatikus, mind pszichés betegségekben szenvedőknél. Láttam alkoholistákat, kemény drogosokat, utcai csavargókat, mániás depressziósokat gyógyulni zenei, festői, táncos-mozgásos, irodalmi tanfolyamok, terápiák hatására. Megtapasztaltam, mekkora érték, amikor egy kollégám egy pácienséből, a szökésben lévő gyilkos narkófogasztóból egészséges (munkaképes, örömképes) lényt formált művészeti eszközökkel. Később az illető nyilvános tanúságtételeire is elment, ahol hajdani páciense az éppen jelenlévő alkoholistáknak, narkósoknak mondta el, miként lehet meggyógyulni. Persze volt a művészetterápiás hozzáértésen kívül egy apró kulisszatitka is a kollégának: minden sükebóka hajléktalanban, alkoholistában megtalálta azt, amit dicsérhetett. Megtalálta gyógyszerként az igazi kritika leghatékonyabb formáját – ami Karácsony Sándor szerint a dicséret. Nem hamis, ál-tevékenységeket dicsért, hanem csak valódiakat. De azokért leásott a delikvens mélyrétegeibe is. Aztán fülig érő mosollyal harsogta: – Hát, ez fantasztikus! Micsoda jó mondatokat írtál Te! Mekkora nagy eszed van! A művészet mellett a legősibb terápiát használta természetesen. A gyógyító mosolyterápiát.

Nem véletlen, hogy Karácsony Sándor életművében megtaláljuk a korai tehetséggondozásnak, a személysegítő mentori figyelemnek a sorozatos felbukkanását, jelenlétét. A sokat emlegetett Tavaszmező utcai osztályából, majd a földesi „parasztgimnáziumból”, a cserkész táborokból, bibliaolvasó köréből és az egyetemi szemináriumairól több olyan értékes fiatal került ki, akik valóban az ő nevelői dicsérete, tehetséggondozó figyelme által lettek alkotók (közülük többen művészek, vagy művészettel foglalkozó tudósok). S nyilvánvaló volt, hogy az alkotás révén gyógyulás is adatott mindenféle lelki bajból, depresszióból. A művészet gyógyító hatásával az utóbbi évtizedekben sokféle irányzat foglalkozott az orvostudományban, pszichológiában is. A lélektan jelenlegi irányzataiból érdemes megemlíteni a (nem teljesen problémamentes) transzperszonális pszichológiát. A lélektan tudományának ez az új szemlélete a spirituális élmények elfogadásának és interakcionális feldolgozásának az elvén alapul. A svájci C. G. Jung alkalmazta először ezt a kifejezést, ami számára a „személyen túli” tapasztalatot jelentette. A materiálisan megtapasztalható, valóságon túli valóság létének, s életünkre való hatásának felismeréséről van szó. De ez csak az egyik eleme az irányzatnak. Mivel ezt legin-

kább a lelki gyógyításban alkalmazzák, a transzperszonális pszichológia „egyik embere” a terapeuta, a „másik ember” a páciens. Kettejük párbeszéde érinti az identitás világnézeti oldalát, gyökereit. Ez a felfogás mint lélektani irányzat eredetileg az 1960-as évek Amerikájából indult útjára. Azért nevezik „negyedik erőnek”, mivel tovább lépett a korábban létező három fő pszichológiai irányzaton (pszichoanalízis, behaviorizmus és a humanisztikus pszichológia). Előnye, hogy mindig a másik ember (páciens) szintjén fellépő igények szerint avatkozik be a folyamatokba, használja az intuíció meglátásait. Vagyis a transzperszonális szemléletű terapeuta a hagyományos terápiás módszerek alkalmazása mellett foglalkozik a páciens spirituális élményvilágával, akár művészetével is, ha a problémája ezzel összefüggésben megoldható, s gyógyítható. Ilyen igény leggyakrabban rákos, daganatos betegeknél, súlyos gyásszal küzdők esetében, spirituális kríziseknél (ekkleziogén betegségek), valamint kiegészítő szindrómáknál és a krónikus szorongóknál fordul elő. Előnye a keleti és nyugati spirituális gyógyítás tapasztalatainak együttes alkalmazása. Hátránya, kockázata lehet – ha a divatos szinkretista, kevert világnézet-pótlékok felé lép és gyakorlatában használni próbálja az ezotéria ködös, veszélyes eszköztárát is. Ez a terápia jelenleg éppen a világnézeti, filozófiai újlás és/vagy a csapdahelyzet határán áll. A határvonalra utaló szó nem véletlen.

A pszichológia, a terápia és a teológia határterületén megkerülhetetlen szóba hozni Viktor Frankl pszichiáter munkásságát, a logoterápiát és az egzisztenciaanalízist. Frankl az *És mégis mondj igent az életre* című könyvében a koncentrációs táborban fogolyként megélt tapasztalatait írja le, ideértve a „szellemi tudattalan” képzetét, s a pszichoterápiát, amely mindenfajta létezésben, még a leghitványabban is, azt az értelmet keresi, mely okot ad a továbbéléshez. A posztfreudizmustól indult, de azt szemléletében messze meghaladó Erich Fromm szintén a lélektani-szociológiai, antropológiai megoldások híveként hozta létre gyakorlatias életművét. Axiomatikus közlései a tízparancsolatra visszavezetett önfogadás, énszeretet szükségéről a másik ember vonatkozásában („Szeresd felebarátodat, mint tenmagadat”) mára beleépültek minden műveltségére adó képző intézmény alapstúdiumaiba. Fromm megállapításai (a szeretetről, mint a társasakarat lelki relációjáról, a szabadságról, társadalmi viszonyulásról) kifejezetten egybeesnek Karácsony társaslélektani rendszerének állításaival. Mindketten azt mondják, hogy bár minden lelki viszonyunkban van érzelem, de a szeretet semmiképp nem azonosítható az érzelemmel. Hanem az akaratra, a társas-akaratra vezethető vissza (Karácsonynál szeretet a társasakarati viszony legintenzívebb, áhítatos foka). A szeretet ugyanakkor magatartás-közeg, a háttér – társasérzelmi viszonyainkban. Így érthető, hogy a szeretetbe „csomagolt” művészet miképpen tud gyógyító, terápiás hatást elérni.

Ha olvasom, ha hallgatom, ha elgondolom, ha kimondom, ha mással közösen díszítem, ha megérzem, ha átélem, ha elvállalom, ha helyettesítem, ha áldozatos önátadással kiegészítem – használom a művészetet, mint a lelki egészség eszközt. Ez a művészetterápia alapélménye. A művészeti alkotás gyógyító hatású. A cselekvés forrás az empátia is. A folyamat iránya – mint Karácsonynál – a transzcendencia, amely nélkül szerinte sem nevelés, sem művészet nem létezik. A művészetterápia

mindenféle nevelés segítése lehet. A művészettel való nevelés és gyógyítás eszköze a nyelv is. A társas érzelmi viszony nyelve a művészi nyelv. A művészeti alkotásnak leginkább közösségi térben van gyümölcse. A közösség mellérendelő viszonyban lesz alkotóképes, örömképes. S minden tehetség értékét (vagy értéktelenségét) a szándék s a cselekvés iránya határozza meg. Az alkotások lehetnek sötétek, vagy fénnel világítók. A kulcsszót Weöres súgja meg: „Vigyázz, hogy világosat gondolsz-e, vagy sötétet, / mert amit gondoltál, megteremtetted.” Karácsonynál nem kétséges, a világos a nyerő. És a gyógyító.

A MÁSIK EMBER SZEMLÉLETE KARÁCSONYNÁL

Karácsony Sándor társaslélektani, társasfilozófiai és társaslogikai rendszerében foglalt jel, kötött kifejezés „a másik ember”. Ez a tudományos terminus a szerző valamennyi nagyobb művében előfordul, társaslélektani rendszerének egyik alapeleme. A teljes terjedelmében ezt a fogalmat kibontó elemzése („A másik ember megszületése a tudományban”) az 1947-ben, utolsó megjelent kötetében, *A magyar béke*-ben szerepelt.

Nézzük, Karácsony maga mit mond erről a fogalomról. Érdemes megfigyelni, miként egészítik ki egymást a lélektani és a filozófiai definíciók, egészen addig, míg a szerző rámutat, hogy a másik ember tudomásulvétele, és a hozzá való viszonyulás tulajdonképpen minden nevelés egyik előfeltétele.

- „Az ember sohasem önálló egyéniség, hanem mindig partner. A többi ember, legalább még egy másik ember partnere.”⁸¹
- „A nyelvhez nem elég egy ember, legalább kettőre van szükségünk, hogy nyelvről beszélhessünk, az egyik ember beszél, a másik hallgatja. Azért beszél az egyik ember, hogy megértesse magát a másik emberrel, és ez a nyelv.”⁸²
- „Az ember társas lény, s autonómiájának struktúrája társas lény voltától is függően, ahhoz is viszonyulva alakul olyanná, amilyen.”⁸³
- „Az egyéniség autonóm, de vannak olyan megnyilvánulási formái, amelyek csak egy másik, szintén autonóm egyéniséggel közösen, kölcsönösen, egymásban, egymással és egymásra nézve nyilvánulhatnak meg.”⁸⁴
- „(A nevelésben) elengedhetetlen előfeltétel számunkra a »másik ember«.”⁸⁵
- „A társaslelki életérzés akkor egészséges, ha mi mind a ketten: én, az egyik ember és te, a másik ember függetlenek vagyunk egymásra nézve.”⁸⁶
- Magyar indoklás szerint csak egymás mellé rendelt egyik és másik ember alkotó társadalmat, mert csak mellérendelésben vagyok képes elviselni a másik embert, s a másik ember is csak mellérendelésben cselekedhetik úgy, hogy cselekedete egyáltalán elviselhető.”⁸⁷
- „Az egyén nem csinálhat nyelvet. Másik emberre, sőt [...] a többi emberre, tehát úgyszólván az egész emberiségre van rászorulva, hogy nyelvet teremthessen magának. A másik ember megértése is a kollektívumé.”⁸⁸

⁸¹ KARÁCSONY Sándor, *A magyar béke*, Széphalom Könyvműhely, Bp., 2011, 159.

⁸² Uo., 169.

⁸³ KARÁCSONY, *Magyar nyelvtan társaslélektani alapon*, 12.

⁸⁴ KARÁCSONY, *A magyar béke*, 8.

⁸⁵ Uo., 8.

⁸⁶ KARÁCSONY, *A magyarok kincse*, 268.

⁸⁷ KARÁCSONY, *A magyarok kincse*, 269.

⁸⁸ KARÁCSONY, *A magyar béke*, 160.

A társadalmi nevelésről írt művében (*Ocsúdó magyarság*) már egyetemes érvényűvé növeli a másik ember elvét. Olyannyira alapvetőnek tartja ennek a tételezését, hogy meglétéből, vagy hiányából következtet arra is, tud-e az illető személy adni, szeretni – szóval: felnőttként élni.

- „Az egyén akkorra ért meg, akkorra nem gyerek, kölyök, vagy ifjú többé, mikor felfedezte és életébe szerves elemként iktatta be a „másik ember”-t. Mikor tehát már odaadni, szolgálni, áldozni és szeretni tud.”⁸⁹
- „Közösségre vonatkoztatva sincs minden egyébképpen. A közösségnek is érnie kell, hogy a másik emberre nézve tudjon élni. A mi közösségünkben mostanában tudatosul a másik ember [...] A mi közösségünk pedig az emberiség eur-amerikai krisztianus magyar közössége.”⁹⁰
- „Az a kollektívum, amely éppen mi vagyunk, ott vált felnőtté, ott hagyta abba a gyerekeskedést, kölykösködést, és legénykedést, ahol rádöbbsent, hogy a másik ember minden vonatkozásban teljes jogú és az egyik emberrel egyenjogú „társ”, tehát nem lehet sem birtokba venni, sem elhanyagolni.”⁹¹

Karácsony határozottan leszögezi: a 19. század gondolkodásmódja, az individualizmus kultúrájával, szemléletével is a tegnapi. Lezárult, nemcsak naptárilag. Felismerésében többféle prognózist találunk a holnapra, de számunkra most „a másik ember” hangsúlyozása a fontos, ami benne van az ifjúság és a közösség felszabadításának feladatában.

Még egy fontos különbség a (tegnapi) individuális dogma és a másik emberre összpontosító új szemlélet között. Jelentős ellentét feszül az emberi szükségletekről szóló tananyagok, illetve Karácsony rendszerében a társadalmi reláció igény-ajándék-szolgálat-áldozat-szeretet viszony-felfogása között. A felsőoktatás szociológiai és pszichológiai tanulmányaiban érdekes módon fenntartás nélkül tanítják az amerikai pszichológus, Maslow közismert „piramis-modelljét” a szükségletekről. Abraham Maslow 1943-ban publikálta elméletét, szinte ugyanakkor, amikor Karácsony a magáét. A szükséglet-piramisa alján az egyén elemi létfeltételeit találjuk, a piramis csúcsán pedig az önmegvalósítást. Itt látszik a legnagyobb ellentét a két modell között. Maslow alapvetően egyénre épített elmélete a piramis csúcsán az önmegvalósítást tartja legnagyobbra. Sajátos, sokunk által vitatott világfelfogás. Ugyan említi a valahová tartozás, intimitás érzelmközpontú kapcsolatait, de felfogása zárt, individuális. Ezzel teljesen szemben áll Karácsony ismert elmélete: a másik emberhez való viszonyunkra épül.

De hát ki a másik ember? Kicsoda az a „másik”? Mikor, miért is van rá szükségünk? A kérdés legmélyebb, legjobb megfogalmazását valószínűleg a művészetben, társas érzelmi viszonyainkban találjuk, József Attila híres versmondata egyetemes jelentésű, akár lélektanban, akár pedagógiában, vagy társadalompoli-

⁸⁹ KARÁCSONY, *Ocsúdó magyarság*, 379.

⁹⁰ Uo.

⁹¹ Uo., 380.

tikában olvassuk mottóként: „Hiába füröszköd önmagadban, csak másban moshatod meg arcodat.”

Ez a költői felismerés épp a művészeti viszonyulás, érzékenysége révén jó helyzetfelismerő, korábban jelzi a problémát – Nicolai Hartmann szavával – a „nem tudott tudását”. József Attila metaforába öltöztetett vallomása lélektanilag tökéletesen igazolható tény.

Életünk mindennapjaiban állandóan megtapasztalható, jelenlévő a másik ember. A tréfák, játékok lehetetlenségeitől lelki megrendültségünk élményéig észlelhetjük a másik ember hatását. Az áhitatban (vallásban) pedig már nemcsak valamely ismert másik ember, hanem a jelenlévő transzcendens „ismeretlen” jelzi jelenlétét. Az emberlét ontológiai lényegére mutatnak Jézus mondatai: „Ahol ketten vagy hárman összejönnek az én nevemben, ott vagyok közöttük.” (Mt, 18,15-20) és „Nélkülem semmit sem tehettek” (János, 15.5.)

Amikor a „másik-ember-problematika” alapjait keressük, beláthatjuk: a társasviszonyulás szemléletével van dolgunk. A kérdés, hogy – Ki a másik ember? – volta-képpen értelmetlen. A válasz: mindenki. A csecsemőnek a szülei, s méhen belüli korszakában az anyja. Az anyának a gyermeke, öröklött és szerzett rokonai, mind-azok, akik körülveszik. A munkát végzőnek munkatársa, szerelmesnek párja, barátoknak a barátja, nevelőnek növendéke s fordítva. Pozitív kiegészítések és negatív ellenpontok feszültségeikkel egész életünkben jelenvalók.

A *Magyar nyelvtan* című művében Karácsony az „Én” és a „Te” viszonyaival leírja a teljes közösségi nyelvhasználatot. Tegyük hozzá – a közösségi relációkban jelen van a többi személy is (az ő, a mi, a ti és az ők). Egy történet, beszámoló elmondása közben leírjuk, hogy az elbeszélő „én”-jéhez hogyan viszonyultál Te, a hallgató, meg ő, avagy „azok”.

Érdemes megfigyelnünk, hogy a Karácsony gondolatvilágában hol és merre voltak/vannak azok a felfedezések, amelyek ennek a szemléletnek az előzményei, illetve mai alkalmazói. Megismerésük hozzásegít a problematika feltárásához, mélyebb megértéséhez.

A „másik ember” gondolatát akár az „embertárs”, a „társaslény” és a felebarát fogalmáig is kiterjeszthetnénk. Az embertárs és a felebarát fogalmait persze mindig pozitív érték-ként emlegetjük, nem szokás velük megjeleníteni az értékesre, értéktelenre egyaránt rámutató „másik ember” problematika gondjait. Karácsony társaslelki szemlélete visszaterel minket az alapállításhoz: az ember = társaslény. Létünk autonóm egyediségünkben is áll. Másrészt, életünket csak társas viszonyainkban ismerhetjük meg. Az ember viszonyaiban él. Témánknál maradva: érzelmi viszonyaiban is. Az akarati reláció viszont kifejezetten tettekben nyilvánul meg. A bibliai „felebarát” fogalma a zsidó-keresztény kultúrában a pozitív cselekvés egyik alap-törvényében, illetve az irgalmasság figyelmében érthető meg. (A „Szeresd felebarátodat, mint önmagadat”, illetve az irgalmas szamaritánus szemléletében.)

A társaslény-embert az antik görögök zoon politikonnak nevezték. A latinban a „homo socius” kifejezés máig termő szóbokrot hajtott, a társ-tól, társa-ságoktól a társa-dalomig és a társa-dalomtudományokig ívelően. A Karácsony által megfogal-

mazott „valami – valamihez képest” észjárás alapmondata is a „másik ember” megismerése terén így lenne módosítható: „Valaki – valaki másik személyhez képest személy és létező. A világ valamihez képest van, az élet meg történik (hozzám, valakikhez, az időhöz és az időtlenhez képest). Az ember amúgy jól elvan a maga sértetlen autonómiájában (Kopp Mária elemzéséből kitűnik, a mai magyar társadalom teljesen individuális, autonóm jellegű), de az autonóm embert igazán megismerni is csak valamihez vagy valakihez való viszonyaiban lehet.

Az „embertárs” fogalma kívánczik még a „másik embert” körüljáró gondolatinkhoz. E témához jelentős filozófiai és teológiai muníciót adott a 20. század elején Karl Barth s főleg Martin Buber, akiknek az *Ember és Embertárs*, illetve az *Én és Te* című könyvük meghatározó módon elemzi e problémakört, és sikeresen gazdagítja a fogalom tisztázását. Buber nem kevesebbet állít, mint azt, hogy az „én” nem is létezik, csak a „te” által. Vagyis a másik ember léte és hozzá való kapcsolódásunk tesz minket tudatos emberi létezővé. Buber egyik állítása, hogy az ember két alapszót képes kimondani: az egyik az Én-Az, a másik az Én-Te. Az embernek nyitottnak kell lennie minden „másik”-ra. Csak aki az Én-Te alapszót képes kimondani – írja Buber – az nevezhető embernek. Aki csak Az-zal él, nem ember. Az Én-Te tapasztalásában az ember a másik lényére csodálkozik rá. Az abszolút viszony az, amikor az ember Istent szólítja TE-nek. Szerinte aki a világot benne szemléli, az Ő jelenlétében él.

Karácsony az *Ocsúdó magyarság* egyik fejezetében (beszédes az alcím: „A magyar nevelés európai és magyar aktuális problémája: a másik ember”) külön is elemzi a társas szemlélet hatását a tudományra. Állítja, hogy a másik ember magát a tudományos gondolkodást is módosította. Ez könnyen belátható. A 20. század problémái arról is szólnak, hogy a fejlett civilizációk rádöbbenek: mindennek mindenhez köze van. Az Osztrák–Magyar Monarchia szétesésese összefüggött az autonómia-törekvésekkel, nacionalizmusokkal, a birodalmak versenyével és antagonizmusával, a napi hírközléssel s a hadtáp-szállítás felgyorsulásával, a világpolitika gazdasági, társadalmi, morális válságával. Más példával élve: többféle rovarfaj eltűnése összefügg a modern növényvédőszeres terjedésével, bizonyos madarak pusztulásával és a tápláléklánc veszélyes megszakadásával, ami visszahat a megtermelhető élelmiszerekre. Az árvíz oka sem csak a sok eső, hanem az erdők letarolása, a hegyek eróziója, a záportározók beépítése. Az ember nem független a környezetétől. Ebben a kölcsönös függésben, vagyis az interdependenciában a válságok okait felderítő, megoldásokat kidolgozó szemléletben az emberi környezet (a másik ember) értéke is fölértékelődött. S ez a szemlélet már nemcsak a „dolgot” nézi önmagában, hanem viszonyaiban vizsgálja, értékeli az életet. Az egyik ember kultúráját a másik emberre, másik kultúrára való hatásában is lehet vizsgálni. A relációk értékelése szintézisekben, összefoglalókban teszi megérthetővé a világ változásait. Amíg a művészet az egyetemes jelképekből magunkra ismerés terepe, a történelem megértésének a tudomány a garanciája. Karácsony így ír erről: „A tudománynak ez az egyetlen kritériuma: megérti-e a másik ember. Ha megérti, tudomány, ha nem érti, nem tudomány. A megértésnek pedig egyetlen kritériuma: a

megvalósulás. Annyit értett meg a másik ember az egyik ember tudományából, amennyi megvalósul.”⁹²

A megvalósulás kérdését bátran feltehetjük ezt a művészetnél is. A művészeti viszonyulás kritériuma: létrehoz-e művével az alkotó olyan egyetemes jelentésű szimbólumot, amelyben a közönsége magára ismer, amellyel érzelmileg azonosul, vagy az empátikus társas-érzelmi hatás őt is alkotásra indítja. Ha a társasérzelmi viszonyulás létrejön, az művészet (és siker), ha nem, akkor a másik ember számára az nem művészet. Annyit tud átérezni a másik ember az egyik művészetéből, amennyivel érzelmileg azonosulni tud. (Nyilvánvalóan nem feledkezhettünk meg a hamis, pszeudo látszatokról sem. Ahogy van áltudomány, létezik álmművészet is. A giccs esetében is hasonló probléma merül fel. Karácsony megadja a kulcsot az igaz és a szép azonosítására. A művészeti „Szép” mint szimbólum nála ontológiai érték, egyetemes egzisztenciánk időtlen formája.

„Mi a siker? Te megismerted magadat bennem. Magadat bennem, mert minden embert bennem. Ez az Ember. Magadat bennem, mert minden életet az én létemben. Ez a Lét. Magadat bennem, mert folyton folyvást vagyok. Ez az Örök Aktualitás. Magadat bennem, mert mindenütt vagyok. Ez a Forma. A szimbólum tehát a Lét Örök Aktuális Emberi Formája. Ez izgatott engem, és ebben gyönyörködsz te. Ez a Szép. Az irodalom szimbólum, az irodalom szép, az irodalom izgat és gyönyörködtet, társas érzelem, művészet. Ez a szimbólum egyetemes jelentése.”⁹³

Szerzőnk – miként életművének egészében – nemcsak a lélektani szinten elemzi a valóságot, hanem a logikában, filozófiában is végigviszi a másik-ember-szemlélet érvényességének bizonyítását. Ezt látjuk a társas logikáról való okfejtésében is:

A másik emberhez való lét logikája Karácsonynak a Magyar észjárásból ismert fogalmai szerint – any-nyit tesz, hogy a társas logika kategóriái objektív, primitív (azaz nagyvonalú), mellérendelésen alapulnak. Ez az észjárás a transzcendensre is figyel, nem akar mindent megmagyarázni, így a megmagyarázhatatlanság evidenciájára tör. S nem siet. A tudomány aktívuma végtelenül rövid („nem az évtizedekig tartó kotlás eredménye, hanem pillanatok alatt született, intuitív”). Rendkívül fontos az a következtetés, amelyet a neveléstudomány számára Karácsony leszűr az alá-fölé- és mellérendelés tanulságából. Az a régi rendszer, ahol mindig az egyik ember tud, a másinak meg csak az a dolga, hogy ezt megtanulja, az a tegnap világa. Az alá-fölérendeléses rendszer mára már használhatatlan. A transzcendens művészetben is.

„Alárendeléses tételben szerepelnek így mester és tanítvány. A transzcendens „másik ember”-tételben mellérendeléses. Csudálatos valaki ez a „másik ember”,

⁹² KARÁCSONY, *Ocsidó magyarság*, 381.

⁹³ KARÁCSONY, *A könyvek lelke*, 81.

a minduntalan újra-fogalmazandó tudomány lehetőségei minden pillanatban kezébe nyomják a marsallbotot, hogy a másik emberből egyik emberré válhassék.”⁹⁴

S itt, ezen a ponton kitágul a logikáról szóló érvelés – eléri a transzcendencia egyetemességét. Karácsony a magyar kultúra sajátosságával ismét utal ázsiai észjárásunkra és transzcendens világlátásunkra. Nem csak ösztönöz identitásunk vállalására, hanem mintegy megelőlegezi velünk tudományos felfedezéseinek átértékelését, érvényességének kitágítását. (Élete végén újfogalmazva korábbi állítását, leírta, hogy amit addig magyar észjárásnak gondolt – rájött, hogy az egyetemes). A kétféle gondolkodás tényéből le kell vonnunk a tanulságot: „Jelenleg is szüksége van Európának arra, ami belőlünk következik [...] Hiszen egész Európa lázasan keresi és türelmetlenül igényli a »másik embert«.”⁹⁵ Feltehető a kérdés, hogy mióta foglalkozik a tudomány a másik ember problematikájával. Elfogadjuk (egyes történészekkel vitatkozva) Karácsonynak azt a figyelmeztetését, miszerint az emberiség is fejlődik, akárcsak az egyén. Az emberi kultúra »felnőttkorának« jellemzője szerzőnk szerint a másik ember felfedezése is, ezen szemlélet kiterjesztését a legújabb kori, 20. századi szellemi megújulás korára teszi. Azaz kizárja, hogy »előidőkből« szerepelhet bárki a másik ember problematikájában. Szarkasztikus humorral megállapítja, hogy „Mátyás király például nem pipázott, nem feketekávézott, még pedig nem mértékletességből, nem is világtól elmaradottságból nem, hanem mert már 1490-ben elhalálozott. Hasonló okból nem ismerte a »másik embert« sem.” Ez a problematika kifejezetten a 20. század elején lett nyilvánvalóvá. Ezzel együtt érdemes megemlíteni az emberiség gyerekkorából azokat a csírákat, amelyek még nem voltak azonosak a modern kori problematikával, de létük jelei megvoltak. Ahogy a gyerekben is látens módon, lehetőségként benne vannak a felnőtt ember majdani képességei.

⁹⁴ KARÁCSONY, *Ocsúdó magyarság*, 385.

⁹⁵ Uo., 386.

BESZÉDAKTUS, PERFORMATÍV KÖZLÉSEK

S ezzel már meg is érkeztünk az ősforráshoz. A művészet pszichés (mentális) tevékenységgel összefüggő hatásainak megértésénél nem nélkülözhető a pneumatikus megközelítés. Szent János evangéliumának első mondata – „Kezdetben vala az Ige” kínálja a rejtély megoldását. Karácsony ő erre hivatkozik. Kimondatott a Logosz. A Logosz maga a teljesség, s annak megjelenítése. A Genézis továbbvitt történetében rábukkanunk a „szóma-pszüché-pneuma” trichotómikus emberképére, hármas egységére, amelyben a keresztény emberkép szerint (s már az ókori görög szerint is) a szellemi szféra hat a lelkire, a lélek pedig hat a testre. A kereszténység (és a korai ősvallások) szerint ez nemcsak a Teremtés modellje, hanem a gyógyítás is – miként azt orvosok, pszichológusok természetgyógyászok és lelkipásztorok ma is állítják. A teremtmény önközlésben a Pneuma, meg a Logosz jelenléte tehet mindenről – mondhatnánk derűs hangsúllyal. A Közlő jelenléte épít, létrehoz, nemz, a Pneuma összekapcsol, generál. A kereszténység szerint a megtestesült Ige (Jézus Krisztus) hiánya (vagy az őt nélkülöző cselekvés „rossz iránya”) viszont leront, megbetegít. Minden betegség hiány-betegség – mondják a test orvosai. Minden betegség irány-betegség – mondják a lélek ismerői. Életünk tetteit nagyrészt a szándék minősíti. A kimondott szó (a jel, jelkép és a tett) áldás is lehet, meg átok is. (A magyar nyelvben ez a két szó etimológiailag azonos gyökerű.) A primitív népek hiedelmeinél a ráolvasások megrontó, vagy gyógyító ritmikus-rituális szövegében („költészetében”) a kimondott szó – cselekszik. A hatás negatív, avagy pozitív voltát a szándék irányja, s a tett eredménye dönti el. A vektor, az irányulás meghatározó. Ha rossz szándékkal mondanak egy szöveget, akkor rontani képes a szó, de ha alapvetően pozitív, javító szándékkal hangzik el, akkor gyógyítani képes. „Kelj fel és járj!” – szól a Názáreti az evangéliumban – mire a bénák járnak, s a vakok látnak. (Ha keménykedő rendőr mondja ezt utasításként egy magatehetetlen hajléktalannak, az másként hat.) A Logosz, jelenléte a csodának nevezett valóság-alakulásban a helyzettől függően látható. De nincs ahhoz kötve. A természetfölötti a misztikusok szerint természetes. És el-lentmondásaiban is dialektikus. „Veletek vagyok mindennap, a világ végezetéig” – mondja az evangéliumban a Názáreti. Máskor meg ezt mondja: „ez a nemzedék nem kap jelet.”

Karácsony szavaival megtoldva mindezt – jelképet viszont kaphat. Itt kapcsolódhatunk vissza a művészeti viszony szemléletéhez, ahol Karácsony azt állítja, hogy a jó szó tettel ér fel. Adyt megértve („Jaj de szép a szép!”) a szépség szimbóluma – transzcendens voltából következik.

A transzcendens irányból kimondott szó tehát teremtmény hatású Karácsony szerint. A modern nyelvészek (Austin, majd tanítványa, Searle) dolgozták ki a beszédaktus elméletet azzal az állítással, miszerint a kimondott szó cselekvéssel érhet fel bizo-

nyos helyzetekben. Ilyen lehet a házasságkötéskor kimondott IGEN, az ígéretnek – bizonyos feltételek melletti kimondása például egy esküvőn vagy a vallatás, ítélet alkalmával, stb.

Érdekes alkotástaniilag is megvizsgálni a teremtő szavak értékét, amelyekkel pazarlón bánunk hétköznapijainkban. A keresztény hit szerint az isteni közlés ténylegesen változtat a valóságon, úgy, ahogy Austin és Searl azt emberi viszonylatban megfigyelték. A zsidó-keresztény kultúrában a teremtő szó világokat hoz létre: „LE-GYEN!” – mondja. És lesz, ami még nem volt. A kereszténység szerint gyógyít, feltámaszt, megbocsát és ítél a testté lett „IGE”, az örök „VAN” avagy „VA-GYOK”. Karácsonyt olvasva mindig újra megborzong az ember, ha belegondol a teremtő szó megmagyarázhatatlan és felfoghatatlan hatalmába, erejébe. A Biblia állítása szerint a hit (s formája, az ima) erőt, hatalmat indukál, a másokért való közbenjárás világokat képes megváltoztatni. Ilyen az Isten- dicséret, mely a misztikusok szerint átalakítja azt akiért mondják, és azt is aki mondja. Ez már messze túllépi Austin és Searle beszéd-aktus elméletének kereteit, írta erről Faludi Edit, nyelvészeti tanulmányában. Karácsony szemléletében viszont alapvető, természetes ez a feltételezés. Az irodalom alkotáslélektani hátterét kiszélesíti a nyelvfilozófia és a teológia eszköztárával.

De térjünk vissza a beszédaktus elmélethez. Austin nyelvfilozófusként tehát arra jutott, hogy a nyelv-használat nem egyszerűen a cselekvés irányítója, hanem maga is cselekvés. A nyelv használata nemcsak információ-átvitel, hanem tett is, amit az információ-átvitellel megvalósítunk. Semmi mást nem kell tenni például a bocsánatkéréshez, mint kimondani, a „bocsánat”, „elnézést”, „ne haragudj”, vagy „bocsáss meg” kifejezéseket. Ezzel tökéletesen ki tudjuk elégtíteni a bocsánatkérés aktusát. Ezt más cselekedetekkel is lehet nyomatékosítani (egy szál virág, vagy más ajándék, művészi alkotás átadásával), de ezek nélkül is teljes a bocsánatkérésünk. A bocsánatkérés akkor történik meg, amikor valaki úgy kér bocsánatot, hogy teljesíti annak egyetlen kötelező feltételét, a fent jelzett kifejezések egyikének kimondásával. Az állítás így szól: – a „mondás” gesztusa egyúttal maga a cselekedet is. Megnyilatkozásaink egy része a világ leírása, tények megállapítása, konstatació. E megnyilatkozások igaz vagy hamis jelzővel minősíthetők. Más megnyilatkozásokkal cselekvést hajtunk végre, aktusokat performálunk. A „performansz” mint műfaj pedig a modern művészek alkotásaiban már évszázada jelen van a művészi közlés formájaként.

A DIALÓGUS, A MÁSIK EMBER MEGISMERÉSÉNEK EGYIK FELTÉTELE

A közlés eleve feltételez valaki másik embert, egy ránk figyelő személyt, közönséget, tehát a beszéd eleve társas, dialógusokat is használó műfaj. A magyar nyelvtan tanítását Karácsony Sándor nem véletlenül a hangtan tárgyával kezdte, hanem a piaci kérdés-felelet, vagyis a közösségi párbeszéd szituációjával.

A kommunikációelmélet s a modern nyelvtudomány, Karácsony kortársainak tudománya, sűrűn elemzi a dialógust. A nyelvi-kommunikációs diszciplínák megújulása onnan, akkortájt indult, ahonnan, s amikor Karácsony is összeszedte nyelvészeti tudásának alapjait. Ferdinand de Saussure, genfi tanítványaival közös egyetemi műhelyében kutatta a nyelv és a beszéd (*langue et parole*) akkori új felfogását, a generatív grammatika elméletét és azokat az elveket, amelyekkel a kommunikációelmélet is dolgozott Ezen egymással érintkező tudományok (később a hozzájuk illeszkedő szemiotikával, matematikai nyelvészettel, nyelv- filozófiával, a szocio- és pszicholingvisztikával, informatikával együtt) intenzíven foglalkoztak a dialógusok nyelvi természetével, viszonyrendszerével. Témánkkal kapcsolatban ide tartozik a dialógus problematikája.

Karácsony a beszélgető közösséget és a dialógust a megértés alapfeltételének tartotta. Ahogy Kontra György írta monográfiájában:

„Egy közösség akkor él, ha tagjai beszélgetnek egymással. A társaság akkor eleven, ha a felek kicserélik gondolataikat, társalognak, szóval tartják egymást. Ha valaki egyedül van, normális körülmények között hallgat, éppúgy, mintha például egy városházában néhány idegen ember csoportos magányban várja, hogy rákerüljön a sor, de ha ismerek valakit ebben az együttesben, tüstént megindul a beszélgetés. Beszélgetünk. Én is mondok valamit, te is.”⁹⁶

Karácsony a párbeszédet, dialogoszt visszavezeti a Logosz világegyetembeli létre, a közlés filozófiai mögöttesére és a társaslogika tudományos és művészeti fókaira.

„A jelrendszerben Én beszélek Veled itt és most, hogy megérts. A jel jelentése én vagy nem én, beszélek, vagy nem beszélek, vagy nem én beszélek, vagy nem én nem-beszélek. Én itt vagyok, vagy nem itt vagyok, vagy nem én vagyok itt, vagy nem-itt. Most beszélek vagy nem-most nem-beszélek, vagy most nem-beszélek. De akár Én, akár nem Én, mindkét esetben az Ember, vagy nem Ember, hanem a világ az Ember körül, tehát mégis az Ember az univerzumban. És akár beszélek,

⁹⁶ KONTRA, *Karácsony Sándor, a nagybíró professzor*, 46.

akár valami egyéb, mindig az Élet, a Lét. És akár itt, akár ott, telítetten, egyetemesen az Univerzumban. És akár most, akár nem-most, folytonosan sub specie aeternitatis. Tehát a jel, az egyetlen jelentés csak akkor lehet i g a z, ha egyetemes jelentés, vagyis: szép.”⁹⁷

A „bölcse, a szép, az igaz, a jó és a szent” az Isten jelzői, attribútumai, s itt, most az is fontos észrevétel, hogy ebben a közegben (az Univerzumban) az emberi közlés egyenértékűen szól a léttel, étellel, világgal. Karácsony szemléletében ez annyit jelent, hogy az ember beszéde akkor igaz, ha egyúttal jól és szépen szól – tehát úgy beszél, ahogy az Isten. Ezáltal viszont maga is az Isten részévé válik. (Henri Boulad szinte szóról szóra így fogalmazza ezt a maga filozófiájában.) Tehát az örökkévalóságra hivatkozik. Sub specie aeternitatis. Viszonyunk a másik emberhez transzcendens és ilyenképp hasonló az Isten hozzánk való viszonyulásához.

A kiváló erdélyi egyetemi tanárnő, tankönyvszerző Orbán Gyöngyi tanulmányában Gadamer elméletére hivatkozva hozzásegít minket a dialógus fogalmának megtisztításához. Gondolatmenetében felismerhető a másik ember szerepe, mellérendeléses helyzete. Érvelése elején finom distinkcióval különbözteti meg a vitát a párbeszédtől:

„A vita nem dialógus, hanem inkább monológ: egy beszélő alany megnyilatkozása; ennek a beszélő alannak az a célja, hogy gondolatait megfelelő nyelvi formába öntse és – ha kell, másokkal szemben – érvényesítse. A dialógus mindig két vagy több beszélő alany interaktusa, akik egymás megértésére és önmaguk megértetésére törekednek. A vita olyan kommunikációs helyzet, amelyben a felek egyfajta hierarchikus viszony kialakítására és annak minél egyértelműbbé tételére törekednek. Eredeti szembenállásuk tehát alá-fölé-rendeltségi viszonyra alakul át, amelyben a partnerek egyike (a „győző”) az érvelés szubjektumaként, másika viszont (a „vesztes”) a meggyőzés „tárgyaként” viselkedik. A dialógusban ezzel szemben senki sem degradálódik „tárggyá”, ugyanis a benne résztvevők egy közösséget alkotnak, épp a dialógus által; viszonyuk tehát mellérendelő, együttműködési viszony. A monológ „tett-értéke”: a beszélő szubjektum hatalmának érvényesítése a nyelv eszközeivel. A dialógus eredményeképpen a felek gazdagabbak lesznek, mint amilyenek azelőtt voltak; ezért mondja Gadamer, hogy a dialógus a létben való gyarapodás. Az igazi dialógusban tehát a megértésre való törekvés nemcsak a fogalmakba foglalható, illetve a nyelvtanilag dekódolható információkra irányul, hanem – ezen túlmenően, sőt elsősorban – erre a hallgatólagosan áramló, a dialógus folyamatában teremtődő értelemre. Ennél fogva a sikeres beszélgetéshez nem pusztán „kódismeret” szükséges, hanem a beleérző képességünk, emberismeretünk működése is. E felismerés megrendíti a hagyományos kommunikáció-elmélet egyik fontos „tartó-oszlopát”: a közös kód tételezését. A dialógust éppen az teszi szükségessé, hogy soha nincs olyan „közös

⁹⁷ KARÁCSONY, *A könyvek lelke*, 81.

kulcs”, amely a másik ember megnyilatkozását egyértelműen hozzáférhetővé tehetné számunkra, illetve, amellyel félreértésmentesen közölni tudnók embertársainkkal azt, amit mondani akarunk. Az igazi, eleven beszélgetésben a partnerek épp arra törekednek, hogy megtalálják a másik ember „kódját”, illetve, hogy segítsenek a partnerüknek a saját mondandójuk „helyes” értelmezésében. Más szóval, az igazi dialógus nem más, mint a partnerek együttműködése a közös kód kimunkálásában, vagy, Gadamerrel szólva: minden dialógus megteremti a saját nyelvét.”⁹⁸ Hozzátehetjük: a művészeti dialógus is.

⁹⁸ ORBÁN Györgyi, (*mek.oszk.hu/04300/04359/04359.doc*)

SZABADSÁG

Ez a reláció is kitüntetett helyet kap Karácsony értékrendszerében. A szabadság első sorban lelkiállapot, társas reláció. Fontos a lelki hangsúly, bár sokszor fizikai, testi állapotra is értjük. Vannak hősök az irodalomban, akik bár fizikailag függetlenek, lelkileg mégis börtönben érzik magukat. És sok olyan személyt ismerünk, aki börtönbe zárva is szabad ember maradt. Az iskolarendszert illetően, van olyan iskola, amely független országban önállónak látszik, de törvényi és gazdasági rendelkezések ezt korlátozzák, megfosztják szabadságától. Ezért nem szabad tehát.

A szabadság viszony, összehasonlítás. Szabad a farkas a kutyához képest. A kutya szabad a kanárihoz képest. A moly mindegyikhez képest a legszabadabb – amíg agyon nem csapják.

A szabadság – természetes állapot. Olyan, mint az egészség: akkor figyelünk rá, ha veszélybe kerül. Van fosztóképző-szabadság (valaminek a hiányára utal). Ez a valamitől mentes szabadság (dutyfree, alcoholfree), mint a hajdani „szocialista demokrácia” ahol a díszítő jelző épp a demokrácia hiányát jelezte. Van valamire-, valamiért-való-szabadság (szabad vagyok alkotni, utazni). Ez irányt, célt és minőséget mutat.

A szabadság érték viszony. A rabságban élőknek a legnagyobb érték. Független embernek, otthon: magától értetődő. A szabadság nem életérzés (bár hiánya megbetegít). Nem érzélem, bár érezzük erejét, vonzódunk hozzá. Nem hit, bár hiszünk fontosságában.

A szabadság társaslélektanilag legközelebb az értelemhez és az akarathoz áll. Az értékelés e két lelki reláció egymással szembenálló feszültség terméke. Minden érték, ami az értelem és az akarat közti feszültségből születik. A szabadság társadalmi érték. Minden nemzet vágya a szabad társadalom. A szabadság olyan érték, amelyért élni és meghalni szoktak. Életünkben a szabadság élményét a családjunkban tapasztalhatjuk meg. (Ha ott megadják.) Karácsony szavaival:

„Szabadság azt a társadalmi egymásra vonatkozást jellemzi, amelyben az egyik ember cselekvését a másik ember elviselheti, mert elviselhető. Nem-magyar indokolás szerint ez csak abban az esetben lehetséges, ha az aktív fél, az egyik ember módszeresen jár el, a passzív fél pedig alá van rendelve az aktívnak, éppen ezért köteles is elviselni a módszeressége következtében elszenvedhető cselekedetet. Magyar indokolás szerint csak egymás mellé rendelt egyik és másik ember alkothat társadalmat, mert csak mellérendelésben vagyok képes elviselni a másik embert, s a másik ember is csak mellérendelésben cselekedhetik úgy, hogy cselekedete egyáltalában elviselhető. Mellérendelés meg csak a családban lehetséges. Egyik ember a másikhoz képest csak akkor érezheti szabadnak magát a

cselekvés és szenvedés viszonyában, ha viszonyulás közben apja-anyja, fia-lánya, nénje-bátyja-öccse-huga egyik a másiknak. Szép öcsém, miért állsz ott a nap tüzeiben? Kossuth atyánk. Fogadj Isten, húgomasszony itt az ütközetben. Magam is jó példa vagyok rá, mert sok százan szólítanak így országszerte: Sándor bátyám. Nézze, fiam, mondhatja szemrebbenés nélkül az ifjú tiszt úr az öreg népfelkelőnek.”⁹⁹

A nevelés szabadsága két pólusú. Ez a szabadság autonóm és társadalmi. Az első pólus az emberképre utal. Minden ember autonóm is, mivel egyén, individuum. Ha az autonómiát nem ismeri el a világ (az iskola, állam) akkor az ember: rab, fogoly, birtok. Állatra, vagy tárgyra hasonlít, amelyet birtokolnak. Erich Fromm híres könyve választást jelöl: „Birtokolni, vagy létezni.” Ha az iskola (vagy a család) nem figyel a gyerek autonómiájára, nem hagyja „csak úgy lenni” – akkor nem nevel, hanem idomít.

A szabadság vonatkozásában a nevelés másik pólusa: a társadalmiság. Tudjuk, minden ember társaslény. Platón szerint, aki nem társaslény – nem ember. Robinson, a magányos szigetlakó a bennszülött Péntek nélkül állat lett volna. A nevelés közös cselekvés az egyik ember és a másik ember, a nevelő és a növendék között. A nevelés társasjáték.

A szabadságnak akkor van pedagógiája, ha a pedagógiának van szabadsága. Karácsony Sándor szerint lehetséges szabadságra nevelni. Sőt, csak szabadságra érdemes nevelni.

Az autokrata iskola: rabszolgatartás. A laissez faire iskola s a neoliberális szélsőség az iskolakritikusok szerint pótcselekvés. Modellje, Summerhill az önmegvalósítás bumerángja.

Karácsony szerint a szabadságra nevelés feltétele a szeretet.

⁹⁹ KARÁCSONY, *A magyarok kincse*, 269.

HAGYOMÁNY ÉS MODERNITÁS

Karácsony Sándor kultúránkat régóta szétesett darabjaiban, egyszersmind különös módon megőrzött mentalitásának egységében egyszerre látta. Azt tapasztalta, hogy a „magas kultúrát” még nem fogadta be a társadalom egésze, az úgynevezett népi kultúrát pedig már nem vállalta a társadalom egésze. Az értékrendszerről szóló könyvében így látta ezt a helyzetet:

„Nálunk a magas kultúra úgy él és virágzik a népi kultúra mellett [...] mint valami angol gyarmaton az európai fertály a bennszülöttnegyedhez képest. Van civilizáció a gyarmatokon is, de ez a civilizáció nem a bennszülött kultúrának a vetülete.”¹⁰⁰

Ugyanakkor azt is látta, hogy – bár a népi kultúra nem itatta át a magas kultúrát – a hagyomány (igen, az említett különös észjárásnak köszönhetően) a szokások fennmaradásával mégis átmertődött. Az elmúlt századunkban a magyar kultúra (amely szerinte „nyugati tartalom, keleti formában”) népművészeti értékei nem száradtak el, nem jutottak a német, francia, olasz kulturális örökség sorsára, azaz nem pusztultak ki, nem váltak múzeumi préselt virággá, panoptikumok élettelen múmiaivá. Ez meglepő fejlemény volt. Következett mindez a hagyomány iránti, másutt szokatlan érzelmi éhségből, szomjúságból – és egy közösség lelki akaratából, társadalmi ellenállásából.

Herder két évszázaddal korábban hiába vizionálta a magyarság eltűnését, lenéző jóslatával ellentétben sem a magyar nyelv, sem a nemzet nem tűnt el a tőle igen különböző etnikumok gyűrűjében. Csoda történt? Tudjuk, a városiasodás, az ipari-technikai civilizáció 19. századi felgyorsulása nyugati mintára múmia-sorsra ítélte volna a magyar folklórt, s a még lélegző néphagyományt is. Egy internacionalista (ma globalizálónak mondható) életmódváltás elindult, de nem tudta megvalósítani tervét, a „gyenge nép” hagyományai erősebbek voltak.

Bár az ősoktól megmaradt tárgyak, szokások mifelénk is kezdtek szégyellnivaló régiséggé válni, beszélt, énekelt folklórkincsünk kezdett haszontalannak tűnni (a társadalomfejlődés sem tartotta magához méltónak), de a történelmi, társadalmi hátrány végül is a hagyomány javára vált. Szerencse a szerencsétlenségben, hogy a sokszorosan tönkrevért, kirabolt, alávetett és megalázott nemzetben a folklorikus kultúra hagyományai a megmaradás titokzatos ellenállási formáivá tudtak válni.

A nyelvújítás korszerűbbé tette a gazdaság, kereskedelem nyelvét, megalkotta a tudomány modern nyelvi sémáit. (Ehhez ugyan Karácsony jogosan hozzátette, hogy közoktatásunk és tankönyveink nyelvezete az észjárásunktól abszolút külön-

¹⁰⁰ KARÁCSONY, *A magyarok kincse*, 262.

bőző tükörfordítás nyelv lett.) Ám köznapi és irodalmi nyelvünk végül is közérthető formában lett modern. S a művelt értelmiség a századfordulón egyszerre akart modern, európai és magyar életet élni. A társadalmilag forrongó 20. századelő is kiterítette kulturális meglepetéseit. Az ún. új stílus, a szecesszió, a jugendstil, a l'art nouveau idehaza előásta saját keleti és magyar gyökereit építészetben, díszítőművészetekben, irodalomban, zenében. És itt jött a jól ismert krízis, a választási csapda, amely a vagy-modern, vagy hagyomány döntését erőltette mindenáron.

Mai ésszel szinte érthetetlen csoda és felbecsülhetetlen ajándék, hogy éppen ez idő tájt indult el a hagyomány újrafelfedezésének, egyúttal modernizálásának két emblemikus hazai alkotója, Bartók Béla és Kodály Zoltán. Mindketten érezték, tudták a különbséget a nyugat-európai és a keleti kultúra, a polgári, valamint a paraszti észjárás, a diatonikus és a pentaton zenei rendszer értékei között. De nem „szálltak el” a divatos hagyomány-tagadás irányába. Beállítódásuk és a kulturális örökség zsi-neget kötött lábukra. Polgári létükben is megmaradtak lelki „benszülöttek”. Vállalták a hagyományt, sőt, a szellemi kincsüket szinte provokatív módon vették elő az „új Európa” múltat megvető (majd a „múltat végleg eltörölni” óhajtó) extravagáns szellemi aranyásói, árokásói előtt. A hagyomány és a modernitás együttmaradó létezéséért folytatott küzdelem izgalmas állomása volt Bartók Béla esete a franciákkal.

A magyar zenészek 1910. március 12-ki hangversenye után a magát Európa szívének tituláló Párizsban az egyik gőgös kritikus „jeunes barbares hongrois”-ként, ifjú barbár magyarokként jellemezte őket és zenéjüket. Bartók Béla felvette ezt az odavágott kesztyűt és 1911-ben megírta az *Allegro Barbaro* című zongoraművét, amelyet ma már a magyar és az egyetemes zenetörténet egyik legjelentősebb alkotásaként tartanak számon. Az *Allegro Barbaro* a maga konok ostinato ritmusával egyfajta élő tanú az ötfokú keleti zenei rendszerre, a pentatóniában való gondolkodásra, annak parlando-rubato jellegére, indulati erejére. Modern zene – mégis magyar! – mondták rá. Gyökere a hagyomány – tehetjük hozzá. Mindkét állítás igaz.

Mi volt Bartókék (néha avantgárdnak becézett) századfordulós kora? A tagadás kora. Erre volt Bartókék válasza az, hogy tagadták a pusztá tagadást. Igent mondtak az újrafogalmazott hagyomány s a kelet-nyugati szintézis modern filozófiájára. El-lene mondtak a korabeli gyökértelen modernitás zsákutcáinak, egyetemes jelentésű, egyszerre modern és ősi művészi szimbólumokkal gazdagították az újonnan megalkotott formanyelvet. Ahogy Lendvai Ernő ezt több könyvében megírta, Bartók valódi kulturális szintézist hozott létre, a szó igazi értelmében avantgarde, azaz elő-őrs volt, egyúttal arriere-garde (utóvéd) is. Nem hasonlítható pár mai pseudo-avantgarde nyegléhez, aki előőrsként hirdeti magát (de árulkodó a jel, hogy háta mögött nincsenek követői). Bartók ebben az értelemben túl is lépett Ady gyönyörű vallomásán, vagyis úgy lett „mint minden ember, fenség”, univerzális, hogy nem tagadta meg örökölt hagyománya, „rokona, boldog őse, ismerőse” életét és észjárását. Hanem megújította, ahogy a kertész teszi a gyümölcsfa-oltvánnyal.

Karácsony nagy horderejű pedagógiai célkitűzésében a hármas cél összeért.

„Hármas feladat előtt állunk. Nevelésünket aszerint, amint bajainak diagnózisa diktálja, egyszerre kell modernné, magyarra és hatékonyra tennünk.”¹⁰¹

Ezzel ő is azt vallotta, hogy modern csak úgy lehet megújuló kultúránk, ha megmarad magyarnak is (lásd a hagyomány elvét s Bartókék szándékát), s modernül magyar csak akkor lehet, ha bizonyítja, hogy hatékony is. Ez Karácsonynál világnézeti kérdés.

¹⁰¹ KARÁCSONY, *A magyarok kincse*, 265.

A VILÁG NÉZETE, VAGY MEGÉLÉSE

Szóba jött már, mennyire fontos a nevelésben egy pozitív pedagógus személyisége, a valódi szofokrácia ereje. Nem az a fontos, honnan jön a szofokrata, nem azt kellene nézni, milyen a képesítése (Latinovits a színészkirály soha nem tanult színészetet, Csoóri Sándor, vagy Kalkuttai Teréz, Roger Schütz sosem végeztek egyetemet, ám színésszé, íróvá-költővé, gyógyítóvá és lelki mozgalom vezetőjévé váltak). Az ő szofokrata tudásuk hitelességükből ered. Hitelességük meg igazmondásukból, igaz tetteikből, őszinte művészetükből, cselekvő szeretetükből ered. És abból, hogy van világnézetük. Ennek magasabb szintjén már nemcsak nézik, hanem élik a világot. S vannak tudások, világnézet nélkül. Tudjuk, sokfajta tekintély létezik, amely előtt az emberek fejet hajtanak, de köszönettel nem kérnek belőle. Ismert a történet, melyben a falusiak elmennek a doktor úrhoz is, meg a javasasszonyhoz is. Az elsőt meghallgatják, a másiktól elfogadják azt, amit ajánl. „Mert a doktor úr okos ember, a javasasszony meg meggyógyítja az embert.” Jól látja a világot a falusi beteg. Gyógyulni akar. A világnézet a világban való hiteles életet jelenti. Mindez a gyógyulást, a növekedést is kell, hogy jelentse, nem az absztrakt tudások, papírok világát. Egészséges közösségek így vannak a művészetrel is. Bár a médiában lelki járványokkal „fertőz” az álművészet, a giccs, az erőszak, s mégis, a lélekben valóban felnőtté értett emberek ragaszkodni tudnak a saját ízlésükhöz. Saját művészetükhöz. Amíg meg nem hasad a világ köröttük. A szabad választás, szabad döntés joga persze fennáll. Kérdés, miből lehet választani, mi a kínálat, mibe kerül és ugyanazt a világot ugyanúgy látjuk-e? Azonos nyelven szölünk-e?

A hajdan fanyar, fiatalos humorral írt Illés-dal szövegét („Valahol egy iskola, / nem is olyan nagy csoda, / belejár a kisgyerekekbe / nem a gyerek jár bele / az iskolába...”) érdekes módon ma már nem értik a fiatalok. Más a világlátásuk, nyelvük. Amikor megkérdeztem főiskolás, egyetemista hallgatókat, mit jelenthet a fent idézett pár sor – jószándékú, de értetlenkedő válaszokat kaptam. (Pl. „A korszerű tudás magától megy be a gyerekekbe.”, „Ma már nem kell távolról iskolába járni.”, „A mai oktatás módszerei hatnak.”). Ezekről az értetlenségektől a kérdezőnek sírhatnékje támadt. Nem hallják a mai ifjak, hogy mi van belekódolva ezekbe a szövegekbe? A tizenévesek teljesen meglepődtek, amikor kielemeztük a 70-es évek hazai beatzenéinek titkait, „virágnyelvét”. Nem értették a nyelvet, a mögöttest. A cenzúrárt kikerülő zenék áthallásos, transzgresszív szövegtörődékei nem kevesebbet súgtak: – Ügyeljetek magatokra, mert az iskola belétek gyalogol. Csak hiedelem, hogy ti jártok a suliba. Az „iskola belejár a kisgyerekekbe”, beléd gyalogol, veszélyhelyzet van. Tinik, térjetelek észhez! Nem érthető, mit mond a szöveg? Ennyire más a világnézetünk? Úgy tűnt, nincs közös nyelv. Eltűnőben volna a közös ihlet? (József Attilánál ez a „nemzet” definíciója.) S ha azt állítjuk, hogy „minden didaxis egyúttal nyelvi neve-

lés” (márpedig ezt állítjuk, Karácsony Sándor szemléletével), akkor baj van a (művészeti) nyelvi neveléssel. Tanulságos megnézni, milyen a mostani egyetemisták, főiskolások nyelve, énképe, emberképe, nemzetképe, művészeti képe, és – horribile dictu – a világnézete. S van-e, bármilyen? Az összkép azt igazolja, amit Karácsony Sándor több mint fél évszázaddal ezelőtt leírt. Sok fiatalnál az érett felnőttre jellemző társaslelki funkció nem található, a világnézet nem néz, nem lát, vakablak.

A világnézet Karácsonynál a társadalmi és a vallási viszonyulás közti reláció. Jellemző kategóriái: politika, agitáció, forradalom, utópia, probléma, program, reform, szekta és a nevelés. Érdekes, hogy a fiatalok nagyrésze azt sem tudja, mi a politika. A megrendült közérzet helyreállítására való törekvés felismerése helyett azt hiszi, csak pártpolitika létezik. S ha eltűnik, nem tudja megélni a poliszért, a közért való kiállás politizáló szépségét, az ifjú teljesen apolitikus, avagy aszociális lesz. (Ekképp viszont sajnálatosan manipulálható.)

Mikrovilágában a világnézet technikai fokát, az agitációt sem érti. Nincs vitakultúrája, érveléstechnikája, az imént említett dialógust nem ismeri. Főiskoláink, egyetemeink nem a peripatetikus társalgásnak, s nem a párbeszéd meggyőzésnek adnak terepet. A hallgató – az a személy, aki hallgat. A világnézet társasérzelmi fokán lévő viszonyulás – a művészeti forradalom lenne (ez nyilván nem barikádepítést jelent, hanem az elavult megszokás formáinak összetörését, amint az tapasztalható Petőfi, Bartók, Picasso, Le Corbusier és kortársaik esetében). Ám idáig kevesen jutnak el. A megszokott gagyi képek, színek, filmek, automatikusan hódítanak a média kínálatán keresztül. Nem jelent kérdést sok fiatal számára, hogy „mondd, mit választanál?” A mama-hotelben kényelmesen elterülő, túlsúlyos ifjú ma nem választ. Fogyaszt. Balhéra van igény, nem művészeti forradalomra.

A vágyteli (erotikus) reláció fokán ott lenne a világnézeti utópia tervképe. Ám többnyire ismeretlen az utópia. Önmegvalósító vágytechnikákat tanulnak egymástól. Az utópiába úgy lépnek be esetleg, hogy álmodnak róla, vagy a tehetősébbje megveszi az egzotikumot minden modern technikával együtt. Menő a drog, arat a pótcselekvés. Valami helyett a valami pótléka kell. A társasértelem fokán a világnézet a probléma lenne. A „nem-tudott tudása.” Ám ezen szó jelentése már átment negatívba. (Nna, mi a probléma, haver?) Problémamegoldó gondolkodás helyett sokkal könnyebb, divatosabb a fizikai és lelki rövidzárlat előállítás.

A világnézet értékelési fokán az ifjagnál sajnos nincs program. Csak vélekedés. Íme, az új nemzedék, amely dönteni nem tud, nem is akar. Véleménnyel viszont tele a padlás. Program helyett az ad hoc, spontán, esetleges, kötetlen eseményre van igény. Az akarat csak az ego szintjén erős. Az én akaratom akarom. És társadalmi szinten eltűnt a reform. Komfort, s protézis van. Fű, fű-szer, óv-szer, pót-szer. A reform valódi jelentése helyett (re-formare) a gazdaságkor „vadi új” értéktelenségeit, kitalációit veszi meg, aki tudja. A tárgyakat nem javítja, hanem kidobja. Így nem kell visszatérni a re-formare lényegéhez, a valaha volt jóhoz, széphez, igazhoz. Reform helyett konformizmus van. Kényelmesebb.

S a világnézet világnézeti szintjén virágzik a szekta. (Ez eredetileg értékmentes kifejezés.) A szekta az elkülönített érték. Csak a trendi, a divat kell. Az a legfájóbb,

ha már vita nincs róla. Ami nem ilyen, az nincs. Nincs összemérhetés, nincs fair play ütközés. Hallgatás van. Undor van. Ez van. Mit is jövendölt Karácsony? „Ha az ifjúság lemond a tréning jogáról, nem vitatkozik, nem birkózik, nem harcol az öregekkel, nagy baj van.” Nos, a helyzet előállt. Érdekes lenne a baj okozói közt megvizsgálni azt az abszurd filozófiai képtelenséget, melyet a rendszerváltozáskor törvénybe iktattak az iskolák számára „semleges világnézet” címen. Ez az az állat, ami nem továbbörökíthető. Biológiában az „semleges”, ami herélt, vagy miskárolt, meddő. Mint tudható, a nemzőképességétől megfosztott ökör nemzőképtelen. Az a pedagógia, amelyik a sem-sem-re épít, szintén meddő. A nevelés filozófiája normális esetben az is-is. Amúgy pedig a nevezetes társaslélektani rendszerben a nevelés a világnézeti viszony része. A nagy baj már a küszöbön. A világot nem-nézni veszélyes. Ha nincs jövőkép, nincs jelen.

AZ IFJÚSÁG MENTSÉGE, NEMZEDÉKEK KRÍZISE

Mégis, igazságtalan lenne mindenért a fiatalokat hibáztatni. Leváltani pedig a fiataliságot – akárcsak a népet – lehetetlen, teljes képtelenség. A krízisnek még haszna is lehet. Ha az ifjúság világ-nézetével, látásával baj van, nem biztos, hogy ennek az ifjúság az oka. Sőt, Karácsony a maga élettapasztalataival nemcsak felmentést ad (a reális, kemény kritika után), hanem a válság okozóit is megnevezi. Ezek mi vagyunk. Az öregek, a „korábban születettek”, szülők és nagyszülők, a mindenkori felnőttek, akik az ifjúságnak olyan világot teremtettünk, mint amelyet most elszenvedni lehet.

Karácsony a generációs válságot éppolyan törvényszerűnek, s éppolyan súlyosan gyorsuló erejűnek látja, mint napjaink pszichológusai, magatartáskutatói, orvosai, nevelői. Sorra vizsgálva főbb viszonyainkat, mind nyelvileg, művészileg, társadalmilag, közérzetileg, vallásilag észleli az ellehetetlenülést az idősebb és az ifjabb korosztály ellentétében. Minden viszonyában. Főleg az ifjúság művészetében. (Az eszmeifuttatása, elemzése olyan összetett és részletes, hogy megértéséhez most ismét hosszabb idézetre van szükség.)

„Egyidejű nyelvi és művészi jelentésváltozás nem lehetséges. Egyik a másikat nemcsak zavarná, de egyenesen paralizálná is. A nyelvi krízist művészeti krízis kíséri, s ez a krízis nem a mindenáron való kifejezés törekvéseben nyilvánul, hanem a művészeti alapviszony zavarában. Inter arma silent musae. Az ifjúság érzelmi életében stagnál a művészet. A műalkotók és műélvezők kölcsönös lelki magatartásában valóságos öntudathasadás mutatkozik. A jelképrendszer, a szimbolisztika egészen szubjektív lett. Az ifjúság mint műalkotó csak egyetlen kifejezésformát ismer: önmagának gátlástalan megvallását. A bizonytalan jogi helyzetbe ágyazott közérzelem ez is. Azt jelenti, hogy az ifjúság feladta önmagát. Az a pillanat ez, amelyet a detektívek és a gyóntatóatyák jól ismernek, a vallomás percének időteljessége. A beszélő belátta, hogy nem használ már tovább az eddigi Én fenntartása. Gyónni vagy vallani kezd. Ha a gyónó magatartást művészi szempontból vesszük, mint jelképrendszert tekintjük, és tartalmát valamilyen műalkotás formájában látjuk magunk előtt, világosabban megérthetjük, mi ment itt végbe. Mondjuk, regényt eredményezett a vallomás. A regény: én-regény. Tulajdonképpen nem is regény, mert nem történik más, mint hogy a műalkotó papírra vetette önvallomását, elmondva életének eddigi folyását gátlás nélkül, őszintén. Minden arra mutat, hogy nincs igazi »művészet« jelen. A műalkotó részéről az az áruló jel, hogy nem tud »egyebet«. A legtöbb mű egyedüli jelenség. A művész meggyónja önmagát, és ezzel le is róttá adóját a művészettel szemben. Második opus már nem is jelentkezik. Azoknál, akik tovább bírják, nyomon követhetik ugyan egymást a »művek« akár sorozatosan, de sohasem születik egyéb, mint én-

mű. Önvallomás, gyónás, az Én dokumentálása egy merőben ellenséges világgal szemközt. Ez azonban nemcsak a regényformában van így, és nem is kifejezetten irodalmi tünet. A képzőművészet is ugyanebben a malomban őröl, sőt a legellenállóbb matériájú képzőművészet, az építészet is. Ha az ifjúság építésznek csap fel, s egy kis családi házat kell megálmodnia, nem nyugszik meg képzelete e részletfeladaton. A kis házat a világegyetemben építi fel. Hogy a kis ház kellőképpen érvényesülhessen, le kellene bontani mellőle az utcát. Hogy a maga igazi értelmét megnyerhesse, az egész várost másképpen kellene körülötte kiképezni. A lírában jelentkező szabad verseknek »megfagyott zenéje« ez, s igazán nem azért írok róla így, mintha nem venném halálosan komolyan. Egy új szimbolisztika, egy még konvulzív állapotban nyugtalankodó jelképrendszer krízise ez, nem valami »idétlenkedés«.

Még árulkodóbb jellegű a krízis a másik teremtmény fél, a közönség, a műélvező magatartásában. Az ifjúság feladta önmagát. Ennek a ténynek csak egyik megnyilvánulási formája a közlési kényszer. A másik erő, amely az önfeladásra kényszeríti a lelket, az undor. A lélek megutálta önmagát, létének halálösszá vált eddigi formáját, azért tört össze, azért folyt ki belőle vallomás formájában minden tartalom. Nos hát, ha a műalkotó ifjúságot a közlési kényszer jellemzi, a műélvezőt viszont az ennek megfelelő undor fogja el. Hallani sem akar arról, amit a műalkotó beszél, látni sem akarja, amit mutat neki. Az az elképzelhetetlenül perverz alapviszony állott be ezáltal, hogy a műélvezőt nem érdekli a műalkotó műve. Egészen természetes állapot ez, de egészen negatív is. Az ifjúság lelki krízise a művészet világában művészetlenségnek mutatkozik. A kifejezés szülési fájdalmai és katalauni ütközete közben jelképrendszer kialakulásáról szó sem lehet. Igaz, hogy ilyen körülmények között a válság érzelmi feloldódásáról is aligha [...] Az ifjúság lelki arcának ismeretében lehetetlenné válik és revízióra szorul az ifjúság nevelésével foglalkozók eddigi magatartása. A pedagógiának is tudomásul kell vennie tehát a generációs válságot. Az ifjúság lelki krízise a pedagógiának is krízise egyúttal. Az a baj, hogy a pedagógiában is szembenállanak az apák a fiakkal, és osztályharcot vívnak velük az alá- vagy mellérendelésért. [...]”¹⁰²

Lélek-orvosi, pontos látélet. Rendkívül érdekes, mennyire jellemző ez az elemzés, a megírása után félévszázaddal is. Ismerős az ifjúságnál beállt „közlési kényszer” agresszív megjelenése, mind a felnőttvilág kultúrájával szembeni undor. Erősen érzelmi (társasérzelmi) viszonyról, s annak krízisééről van szó. Erre a krízisre viszont valószínűleg szükség van – ahhoz, hogy meghaladják az „öregek” jelképi világát. Igazi megoldáshoz viszont csak az „öregek” belátásával, önkritikus hozzáállásával és lelki odaadásával remélhető. Karácsony itt a transzcendens erejére támaszkodik és a megszokott alá-fölérendeltség didaktikus fölényét teljesen elvetve (tudván, hogy az ifjúság itt már a mellérendelést sem fogadja el) minden hierarchikus szokással ellentétes, meglepő dolgot állít: legelőször a tekintélyünkről kell lemondani. Kemény

¹⁰² KARÁCSONY, *Ocsúdó magyarság*, 70–71.

egyértelműséggel fogalmazva, ha valódi megoldást akarunk, ne várjuk el a fiataloktól, hogy majd megváltoznak. Mindenekelőtt a felnőtteknek kell magukba nézni, sőt, bármilyen elképesztően hangzik, nekik kell bűnbánatot gyakorolni, nekik kell jóvátenni az eddigieket és nekik kell megváltozni. Késérő pirula, de Karácsony a megoldás érdekében csak ezt látja hatékonynak. Szokatlan, megdöbbenő, avagy forradalmi fordulattal lepi meg az ókonzervatív pedagógiához szokott pedagógus- és szülő-társadalmat. Nemcsak nem érdemes elvárunk az ifjak bűnbánatát, de nekünk (az „öregeknek”, felnőtteknek) kellene bocsánatot kérnünk utódainktól. Ráadásul ezt sem tartja elegendőnek. Szemlélete szerint itt van az a pont, ahol kevésnek bizonyul a saját erő – szerinte ilyenkor onnan kell kérni az erőt, ahol van – azaz ismét csak a transzcendensre mutat.

„Az odaadás elve azt a szükségletet támasztja a pedagógus »öreg« partner, vagyis a nevelő lelkében, hogy sok és nagy erő szükséges az ifjúság gondozására, miután már az indulásnál le kell mondania a kritika, az ítékezés előjogáról. Nem azért kell ezt megtennie, mintha minden idők minden ifjúsága visszautasítaná a kritikát, de a mai, aktuális magyar ifjúság nevelésében a kritika és ítékezés nem termékeny módszer az ismertetett helyzet miatt. Máskor, másutt nagyszerű szolgálatot tehet a kritika és az ítékezés, itt lehetetlenség, mert nincs aki tudomásul vegye. [...] Vallástalan ember a mai helyzetben nem lehet eredményes nevelő, mert munkájának már az előfeltételei sem állanak rendelkezésére.

A kezdő lépés megtörtént: a nevelő nem kritizálja és nem ítéli meg az ifjúságot, csak odaadón szolgálja. Az első, amit oda kell adnia: a tekintélye. Belső tekintélye nincs, a külsőt odaadta. Nincs belső tekintélye, mert öreg. Mai öreg, akinek nem lehetnek, tehát nincsenek is pozitív tapasztalatai az ifjúság véleménye és magatartása szerint. Mi az, ami ezt a régi viszonyt pótolhatja? [...]. Mi az, ami a feje tejére állított helyzetben kivezethet az anarchiából? A természetes helyzet alárendelő volna. Az ifjúság magatartása azonban nemcsak ezt nem tűri, hanem még a mellérendelést sem engedi meg. Az ifjúság az apák generációját értéktelenebbnek ítéli magánál. Az »öreg« nevelő, ha elfogadja egyedül lehetséges kiindulást azt, hogy semmit sem követel, mindent ad, nem tehet egyebet: el kell fogadnia az adottságokat. Vállalnia kell ezt a fejére olvasott és egyéniségére mért szerepet. Ez az első olyan lépés, ahol a meggondolás már nem segíthet, csak a vallás erői. Ennek a szerepnek nem az eljárásására, hanem a megélésére büntudat, bűnbánat és bűnvallás szükséges. A nevelőnek, ha igazán és őszintén szolgálni akar növendékeinek, töredelmes penitenciát kell tartania. Ez a töredelem teszi lehetségessé számára az egyedül elképzelhető munkaközösséget: keressük és találjuk meg a hibákat, amelyeket én, a megelőző generáció követtem el, együtt. A tanulságok, amelyekkel én neked, ifjúság, szolgálhatok, a hibáim és bűneim negatív tanulságai.

Penitenciát tartva elfogadhatjuk az ő álláspontjukat, beismervén, hogy igenis, halálos veszedelemben forognak a mi lelkiismeretlen, önző, koldus, beteg, konok és buta életünk folytatóiképpen. Ugyanígy ismerhetjük el azt is, hogy nem érde-

mes a mi szavunkat hallgatni, mert frázisok, hazugságok és divatból kiment ostobaságok szemenszedett gyűjteménye a nyelvünk. Ne is engedjenek szóhoz jutni bennünket, ne fogadják meg tanácsainkat, ne fogadjanak szót parancsainknak, ne higgyék el bíráló megjegyzéseinket. [...] Annál türelmesebben végig kell hallgatnunk azonban az ő mondanivalóikat, az önfeladás végtelen vallozásait. Más oldalról igazat kell adnunk annak az undornak is, amely őket ezekkel a közlésekkel szemben ösztönösen elfogja. Érzékeltetnünk kell, hogy ez az undor Istennek megfizethetetlen és meghálálhatatlan ajándéka. És itt kell megkezdennünk nevelőmunkánk pozitív részét.”¹⁰³

Nagyon fontos figyelmeztetést ír le Karácsony, amikor jelzi, hogy a nevelés folyamán, a fejlődés minden szintjén más és más attitűdre, magatartásra van szüksége a növekvő gyerekeknek, fiatalnak. A tradicionális, szokott nevelésmélet ezt a kérdést letudja az „életkori sajátosságok” fejezethez biggyesztett, homályos fogalmakkal. Ehhez képest Karácsony a saját fejlődéslélektani szemléletének természetes viszonyrendszerében, annak az életkori szintjein megtapasztalt pedagógiai élményeivel mondja el, melyik korszakban ki az alkalmas nevelő, mely szerepben hogyan érdekes a növendékeihez viszonyulnia.

„Ha él bennem a segítségnek, szolgálatnak, áldozatnak és szeretetnek lelke, akkor én a növendékhez gyermek- és ifjúságlélektani előtanulmányok nélkül is viszonyulni tudok, mert az ő igényeihez képest, önkéntelenül és természetesen másféleképp viszonyulok hozzá, ha kisgyermek, másféleképp, ha nő, ha serdülő, ha felferdült ifjú. Együtt játszom az egész életet a kisgyermekkel, apja-anyja tudok neki lenni a játékközösségben. Együtt dolgozom, együtt gyűjtök a nőgyerekcsoporttal, testvére, vezetője vagyok neki a munka közösségében. Együtt élem a törvényt a serdülők rendjében, mert tudom, hogy fogadalomközösségünkben óhatatlanul az ideáljává kell lennem. Végül együtt értékelem át vele a világot, ha adolezskál, mert világnézeti közösségünkben én vagyok a barátja. Mindennek folytatása- és befejezésekképpen, ha megnő, de meg még mindig nem öregszik, vele együtt hiszek a problémává vált törvény új megfogalmazású érvényében, a reformban, mert ez az igazi nevelő igazi viszonyulása az igazi növendékhez, ez a mester és tanítvány életközössége: a társadalmi tett, a beavatkozás – a holnap felfedezése, manifesztálása és beiktatása a létezés örök ritmusának istenemberi jogán.”¹⁰⁴

Szerzőnk a nemzedéki krízis megvilágításakor éles különbséget jelez, s találóan fogalmazza meg, hogy az öregeknek „álmaik” vannak, ezzel szemben a fiatalságnak „látása” van. Ennek a jelentése: az öregek a múltba fordulnak, az ifjaknak viszont a jövőről vannak víziói. Nem mindegy, melyiknek adunk nagyobb teret, időt, al-

¹⁰³ KARÁCSONY, *Ocsúdo magyarság*, 76–77.

¹⁰⁴ Uo., 391.

kalmat. A közvélekedéssel ellentétben az „álom” itt nem pozitív vágykép, hanem a régmúlt. Karácsony szerint nem az elmúlt korok öreg álmait kellene dédelgetnünk, hanem bízunk kellene az utódainkban, hogy azok maguk tegyék maguk számára megvilágíthatóvá, láthatóvá, s értelmesen elfogadhatóvá a vízióikat. Karácsony természetesen a fiatalokra szavaz. Vagyis a jövőre.

„A forrás kiapadásától nem félnek azok, akik valaha is merítettek belőle. Ez a misszió: a »látások« ügyének szolgálata. Egy módja van a »látások« szolgálatának. Nem az, hogy mi is lássuk a víziókat. Ez nem adatik »öreg«-nek. Az öregek egyet tehetnek. Feladhatják álmaikat. Az álom a vízió gyilkosa, mert azonos értékű és erejű, de ellentett előjelű.

Adjuk fel álmainkat, és higgyünk az ifjúságban. Ez a nevelő legnagyobb odaadása, és ez a növendék legnagyobb fokú növelése. Higgyük el, hogy övé a jövő.”¹⁰⁵

¹⁰⁵ Uo., 79.

KARÁCSONY PEDAGÓGIAI SZEMLÉLETE

A nevelés közösségi cselekvés. A nevelés növelés. A nevelés társasjáték. Előfeltétele a társas lelki alapviszony növendék és nevelő között. Amennyiben nem tud megvalósulni, ott nem nevelés van, hanem idomítás, vagy valami egyéb kényszer-cselekvés. Lelkünk funkcióinak egyike (mint az a legelején kiderült) érzelmeinken alapul. A társas érzelmi relációt művészeti viszonyulásnak látja Karácsony. Az intellektuális, kognitív képzés mai aránytalan túltengése mellett szükséges és lehetséges az ifjúság társas érzelmi (művészeti) fejlesztése. (Pszichológia könyveket olvasó pedagógusok körében ma nagy divat az „érzelmi intelligencia” fogalmára való hivatkozás.) A művészeti nevelőnek nem kötelező művésznak lennie, de az igényelt, korszerű pedagógusképzésben elengedhetetlen saját képességeit fejlesztenie, mert erre a nevelésre csak az alkalmas, aki maga is alkotó személy. A jelenlegi, tradicionálisan általános (tudományos alapú) képzés egyoldalú, az alkotóképességek fejlesztéséhez nem elégséges. A fejlődő növendéknek joga és igénye van a művészeti nevelésre, mind a köznevelésben, az iskolán kívüli szabad művelődésben, mind a családban. Az iskolai tanítás merev tantárgyi feldaraboltsága beszűkít. A tehetséggondozó, alkotó képességfejlesztés egysége (integrációja) viszont kinyit, transzferál. A részképzések sima technikai, módszertani egymáshoz illesztése (ld. „komplexitás”) nem elégséges, nem hoz eredményt. Az igazi megoldás az integráció, amely motiváló és összegző hatású. Az integráció egyik feltétele a holisztikus (egészben látó, teljesség elvű) nevelés. Az integráció másik feltétele a nyelv. Minden tanítás-tanulás egyúttal nyelvi nevelés – állítja (s bizonyítja) Karácsony. A nevelő és a növendék közös nyelve.

Nyelvi alapja van minden alkotó művészeti kifejezésnek (verbális, zenei, képi és mozdulat-nyelv). A művészeti nevelésnek nem újabb „módszerekre”, s nem „módszertanokra” s végképp nem „szakmódszertanokra”, hanem átfogó koncepcionális fejlesztésre van szüksége – Karácsony Sándor szemléletében is. Módszer annyi van, mint égen a csillag. Shakespeare világszerte csodált műveinek nem valami „színpadi módszer” a titka, hanem a kreatív, átfogó drámai látás, koncepció. Mary Wigman, Lábán Rudolf és Dienes Valéria a mozdulatrendszert alkottak. Bartók, Kodály, Dalcroze, Orff, vagy akár az indiai Ravi Shankar zenetanítása is szisztémát alkotott (akkor is, ha tévesen módszernek nevezik). A példasor ott van a többi művészeti ág nyelvében, a néptánc „anyalábi” nevelésében (Jánosi, Molnár, Tímár), éppúgy, ahogy fizikai, biológiai felfedezések jelrendszerében, az építészek, festők, szobrászok, designerek, írók, szövek filmesek stílusában is megtalálható, jelenlévő a nyelv. S a „nevelés nyelvét” komolyan véve, illene-kellene jól használnunk az anyanyelvünket is.

„Ma még azért nagyon nehéz a magyar nevelő és növendék közös anyanyelvében mozognunk, mert a szó szerint értendő anyanyelvünk sem magyar igazán. Ér-

zésben már igen, értésben még nem. Érzésben folklórunk művészi kincsei lassankint már tudatosulnak, költészetünk, szépirodalmunk, zenénk s a közeg ellenállásának foka szerint képzőművészetünk időrendben utoljára, de azért apródonként mégis – magyarrá tisztul és nemesedik. Értésünk nyelve azonban még tartalomban is, formában is idegen, fordításnyelv. Kevert nyelv, olyan, mint a bennszülöttek torzította angol, spanyol, portugál, vagy mint a hozzánk területileg legközelebbre eső levanteiek nyelve. Ez azért is van így, mert folklórban már magyarrá tettük a Duna-medencét, érzelmileg tehát egységes terület Magyarországon (a tót folklór azonos a magyarral, oláhval..., az eredeti oláh folklór is azonos a tóttal, magyarral...). Most a tudatosulás évszázadai kezdődnek, mert azok is következnek a dolgok rendje szerint.”¹⁰⁶

A magyar értelmiség nyelve fordításnyelv, s azok a nyelvek, melyekből vétetett, formailag is rajta hagyták eredeti szellemüket. A magyar tankönyveknek nemcsak a terminológiája szó szerinti fordítás, hanem még a mondatbeli szórendje sem a magyar szórendi törvények szerint való.

A többször hangoztatott, leírt természetes nevelési alapviszony – a nevelő és a nevelő közös munkájának előfeltétele – megléte esetén világossá teszi a nevelés lehetőségeit.

„Nevelés közben komolyan számot kell vetni nemcsak azzal az adottsággal, hogy ketten vannak ők ketten, a nevelő és a növendék, hanem azzal is, hogy ketten tesznek egyet. Ha a növendék autonóm, autonóm egész lény, belső világa is. Nem beszélhetünk tehát neveléssel kapcsolatban életérzésekről, érzelmről, értelemről, akaratról, hitről. Érzelmi, értelmi és akarat nevelés nincs, nem lehetséges, mert a növendék érzelmi, értelmi és akarat világa autonóm. A nevelés lehetősége csak azokon a pontokon elképzelhető, ahol az egyik ember egymagában éppoly tehetetlen, mint a másik ember. Azokról a szellemi tevékenységekről van most szó, amelyek nyilvánulásai közben ketten tesznek egyet egyik és másik ember. Az imént felsorolt kategóriák ezek, az úgynevezett társaslelki kategóriák. Életérzések között a másik embertől függő jó vagy rossz közérzéssel a jogban találkozunk. A művészet a társaslelki vonatkozások között másik ember ébresztette érzelmek, a tudomány ugyanolyan értelmi reláció, a társadalom a másik emberre irányuló akaratnyilvánulások világa, egyik ember egyéni hite a másik ember egyéni hitéhez képest: vallás. A modern nevelés második tétele szerint tehát csak jogi, művészi, tudományos, társadalmi és vallásos nevelés lehetséges.”¹⁰⁷

A művészeti nevelés megújítása csak a teljes nevelési reformon belül értelmes, lehetséges, de nagy lemaradásunk következtében – korunk egyik legégetőbb, legfontosabb kötelező feladata. A legjobb kortárs kezdeményezések, modellek

¹⁰⁶ KARÁCSONY, *A magyarok kincse* 271.

¹⁰⁷ KARÁCSONY, *Ocsúdó magyarság*, 267.

megvalósítását nem hagyhatjuk utódainkra. Az egészséges létezéshez most is teljes testi-lelki-szellemi fejlesztés szükséges. E területen kell a szemléleti változtatás s a koncepciók úrafogalmazásával. Ennek jelentőseleg első helye, terepe a pedagógusok képzése és továbbképzése. Minden megújulás először a tudatban válik valóvá. Szükséges a szakmai egyeztetés, a témák megkutatása, kísérleti iskolák, modell értékű továbbképzések kijelölése. Ezekre a feladatokra vannak – korábbi munkájukkal bizonyított és friss kezdeményezéseikkel most is jelentkező – felkészült emberek, a „lélek professzorai”. Őket kell megkérdezni, s a megújító munkájukat támogatni. A pedagógiának folyamatos újra kell fogalmaznia az érték-térképét.

„Az, hogy a nevelés autonómiára, őszinteségre, világosságra, szabadságra és küldetészerűsége törjön, egyetemes pedagógiai törvény, s érvényesülése a nevelő és növendék viszonyulásának 20. századbeliségét biztosítja. [...] A társaslelki élet-érzés akkor egészséges, ha mi mind a ketten: én, az egyik ember és te, a más-sik ember függetlenek vagyunk egymásra nézve. A »magyar«-ban az a magyar, hogy ennek a függetlenségnek a kritériumát a te függetlenségben látja, és éppen azért az én függetlenségemet a te függetlenséged biztosításával próbálja megvalósítani. Addig nem alhatom a te jelenlétedben nyugodtan, míg te magadat nem érzed nyugodtan az én jelenlétemben – a függetlenségnek ez a meghatározása telivér magyar észjárásra vall.

Az őszinteség indokolása megint csak ilyen, az európai indokolásoktól egészen elütő. A művészi siker titka a művész, tehát az Én, őszinte odaadása. Csak az őszintén megmutatott Énben ismerhetsz Te, másik ember önmagadra, mert csak az szimbolizálhatja az istenteremtette embert, az (egyetemes) embert. Az európai indokolás az őszinteség kritériumának helyett az eszményt látja. Az eszményi ember egyetemes jelentésű szerinte. Az Én és Te az eszményi emberben lehet egyforma érvénnyel kiábrázolva. Ezért tartják még magyarok is, nyugat-európai esztétikán felnevelkedve, Móriczot trágárnak, Adyt erkölcstelennek és Szabó Dezsőt szertelennek. Pedig csak magyarok, s magyarul őszinték.”¹⁰⁸

A művészeti nevelés – kodályi alapokon – igényli az alkotó képességfejlesztés elterjesztését, a művészetek nyelvként való, integrált tanítását, holisztikus, interdiszciplináris tanterveket, amelyek lehetővé teszik a művészeti szemlélet más tárgyakban való részeseledését (művészet által való hatás révén). A köznevelés megreformálójának különleges figyelemmel kell lennie a művészeti nevelés gyökeres megújítása iránt.

¹⁰⁸ Uo., 269.

PEDAGÓGUSKÉPZÉS – SZAKEMBER, VAGY NEVELŐKÉPZÉS

„Miért, hogy mindig a nem arra valók tolakszanak a cselekvés terére és rontják el a dolgokat, hogy kétannyi munka kell a helyrehozásukra, mint kellett volna egyszeri jól megcsinálásukra?” (Kodály Zoltán)

Karácsony Sándor *A tanárképzés reformja elé* címmel terjedelmes, kritikai elemzést írt kora egyetemi, főiskolai helyzetéről *A magyar demokrácia* című kötetben, 1945-ben. Míg korábban az általános köznevelési rendszer esetében fölöslegesnek, sőt kártékónak nevezte a sok toldozgató-foldozgató reformocskát – addig a háború utáni első pillanatban (amikor hittek az újrakezdés esélyében, még a kommunista diktatúra hatalomátvétele előtt) őszintén reménykedett a pozitív változásban az egyetemi pedagógusképzés terén s szükségesnek és megvalósítandónak tartotta az igazi felsőoktatási reformot. Nagyon érdekes ezt a közel hetven évvel ezelőtti elemzést újraolvasni. Megalapozott, amit kora tudományos képzéséről ír és sokszor behelyettesíthető a tudományos jelző a művészetivel. Diagnózisa pontos, korunk megosztottságában is. Ma is valódi reformot kér a pedagógusképzésünk. Ami beteg. Menedzsert, politikust és patikust lehetséges „kitanítani”, szakértővé faragni, de nevelőt nem. (Egy nevelő sohasem szakértő.) Nem véletlenül mondták a régiek (Karácsony is sűrűn), hogy költő s pedagógus „nem lesz, hanem annak születik”.

Baj van, ha oda nem való, nevelésben nem illetékes embereket tesznek „pozícióba”, vagy azok veszik meg pénzért a posztot. Amióta a tanítóképzésből is elhagyták a felvételi vizsgát, azaz a képességvizsgálatot, talán csak a büntetett előélet esete volna kizáró ok ahhoz, hogy nevelésre alkalmatlan, empátia nélküli agresszív lényt pedagógussá minősítsen a hozzá vágott diploma. Ez az egyik oldala a képzés mai betegségének. Valljuk, sajátos képesség kell ehhez a hivatáshoz, ami több mint „szakma”. Az is igaz, hogy jöhet valaki akár a tehén fara mellől is, ha meglátszik életén, magatartásán, hogy ért a neveléshez, akkor is pedagógus, ha letagadja. A másik véglet a nevelést szolgáló képzés megvetése, másodrendűvé fokozása. Ismert helyzet, amikor öntudatos zsenik elutasítják az időigényes, macerásnak vélt elmélyülést a neveléstudományban. Akik csak tudósok vagy csak művészek akarnak lenni. (Persze, legyenek.)

Hallottunk indulatosan tájékozni szükség termette oktatókat, akik gyorstalpaló képzéssel, vagy anélkül váltak „oktatóvá”. (Az indulat amúgy sem vezet sehová, vagyis csak folyton elindul, de megérkezni képtelen.) De ez a kisebb baj. Nagyobb baj ennél, ha fölöslegesnek tartják a pedagógusképzést. Azt mondta Karácsony, a pedagógia több, mint szakma – s nem mellékesen van tudománya (is). A neveléstudományt ma már nem lehet a lapátra söpörni. Ám rosszul tanítani, mellébeszélve oktatni, ráragasztani a „kemény tudományokra”, azt lehet. Karácsony szerint ennek a tudománynak „filozófia propedeutikája” a társaslélektan. És része a társaslogika

is. Aki képzetlenül gyötri, gyakorolja a pedagógiát, az a diákot is gyötri. A diák így nem lesz növendék, hiszen nem kap segítséget a növekedéséhez. Pedig a pedagógia célja a növekedés. Tanulni, továbbképződni a képzők képzőjének is szükséges. Ezért elengedhetetlen a nevelők (szemléletben megújító) nevelése.

„Nincs külön tudós- és tanárképzés. Tudományosan szakképzett és filozófiában, pedagógiában is tudományosan képzett tanárok vannak (vagy nincsenek). Az egyetemi nevelés nem eleven lexikonokat gyárt, hanem a tudományos problematika és gondolkodás módszerébe, a tudományos segédeszközök használatának a titkába avat be. Tudományos intelligenciát ad, amely az abszolutóriumtól kezdve bármikor és bármely irányban bővíthető és kiegészíthető. Nem egy bizonyos, a középiskolában előírt anyag átrágására képesít, például nem bizonyos latin auktorok bizonyos részeinek az áttanulmányozására, hanem latinításra. Ugyanebből az is következik, hogy mint tanár sem betanult módszeres eljárásainak köszönheti tanári és nevelői sikerét, hanem a latinítása ilyen vagy amolyan, alacsonyabb vagy magasabb színvonalának.

Még tanári vizsga szempontjából sincs külön tudós- és tanárképzés szerint más-más eredmény. Hiszen ott sem az a kérdés, hogy egy bizonyos (ún. középiskolás) anyagot tud-e, hanem az, hogy egy bizonyos tudománykörben vagy -szakban járatos-e, meg tud-e érteni és meg tud-e oldani tudományos problémákat, és hogy végül e tudományos fölénye nevelő erejű-e. Ennek a hármasságnak sem előkészítésére, sem számonkérésére nem szükséges sem külön (tanárképző) intézet, sem külön (tanárvizsgáló) bizottság. Ami az előkészítést illeti, szaktudását szerezzze meg a jelölt az egyetem bölcsészettudományának egyes tanszékein. Általános tudománytani és általános módszertani eligazítását hadd nyerje a filozófiai órákon. Tudományos módszertani kérdésekben hadd képezzék ki az egyes tanszékek proszemináriumai és szemináriumai. Tanári gyakorlatát pedig nyerje a pedagógiai tanszéktől és a gyakorló gimnáziumban.”¹⁰⁹

Karácsony idejében még nem volt a felsőoktatásban „bolognai modell” (akkor más tragédiák voltak), a kettévágott képzés torzóját viszont mindenhol elutasítja mint a különválasztott tudósképzést és az elkülönített tanárképzést. Azt is állítja, hogy a nevelés nem független társadalmiságuktól. Sem a tudományos, sem a művészeti nevelés nem független az etikától. Pedagógia, tudás, művészet és erkölcs azonos felelősséggel tartoznak egymáshoz.

Szilágyi Domokos erdélyi költőnk szerint is „szégyen a vers, ha nem igaz.” (A „vers” itt értelmezhető hamis tudásnak, álművészetnek is.) Szégyen volna, ha a 21. században is még a tizenkilencedik század tévedései és a tegnapi didaktikai felfogások, meg egy új, de felelősség nélküli erkölcs válna a magyar közoktatás és a pedagógus-képzés tudomány nélküli, művészet nélküli jellemzőjévé.

¹⁰⁹ KARÁCSONY Sándor, *A magyar demokrácia*, Széphalom Könyvműhely, Bp., 2011, 86.

A nehéz pedagógusképzési helyzet leírása és elemzése után Karácsony veszi a fáradságot és színvonalas írásokban teszi közzé javaslatát *A tanítóképzés és egyetem, Megrendült professzori tekintélyünk helyreállítása, A tanárképzés reformja* című tanulmányaiban. Mivel ezek a javaslatai merőben a képzés belső intézményi, szerkezeti megváltoztatását célozzák, itt nem térek ki ezek részleteire, csak az általános érvényű megállapításait emelem ki, s idézem.

„A felvételi vizsgálat formáját olyannak képzelem, ahogy eddig az Eötvös Kollégium leendő tagjait kiválogatták egy álló hétig tartó szimbiózis keretében, fesztelen beszélgetés közben, mikor is a jelölt nem csak leendő professzoraival, hanem idősebb pályatársaival is szót érthetett, eszméket válthatott, s szinte észrevétlenül vizsgázott le arravalóságáról vagy arra nem való voltáról. Ez a válogatás annál könnyebben megtörténhetik, mert e sorok írója a jövőben az egyetemi életet csupa ilyen Eötvös-kollégiumszerű internátusban képzelem el egyedül lehetségesnek. [...] Az első (rövid, téli) szemeszter hivatalosan is annak számíttatnék, aminek az esetek igen nagy percentjében eddig is sikeredett, ún. gólya- vagy próbafélévnek. Legjobb, ha ezen le se köti magát a gólya sehova, hanem szakoktól, sőt karoktól nem gátoltan kóstol mindenfélét, hallgat ezt, hallgat azt, bekukkant több laboratóriumba és szemináriumba, keres magának végleges elhelyezkedést, neki való professzorokat, kedvét töltő stúdiumot. [...] A gólyafélév után három teljes félévig tartó intenzív tanulás következik. Ez a szó szoros értelmében vett hallgatás és olvasás kora. A filozópter ezúttal még inkább gyűjt, keveset ad magából. Reprodukál, nem alkot. [...] Azok a bölcsészek, akik nem akarnak tanárok lenni, nem tanári vizsgára, hanem doktorátusra készülnek. A doktorátusra készülés sem volna egészen a maihoz hasonló. A tanári pályára készülők az 5. és 6. évet hasonló beosztás szerint, de filozófiai és pedagógiai hangsúllyal tölténék. Az 5. év a pedagógiai tanszék klinikáján, a gyakorló (vagy kísérleti) gimnáziumban telnék. Ez nem annyira az eddig bevált, hanem az ezután lehetséges tanítási módokat keresné, s filozófiai, pedagógiai és szakpedagógiai praktikumok és teoretikumok nyújtásával iparkodnék a tanítás művészetét gyakorlatilag is tudatossá tenni a jelöltek számára. A 6. évre kiküldené az egyetem a már majdnem tanárt a városba vagy vidékre gimnáziumokba praktizálni (egy-egy gimnáziumban 2-2 ilyen gyakorló- vagy helyttestanári állás volna rendszeresítve). Itt tanulná meg ifjú barátunk vagy barátnőnk a tényleges tanári munkát és a mostanig bevált tanítási módszereket, egy öregebb tanártársa vagy igazgatója baráti felügyelete és tanácsai segítségével. De tanítani önállóan tanítana már, ezek csak hospitálnának rendszeresen nála. A 6. év végén mint redux visszamenne az egyetemre, s mint ahogy kezdetben egy hétig ismerkedtek vele ott, úgy számolna ezúttal be tanulmányairól és tapasztalatairól megint kb. egy hétig professzorainak, a filozófia, a pedagógia és szakpedagógiája gyakorló gimnáziumi tanárának közvetlenül vagy közvetve (tanársegédek, adjunktusok, intézeti tanárok bevonásával). Most már megkaphatja a tanári diplomát.”¹¹⁰

¹¹⁰ KARÁCSONY, *A magyar demokrácia*, 91–93.

Koherens, szerves tervezés. Mít tehetnénk ehhez hozzá? A rendszerváltozás utáni években az akkori Művelődési Minisztérium érdeklődést mutatott az ilyen szemléletű pedagógusképzési koncepciónak a vizsgálatára és a lehetőségek kutatására. A *Magyar Felsőoktatás*, 1995/5-6-os tematikus száma is ezzel foglalkozott. „Az ideáltipikus pedagógusképzés modellje” aktuális, modern közegbe helyezte, s fogalmazta újra Karácsony koncepcióját. Bölcs és radikális javaslatok közé tartozott, hogy szűnjön meg a felsőoktatás életkori szintek szerinti megosztottsága, amelyben a tanítóképzés és tanárképzés is rövid idejű, csak az egyetemi tanárképzés kap elégséges időt és tartalmat. Karácsony mondta ki először azt a javaslatot, amely szerint „a tanító is egyetemre méltó!”

Ez a pedagógiaiilag, lelkileg, társadalmilag megalapozott javaslat sajnos mindmáig nem valósult meg. E sorok írója továbbra is ezt tartaná pedagógusképzési modernizáció egyik alapjának.

„A pedagógusképzés szerkezetében az abszurd ősi ellentmondás máig nem szűnt meg. Miről van szó? Arról, hogy minél kisebb gyerekeket tanít a pedagógus, annál kevesebb tudásra van szüksége, annál rövidebb ideig kell tanulnia a felsőoktatásban? Hol van olyan bizonyíték, amely ezt igazolja? Hogyan tudjuk az áttekinthető tudást, a több életkort ismerő tapasztalatot átadni, ha a képzés egyik tartama és a másik tartam között dupla évmennyiség a különbség? A 20. század elejének gyermekközpontú tudományos érvei közt felmerült az a javaslat, amely máig nem valósulhatott meg – nevezetesen az, hogy »a tanító az egyetemre méltó!« Mára hozzátehetjük: az óvodapedagógus is. Igen, egyszerű logikával belátható: a megváltozott világ és a változó életkörülmények másfajta nevelői hozzáállást igényelnek. Az életkori szintek nem választhatók el merev vonallal egymástól. Gyermek, kölyök (prepubescens), valamint a kamasz és az ifjú (pubescens és adolescens) fejlődési állapota igen sokféle. A pszichológusok, mentálhigiénészek okkal jelzik, hogy sok a gyorsan érő kamasz, másrésről igen gyakori a kamasz- vagy adolescens szinten megmaradó, felnőtté válni nem tudó ember.

Megoldás lenne, ha az óvodapedagógusok képzése a 6-8 éves gyereknevelésre is kiterjedne, ha a tanítóképzés a kamaszkort is ismerhetné s egy szaktárgyat elajánlhatna, valamint a mai »felsőtagozatos« tanár az egyetemen foglalkozhatna a középiskolák korosztály pedagógiai lélektanával, s a mai középiskolásokra szakosított tanárjelöltek ismerhetnék teljes életkori hozzáállásban a növendékeik fejlődését, gondjait, lehetőségeit. A tehetség gondozásban kiemelkedő nemzetközi példák vannak az együttműködő nevelés előnyeire. Ez terv a magyar felsőoktatási rendszer teljes modernizálását, hatékonnyá válását eredményezné.

A művészeti nevelésben lehetőség lenne a nem-rövid, hanem hosszútávú figyelemmel kísérő fejlesztésre, ahol a pedagógus több éven át láthatná, segíthetné a rá bízott csoport munkáját.”¹¹¹

¹¹¹ DEME Tamás, *Hozzájárulás a pedagógusképzés megújításához*, Magyar Felsőoktatás, 1995/5-6., 35-44.

A TRANZSCENDENS MINT A MŰVÉSZET IRÁNYJELZŐJE

Karácsony Sándor sohasem keverte össze tudományos munkásságát hitéletével (egyetemi előadásai nem prédikációk voltak, hanem gondolat-indító felvetések, hipotézisek és bizonyítások). Ám sosem tagadta meg vallási elkötelezettségét. Mind a tudományos oldalról, mind a személyes meggyőződése felől állította, hogy pszichénk működésének legintenzívebb szintjén, az áhitat fokán találjuk a küldetés, nemzet, szofokrácia kategóriáit. S természetesen a nevelés és a szeretet létét. Példákkal és érvekkel bizonyítja, hogy az igazi nevelő, s a tudós a pneuma, vagyis a szellem világával érintkezve találja meg valódi munkáját, küldetését. Látjuk, hogy az alkotás tudatunkon túl-emel, az értelemnél is tovább, s a transzcendenciával hat ránk. Az alkotás folyamata túllép a köznapi anyagok és a szokásos gondolatok közegén. Karácsony a művészet katarzisát mindig pneumatikus élményhez kapcsolja. Bolyai János híres mondata („a semmiből egy új, más világot teremtettem”) nemcsak a tudományra vonatkoztatható, hanem a „szellemi erőműre,” a művészetre is. Itt már többről is van szó, mint világnézetről. Megvallott közösségi hitről beszél a szerző, arról a dimenzióról, ami nélkül nincs valódi tudomány, művészet, nevelés, szeretet. Ez nála a vallás dimenziója.

Karácsony szerint felelősök vagyunk azért, amit az alkotás geneziséről tanítunk. Szókimondó, vagány költőnk, Gyurkovics Tibor elgondolkoztató elmélettel rombolta le az iskolai irodalom-elemzések azon magyarázatait, amelyek állítják, hogy a költők a természeti környezet-megfigyeléseiből építik fel, s írják meg saját költészeti „izmusaikat”. A tankönyvi elemzők egy része szerint a költő objektív, anyagi valóságból absztrahál virtuális matériává valami földi izgalmat. Ezen elmékedésfelhőt aztán tovább habosítják a tudományosnak csúfolt „posztmodern hermeneutikai kommunikátorok” a maguk materialista ideológiáival.

Gyurkovics meghökkentő állítása ezzel az iskolai dogmával ellentétes, gyökeresen mást mond. Szerinte az igazi író, költő a „világegyetemből” az örökkévalóságból „költi ki”, szakítja ki azt, amit belső hallásával fontosnak tart. Hozzáteszem – kiegészítve Gyurkovicsot – ezt a legjobb alkotói hitvallások, ars poétikák többsége mindig is vallotta. Vigyük tovább Gyurkovics állítását. Szerinte a művészeti alkotás lényege voltaképpen egy fordított transzcendálás. Átlépés a „Fennvalóból” a „lentvalóba”. Séta lefelé. „Fordítás” – az onnani nyelvből az itteni nyelvre. Tűzlopás. Prométheuszi mozdulat. Vagy inkább Krisztusé, aki a Teremtő önközlésével az „istenlétből” emberlétbe lépett. Ez a mozdulat a pünkösdi Lélek, a Pneuma Hagiosz iránya és ajándéka is. A „kharizma”, amely megjelent az apostoloknál, karizmáikban, a Lélek ajándékaiban. Fénydarabok a vakító Fényességből, szétosztva. A művészeti alkotás a transzcendencia világmodellje. „Én túllépek a mai kocsmán, az értelemig és tovább” – írta József Attila. Mi van az értelen, a kognitívumon, az akaraton is

túl? A szellem, a pneuma, égi szubsztancia. Végül is lehet innen oda, fölfelé és lehet onnan idefelé, lefelé is. Gyurkovics az utóbbit hangsúlyozza.

Weöres Sándor költő zsenialitása ezt így írja le: „Alattad a föld, fölötted az ég, benned a létra.” A szimbólum pontos: egyetemes jelentésében föltárja: a Létra – te vagy, kedves alkotó. A létrán fölfelé és onnan lefelé is lehet közlekedni. Ha értjük a szót, ez egy sajátos oszcilláló mozgás (Hankiss használta ezt a metaforát az irodalmi mű értékelemzésénél). József Attila egyrészt innen felől mozdul el a „tovább” felé, ugyanakkor felülről mozdul „lefelé”, s egész asszociációs lelkével, költői vibrálásával azt példázza, hogy ő is „lopja” a tüzet. Azaz a kimondhatatlantól érkezik az alig kimondható verbális megszólás felé. Ezért is kéri az irgalmat a mamától, Flórától, tőlünk. Mi lehet ebből mindannyiunk számára fontos? A mozdulás maga. Mozdulj, kedves alkotásra képes ember, indulj innen fölfelé, hogy felülről is meginduljon a vérkeringés benned, lefelé. Ha így teszel, kedves félemler, van esélyed rá, hogy egész leszel, túl a kocsmán is. Persze ennek az „angyali mentálhigiénének” az elfogadásához nyilvánvalóan világnézeti rábólintás is kell. Ez teológiai poétika lesz, vagy Pilinszky szavával evangéliumi esztétika. Karácsonynál ez is a társaslélektani rendszer része.

NÉP, ÉRTELMISÉG, SZAKADÁS ÉS A MŰVÉSZETFELFOGÁS SUMMÁJA

„Az irodalom művészet. A művészet a társaslélek érzelmi funkciója, mert két ember kell hozzá, művész és műélvező. Irodalom esetén költő vagy író, és olvasó. A művész abban különbözik a többi embertől, hogy egész lelki élete érzelmileg hangolt. Hiába végzett magasabb iskolákat: mikor alkotni kezd, verset ír, vagy zenét szerez, vagy szobrot farag, szakasztott úgy viselkedik, mint falun vagy tanyán a nótafa, a rigmuscsináló dalos szívű parasztleány, parasztleány, meg az osztornyelét bicskájával cifrázó bojtár, a párnája huzatára magaalmodta ékességeket hímző eladólány. Hiába »nadrágos ember« a műalkotó, mégis a »nép« sorába tartozik. [...] Mindenki a »nép« sorába tartozik, aki nem »tudatosan« él. Tehát mindenki »nép«, akinek az élete érzelmileg hangolt. A nadrágos emberek közül is ide tartozhatik akárki, a művészek pedig ide tartoznak mind, ha ugyan művészek igazán. Általában véve azonban a nadrágos emberek azért nem tartoznak mégsem a »nép« sorába, mert lelki életük éppen iskolázottságuknál fogva értelmileg hangolt. Számukra és szemükben az élet tudatosult. Ők a művészetet is tudatosan élik, poétikát, zeneelméletet, művészettörténetet, esztétikát tanulnak a felsőbb iskolákban. Sokszor egyenesen azért nem bírják élvezni az igazán »szépet«, ami egyszerű embereknek, a »népnek« is szívbéli gyönyörűséget okoz, mert túlon túl sokat tanultak és tudnak. Ez a magyarázata annak a különben megmagyarázhatatlan furcsaságnak, hogy nagyon sok falusi és tanyasi ember értékes, szép népdalok közt éli életét, s ugyanakkor nagyon sok nadrágos ember értéktelen kuplék, szonok, slágerek sivár börtönébe zárva tengődik halála napjáig. A nadrágos embereknek (a művészt és a műélvezőt kivesszem közülük, ezek amúgy is mindig igen-igen kevesen vannak) a művészete nem sokat ér, csak a tudománya értékes. Ezzel szemben a »népnek« a lelki életében az érzelmvilág az igazán gazdag, valóban értékes. Egy nemzet életében, ha értékes életet él az a nemzet, azok a gondolatok érvényesek, amelyeket az értelmisége gondol, és azok a formák, amelyeket a népe kialakít. [...] Hiába dalolnak a pusztán és faluban kristálytisztaságságú, sok ezer éves ősi népdalokat, hiába mesél az öregbojtár a taligásoknak a pásztortűz mellett olyan meséket, amiket már Ázsia pusztáin is meséltek ősapáink a gyermekeiknek. Hiába tanítják az egyetemen, a Zeneművészeti és a Képzőművészeti Főiskolán a művészetek elméletét is. Nem sarjad e kétfelől egy szárba kívánczó gyökérből egészséges nemzeti kultúrának igazi nagy művészete addig, míg a lelki ébredés az áhítat fokára nem hevíti a »nép« életében azt, ami érzelmi, és az értelmiség lelkében azt, ami értelmi: a formát és az érvényt.”¹¹²

¹¹² KARÁCSONY, *A magyarok kincse*, 182.

Karácsony szemléletében együtt van a lélektani, szociológiai, logikai és filozófiai értékelés. A társadalom rétegzettségében helyére kerül a nép, az értelmiség és a fiatalság „kategóriája”. Pontosabban, az egymáshoz való viszonyuk. És feladatuk.

„Ugyanígy vagyunk a nép, az értelmiség és az ifjúság társadalmi kategóriáival is. A nép társadalmi kategóriája a folklór, az értelmiségé a potens színvonal, az ifjúságé pedig a reform. A potens színvonal lassankint a hagyományokban kezd gyökerezni. Értzi értelmiségünk, hogy kötelessége hagyományosnak mutatkoznia. Az emberek a hagyományokat kezdik keresni. Sőt a reformerek is ráocsúdnak arra, hogy mit jelent reformálni. Re- azt jelenti, hogy: vissza, reformálni tehát nem azt jelenti, vadonatújat előhozni, hanem visszamenni odáig, ahol a kezdet van.”¹¹³

Megdöbbenő felfedezés lehet sokak számára, hogy társadalmi és művészeti életünk napjainkat jellemző létező kétarcúsága, elkülönülése, s annak ok-feltáró elemzése mennyire világos lélektani, társadalmi értelmezést kap Karácsonynál. A népi-urbánus ellentétéről és világlátás meghasadtságáról beszél:

„Mai magyar irodalmunk kétfelé hasadt. Úgy viszonylik Ady hatalmas és dicsőséges költészetéhez, mint Roboám és Jeroboám országa Salamonéhoz. Az egyik ország az urbánusoké, a másik a népieké. Az urbánusok a nyugat-európai műveltséget féltik a népiektől, a népiek azzal vádolják az urbánusokat, hogy idegen szellem járma alatt nyögetik, senyvesztik, sőt emésztik elfele a magyar Génuszt. A magyarul magyar formákat a népi írók tűzték jelszól sőt programul, mintegy kokárdaképpen szívük fölé, táborukban különben is sok az igazán népi származású, kevés iskolájú, úgynevezett őstehetség. De mint ahogy mindebben nagyon sokszor nagyon sok az akartság, az urbánusok formái közül sem hiányoznak a magyar formák a nyugat-európaiak mellett, sőt gyakran azok rovására sem, azon egyszerű oknál fogva, mert az urbánusok is – magyarok, a forma pedig igazi tehetségeknél belülről kifelé alakul. Az sem tagadható, hogy közben a népiek is bizonyítani szeretnék nyugat-európai mérték alatt is arravalóságukat, ilyenkor meg ők tesznek engedményeket a másik oldal felé hol akarva, hol akaratlanul, ismét csak egy igen egyszerű oknál fogva – hiszen ők is Európában élnek és költenek.

Mind a két tábor éhezi és szomjúhozza a megoldást, mert mind a két tábor elégtelen a meglevő helyzettel. Mind a két tábor irodalompolitikai életet él irodalmi helyett, harcos formák közt hirdeti a maga igazát egyedül helyesnek és csálthatatlannak, minden egyén elsőnek, legnagyobbnak, sőt egyedülinek véli és kiáltja ki önmagát. Mindezt nem tenné, ha nem kételkednék ebben is, abban is. Költői életműveik viszont határozottan visszaesést mutatnak Ady színvonalához mérten és elnémulása óta. Milyen szép verseik vannak pedig.

¹¹³ Uo., 180.

Szépek és – mozdulatlanok. Olyanok, mint a száz esztendő óta alvó királykis-asszony, amíg csak urak, úrfiak, válogatott cigánylegények erőlködtek nagyhiába, hogy bejuthassanak hozzá. Olyan, akárcsak Csipkerózsika, mielőtt a krisztustövis elevensövény kétfelé nyílt volna a királyfi előtt, hogy behatolhasson rajtok, és életre csókolhassa a szépséges hétalvót.”¹¹⁴

¹¹⁴ KARÁCSONY, *A magyarok kincse*, 186

MŰVÉSZETSZEMLÉLET, A MÁHOZ KÖZELÍTVE

Azt állítottam, hogy Karácsony Sándor teljes életet élt. Azt is állítom, hogy társaslélektani viszonyrendszere az emberi élet megnyilvánulásainak minden fontos területét megmutatja.

Ha az nézzük, miért érdemes odafigyelnünk művészetszemléletére, azt láthatjuk, hogy nagy hangsúllyal, saját művészeti kötődése miatt is (többek közt magyartanár volt) terjedelmesen tárgyalja ezt a lelki vonatkozást, tehát művében jelentős szerepet kap a művészeti viszony. Ám nemcsak ezért érdemel figyelmet. Az életmű egésze, benne a társadalmi, tudományos, technikai, jogi, vallási vonatkozások mind összefüggnek a művészettel is (utalok hálózatának „fokaira”, szintjeire). Amint ez már szóba került, van a művészetnek is tudományos szintje, és van a tudománynak is művészeti szintje, ezek különböznek egymástól. Különleges rendszere, a kilencszer kilenc relációval, nyolcvanegy kategóriával mindmáig egyedülálló lelki röntgene nagy érték a magyar művelődésben. Működőképes, életminta, tudati térkép. A modern hálózatelmélet hivatkozik rá. A modern lélektan tisztelettel néz fel rá (s bevallja, máig nem tudta integrálni). A pedagógiában félévszázadon át el-nem-fogadott tétel volt, érthetetlennek minősített, s tiltott kincs. Ám az nagyon érdekes, hogy a legtöbbször visszatérő kifejezés vele és életművével kapcsolatban – az aktualitása.

Harmadsorban kulturális különlegesség, unikum. Társadalmilag, történelmileg, erkölcsileg példaadó érték. Egy felekezetiileg megosztott korban az ökumené elkötelezettje. A kétféle birodalmi megszállás korában a magyarság öntudatának nevelője. Az előítéletek korában minden fajvédő, nacionalista elfogultság tagadója, háborús időben honvéd (a haláláig hordta fronton szerzett sebesülését), üldözötteket mentett (emlékezetes a származása miatt hátrányt szenvedett Sík Sándor melletti szolidaritása, majd a munkaszolgálatosok melletti kiállása). A határon túlra került magyarokkal együttérző, együttgondolkodó testvér, s egyben a szomszéd népekkel való kiengesztelődés híve (a Magyar–Román Baráti Társaság elnökeként). Mindegyik rendszerben ellenőrzött „fekete bárány”. A két háború közti időben ötnegyed évig rendőrségen volt köteles hetente jelentkezni, a Gestapo figyelte. Rákosiék diktatúrája pedig lelkileg, fizikailag támadta, egyeteméről kényszernyugdíjazta, halála után betiltotta könyveit. Valójában a kommunizmus áldozata. Életművében nyitott, modern, lényeglátó tudós, művész, mozgalomszervező, ifjúsági példa, szeretőszívű családapa, vallási közösség vezetője. A művészetben való otthonossága több könyvében megmutatkozó, hatalmas olvasottságra utal. Méltón állítható nemzeti értékként Bartók, Kodály, Szent-Györgyi Albert mellé.

S végül: nemzeti adósságunk része. Tény, hogy mindmáig nem került bele kultúránk áramába. Nevét már szabad leírni, de tanítani alig tanítják, olvasni ma sem olvassák. Tanítványai legutolsó korszakában sikerült a legfontosabb műveit újra kiadni a Széphalom Könyvműhely figyelmének köszönhetően. Értékei bemutatásával törleszthetünk kulturális adósságunkból.

Művészetszemléletünkben is.

AZ ÉLETMŰ FŐ ÁLLÍTÁSAI

Karácsony társaslélektani (s benne művészeti) szemléletében, erős egyszerűsítéssel, rövidített (ezért itt, a befejezésnél nem teljes) lényegkiemeléssel a következők:

Az ember egyéni lény és társaslény. Az egyéni lélek kategóriái: életérzés, érzelem, értelem, akarat és hit. Az egyéni lélek autonóm, ezért nem lehet befolyásolni.

Az egyéni (autonóm) életérzés, ÉRZELEM, értelem, akarat, hit alakítása lehetetlen. Első hallásra szokatlan, de tény: – az egyén (autonómiája miatt) nevelhetetlen.

Egyéni „érzelmi nevelés” nem lehetséges (nincsen egyéni akarat, életérzésbeli, értelmi, hitbéli nevelés sem).

Viszont van társas érzelmi relációnk, ami a művészeti viszonyulás. Társasérzelmi, azaz művészeti nevelés lehetséges. (S minden embernek szükséges.) Miként létezik és szükséges: társasközérzeti/jogi; társasértelmi/tudományos; társasakarat/társadalmi; társas hit/vallásos nevelés is. Az ember egyidejűleg autonóm és társaslény.

Társasviszonyainkban fejleszthetők vagyunk. Az ember nevelhető.

A MAGYAR TÁRSASLÉLEKTAN RELÁCIÓI KARÁCSONY SÁNDOR RENDSZERÉBEN

Társas szomatikus életérzés	Jog
Társas érzelem (jelképrendszer)	Művészet
Társas értelem (jelrendszer)	Tudomány
Társas akarat (tettrendszer)	Társadalom
Társas pneumatikus életérzés	Vallás

Művészetben az érték: őszinte. A művészetben magammal jelképesen téged jelen-telek (téged fejezlek ki, mutatlak meg).

- A művészeti viszony: mellérendelő. (Egyiket a másikhoz képest kifejező.)
- Tudományos viszonyban: Jel – egyetlen jelentés – igaz.
- Művészeti viszonyban: Jelkép – egyetemes jelentés – szép.
- Minden didaxis nyelvi nevelés is. A művészeti nevelés is nyelvi nevelés.

A művészeti reláció kategóriái Karácsony Sándor társaslélektani rendszerében:
Jogi szint: (közérzet) Közvélemény. Technikai szint: Konvenció. Művészi szint: Forma. Erotikus szint: Ízlés. Tudományos szint: Hagyomány. Értékes szint: Haza. Társadalmi szint: Szokás. Világnézeti szint: Történelem. Vallásos szint: Nemzet.

- A mindennapi kommunikáció helyzetfüggő, közös, egyezményes jelet használ.
- A tudományos kommunikáció megértésre töre jelrendszer. Jelentése: egyetlen.
- A művészeti kommunikációban a jel átalakul jelképpé.
- A művészet nyelve szimbólumrendszer. Jelentése egyetemes.
- Nyelv és gondolkodás: a tagolatlan teljes képzet előbb részekre bomlik.
- Majd a részek viszonyulnak egymáshoz és az egészhez.
- Az egészséges ember örömképes, munkaképes, alkotóképes.
- A velünk született képesség fejleszthető. Kodály figyelmeztetése: „Nincs botfűlű gyerek.”

ZÁRÓ IDÉZETKÉNT

„Művészet, tudomány, társadalom nem az egyéni lélek vonatkozásai, jóllehet az egyén lelkében nyilvánulnak. Sem művészetet, sem tudományt, sem társadalmat nem alkothat egy ember: legalábbis még egy ember kell mind a három lelki tevékenységhez. Másodmagával aztán már élhet akárki művészi, tudományos vagy társadalmi életet. Ha ketten vannak, és az egyik műalkotó, a másik műélvező (vagy az egyik legalábbis interpretátor), akkor művészet az a keret, amelyben egyik a másikhoz viszonyul, ha pedig egyik cselekszik, a másik meg elszenvedti ezt a cselekvést, abban az esetben társadalom.”¹¹⁵

¹¹⁵ KARÁCSONY, *A magyarok kincse*, 194.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- ANDRÁSFALVY Bertalan, *Hagyomány és jövő, Népművelési tanulmányok*, Bp., 2004
- BAGDY Emőke, *Hivatás és személyiség = A pedagógus hivatásképzése*, KLTE Pszichológiai Intézete, Deb-recen, 1997, 34–42.
- BAGDY Emőke, *Karácsony Sándor hatása pszichológiai szemléletre és munkámra*, Kézirat, 2016
- BUDA Béla, *Gondolatok az anyanyelvi oktatás korszerűsítéséről a kommunikáció kutatás, a szociálpszichológia és a személyiséglélektan alapján = Az anyanyelvi oktatás korszerűsítéséért*, szerk. SZÉPE György, Tankönyvkiadó, Bp., 1976, 73–89.
- DEME Tamás, *A művészeti nevelés megújítása – pedagógiai katalizátor és integráció*, Magyar Művészet, 2016/1, 63–71.
- DEME Tamás, *Henri Boulard értelmezése avagy Isten és az ember anatómiája*, Embertárs, 2015/ 1, 82–87.
- DEME Tamás, *A másik ember képe Buda Béla „elmebajtársi” leveleiben = Ki látott engem* (Buda Béla 75), L'Harmattan, Bp., 2014, 46–63.
- DEME Tamás, *Karácsony Sándor természetes rendszeréről*, Magyar Szemle 2014/12, 73–91.
- DEME Tamás, *A tudomány és művészet viszonykérdése = Paradigmák a művészetben*, szerk. SZÁSZ László, Magyar Művészeti Akadémia, Bp., 2014, 359–367.
- DEME Tamás, *Az „ész trónfosztása” és a teljesség-elvű, alkotó, társaslelki nevelés = A magyarországi Aquinói Szent Tamás Társaság közleményei*, Bp., 2013, 67–91.
- DEME Tamás, *Tudáson inneni és tudáson túli tudás, avagy a figyelem anatómiája = Gravissimum educationis*, Apor Vilmos Katolikus Főiskola, Vác, 2013, 65–73.
- DEME Tamás, *Színék – A fény tettei és szenvedései, Goethe színtana a mindennapokban*, Magyar Iparművészet, 2012/3, 61–65.
- DEME Tamás, *Miért nem nevelheti az értelmiség az ifjúságot? És ki a szöfokrata? Karácsony Sándor egy neveléstudományi alapmondatának időszervi kibontása = Tanulás és művelődés*, szerk. JUHÁSZ Erika, Debreceni Egyetem, Debrecen, 2012, 75–87. ; Magyar Szemle 2012/9–10, 96–112.
- DEME Tamás, *Bagdy Emőke pedagógiai, teológiai és esztétikai szemlélete = A Klinikai pszichológia horizontja*, szerk. CSÁSZÁR-NAGY Noémi – DEMETROVICS Zsolt – VARGHA András, L'Harmattan, Bp., 2011, 27–38.
- DEME Tamás, *A liberalizmus határai, versus a nevelés szabadsága*, Katolikus Pedagógia, 2010/1, 277–283.
- DEME Tamás, *Intuición – evolución – viszonykérdés a lélektanban és a neveléstudományban = Eszméletse, Távlatok – Faludi Akadémia*, Bp., 2011, 120–137.
- DEME Tamás, *Lelki tartalékaink*, Magyar Nemzet 2011. febr. 28. 6.
- DEME, Tamás, *The limits of the liberalism versus Liberty of Education (deschooling or deliberated society) = World Council for Curriculum and Instruction (WCCI), In: 14th World Conference in Education/ 2010. July 11–17, 2010/ University of Pécs, CD-publikáció; ISBN: 978-963-642-331-5)*

- DEME Tamás, *Az irodalom, mint a lelki egészség forrása = Vitalitásgenerátorok*, szerk. DEME Tamás, Sándor Kör –Háló Egyesület, Bp., 2008, 191, ; Embertárs 2008/4, 310–321.
- DEME Tamás, *Mégis, kinek a szabadsága?* Apor Vilmos Katolikus Főiskola, Vác, 2008; u. o. Whose Freedom is it Anyway? (Social freedom, constitutional rights, education-freedom or systematic deception) AVKF, Vác, 2008, 35–42.
- DEME Tamás, *Művészeti nevelés – a pedagógia megújítandó társas érzelmi viszonya és az integráció = Művészetek szerepe a személyiségfejlesztésben*, szerk. SALLAI Éva, Apor Vilmos Katolikus Főiskola, Vác, 2008, 49–68.
- DEME Tamás, *Ha a világnézet pótlék lesz*, Magyar Szemle 2008/2, 71–82.
- DEME Tamás, *Logosz, Ratio, Fides: Írástudók okoskodó törmeléknyelve, vagy léleknövelő beszéd, (értelmele redukált kommunikáció – versus holisztikus kommunikáció = Aquinói Szent Tamás nyomában* szerk. CSELÉNYI István – HOPPÁL KÁL Bulcsú – KORMOS József, Magyarországi Aquinói Szent Tamás Társaság, Bp., 2007, 182–203.
- DEME Tamás, *Logosz, Ratio, Fides...* Embertárs 2008/2, 100–109.
- DEME Tamás, *Balta a fejben, avagy a társas érzelmi (művészeti nevelés) integrációja = A világ útja az „egység” felé*, Vitéz János Római Katolikus Tanítóképző Főiskola, Esztergom, 2007, 154–173.
- DEME Tamás – Czákó Gábor – BAGDY Emőke – Gömböcz Elvira, *A hit magánügy, a vallás közügy*, Magyar Nemzet 2006. április 18. 6.
- DEME Tamás, *Irodalmi nevelés – a művészeti nevelés lelke*, kézirat (A Magyar Mentálhigiénés Szövetség előadása) Bp., 2006
- DEME Tamás, *Mit gondolunk a nevelésről?* Magiszter, Csíkszereda, 2005/2, 10–18.
- DEME Tamás, *Az ifjúság kultúrája, a munka kultúrája és az ifjúság munkája = Ifjúság, munka, kultúra*, Vitéz János Római Katolikus Tanítóképző Főiskola, Esztergom, 2005, 195–206.
- DEME, Tamás, *Nova pedagogska saznanja = Ako je skola život*, EIZ, Zagreb, 2005, 32–38.
- DEME Tamás, *Szabadművelődés – közösségteremtés = A szabadművelődéstől a közösségi művelődésig*, szerk. BEKE Pál – DEME Tamás, Széphalom Könyvműhely, Bp., 2003, 215–244.
- DEME Tamás, *Kulturális identitás és regionalitás = Diskurzus*, Tessedik Sámuel Főiskola, Szarvas, 2004, 11–25.
- DEME Tamás, *Könyv a társadalmi nevelésről (Karácsony Sándor könyvéről)*, Magiszter, 2003/1, 136–140.
- DEME Tamás, *A „másik ember” felfedezése a tudományban*, Katolikus pedagógia, 2002. márc. 2., 169–186.
- DEME Tamás, *Fiatalok között – Bioetika, ifjúság meg az írástudók*, Távlatok 2002/3, 421–435.
- DEME Tamás, *Karácsony Sándor pedagógiájának aktualitása*, PhD-disszertáció, KLTE, Debrecen, 2002, 2008.
- DEME Tamás, *Viszonyulok, tehát vagyok = Gyökerek és gyümölcsök*, szerk. Lénárd Gábor, Debrecen, 2002, 73–97.
- DEME Tamás, *Integrációkísérletek = Interdiszciplináris pedagógia*, Debreceni Egyetem, Debrecen, 2001, 193–201.
- DEME Tamás, *Kultúránk egysége, megosztottsága és viszony-szemlélete. Karácsony Sándor „interkulturális pedagógiájának” aktualitása*, Magyar Felsőoktatás 1999, 41–43.
- DEME Tamás, *Tudományköziség és viszonyulás (Lükő Gábor emlékkönyv) = Tűzcsiboló*. Táton Kiadó, Bp., 1999, 771–779.

- DEME Tamás, *Karácsony Sándor pedagógiájának időszerűsége, avagy Euthicus Feltámadása*, Korunk, 1997/10, 92–100.
- DEME, Tamás: World View and Community Versus Societal Deficiency, In: *Religion, Values in Education, in Central and Eastern Europe*; CHERD, Univers. of Debrecen, 2008, 155–161.
- DEME Tamás, *Nevelésünk kultúrája = Kultúránk – Válaszúton*, szerk. BÉKÉS GELLÉRT – DEME Tamás, Bencés Kiadó, Pannonhalma, 1997
- DEME Tamás, *Szelídíthető-e a beton? Egy különleges művészeti nevelés tanulságai. Pongrácz Éva tanítványainak felfestésszerűe*, Magyar Iparművészet, 1997/2, 86–87.
- DEME Tamás, *A nevelés helyi értékei = Roma gyermekek képzőművészeti képességfejlesztése*, szerk. PONGRÁCZ Éva – VÁRNAGY Elemér, A 7 szabad művészet könyvtára, Zsámbéki Tanítóképző Főiskola, Bp., 1996, 39–44.
- DEME Tamás, *A mindenség időbenjáró tettei = Történelem-metodikai műhely- tanulmányok*, szerk. V. MOLNÁR László, Tárogató Kiadó, Bp., 1996, 174.
- DEME Tamás, *Művészeti nevelésünk képe a képzésben = Képzők (ön- és tovább) képzése*, szerk. KOCSIS Mihály, Tárogató, Bp., 1996, 85–120.
- DEME Tamás, *Hozzászólás a pedagógusképzés megújításához*, Magyar Felsőoktatás, 1995/ 5–6, 35–44.
- DEME Tamás, *Keresztöltés, Egy képességfejlesztő komplex tanfolyam anatómiája = Nevelés és társadalom*, szerk. Trencsényi László, Magyar Művelődési Intézet – Mikszáth Kiadó, Salgótarján, 1994, 171–179.
- DEME Tamás, *Szakerális parkolásgátló és más jelképtelenségek*, Magyar Iparművészet 1994/6, 26.
- DEME Tamás, *Ami történik és ami van. (Tanulmányok a művészetpedagógia és a művelődés köréből)*, Nemzeti Tankönyvkiadó, Bp., 1994
- DEME Tamás, *Játék az idővel, avagy szinkron metszet és időszíntézis (A történetiség a művészeti nevelés integrációjában)*, Új Pedagógiai Szemle 1994/6, 3–14.
- DEME Tamás, *Játék az idővel, avagy szinkron metszet és időszíntézis (A történetiség a művészeti nevelés integrációjában) = Új törekvések a történelemtanításban*, szerk. V. MOLNÁR László, Keraban Kiadó, Bp., 1993, 173–189.
- DEME Tamás, *Jánosi Sándor balottát játszik*, Élet és Irodalom, 1985, március 15. 7.
- DEME Tamás, *A jel balála = Haláljelek*, szerk. KOVÁCS Ákos, Liget, Bp., 1989, 62–67.
- DEME, Tamás: Integration of Aesthetic – Artistic Education: The Theory, Theology and Therapy of Releasing and Liberating Talent. In: *Gifted Internation*, (Edited by Dorothy Sisk) Vol. V. No. 1. 41–47. p. World Council for Gifted and Talented Children (WCGT), Trillum Press, Monroe, New York, USA, 1988
- DEME Tamás, *Hajlék (avagy a rehabilitált hazai habitát)*, CSETE György és a Pécs Csoport építésze, Magyar Ifjúság 1988. febr. 19. 27–29.
- DEME Tamás, *Jánosi Sándor balottát játszik*, Élet és Irodalom 1985. március 15.
- DEME Tamás, *Keresztöltés. Egy képességfejlesztő komplex tanfolyam anatómiája*, Kultúra és Közösség 1984/1, 5–14.
- DEME Tamás, *Zenei hiánygazdaság a pedagógiában*, Kultúra és Közösség, 1982/1–2, 115–124.
- DEME Tamás, *„Az esztétikai nevelésről” (Vélemények, viták sorozat)*, szerk. POSZLER György, Kossuth, Bp., 1980, 176–198.
- DEME Tamás, *A vizuális kultúráról – keményen*, Kultúra és közösség, 1978/1–2, 206–222.

- DEME Tamás, *Javaslat az esztétikai-művészeti nevelés integrációjára = Az MTA állásfoglalásai és ajánlásai a távlati műveltség tartalmára és az iskolai nevelőtevékenység fejlesztésére* (Fehér Könyv), MTA, Bp., 1976, 319–340.
- FARKAS József, *A pneumatikus ember*, s.k. Bp., 1995
- FEKETE György, *Tárgyak természetrajza*, Holnap Kiadó, Bp., 2008
- FEKETE Károly, *Karácsony Sándor, a teológus szemével = Gyökerek és gyümölcsök*, szerk. LÉNÁRD Gábor, Debreceni Egyetem, Debrecen, 2002, 26–42.
- GYULAI Árpád, *Karácsony Sándor társaslélektani rendszeréről*, Új Pedagógiai. Szemle, 1999/3.
És: <http://epa.oszk.hu/00000/00035/00025/1999-03-ta-Gyulai-Karacsony.html>
- HÁMORI József, *A veszélyeztetett értelem*, Kozmosz, Bp., 1988
- HÁMORI József, *Nem tudja a jobb kéz, mit csinál a bal...*, Kozmosz, Bp., 1985
- HÁMORI József, *Az idegsejtől a gondolatig*, Kozmosz, Bp., 1982
- HELTAI Miklós, *Egyén és közösség Karácsony Sándor pedagógiájában = Nemzetnevelés-felnőttnevelés-közművelődés*, szerk. JUHÁSZ Erika, Csokonai Kiadó, Debrecen, 2010, 18–29.
- HELTAI Miklós (szerk.), *Karácsony Sándor pedagógiája*, Kairosz, Bp., 2012, 142.
- HELTAI Miklós, *Szeretetpedagógia*, Katolikus pedagógia, 2012, márc. 2. 112–115.
- HELTAI Miklós, *A néphagyomány Karácsony Sándor pedagógiájában = A nevelés kozmológusai*, szerk. LÁZÁR Imre, SZENCZI Árpád, L'Harmattan, Bp., 2012, 17–26.
- JANDÁCSIK Pál: *Karácsony Sándor magyar világnézete*, kézirat, Debreceni Egyetem, 2013
- JÁNOSI Sándor – GYULAI Árpád, *Karácsony Sándor lélektani táblázatai*, Kézirat, 1993
- KARÁCSONY Sándor, *Ocsúdó magyarság*, Széphalom Könyvműhely, Bp., 2002
- KARÁCSONY Sándor, *A könyvek lelke*, Széphalom Könyvműhely, Bp., 2006
- KARÁCSONY Sándor, *A magyarok istene*, Széphalom Könyvműhely, Bp., 2004
- KARÁCSONY Sándor, *A magyar világnézet*, Széphalom Könyvműhely, Bp., 2007
- KARÁCSONY Sándor, *A magyarok kincse*, Széphalom Könyvműhely, Bp., 2008
- KARÁCSONY Sándor, *A magyar észjárás*, Széphalom Könyvműhely, Bp., 2009
- KARÁCSONY Sándor, *Magyar nyelvtan társaslélektani alapon*, Széphalom Könyvműhely, Bp., 2010
- KARÁCSONY Sándor, *A magyar demokrácia. A magyar béke*, Széphalom Könyvműhely, Bp., 2011
- KARÁCSONY Sándor, *Nyugati világnézetünk felemás igában*, Széphalom Könyvműhely, Bp., 2012
- KESERŰ Katalin, *Lantos*, Pécsi Galéria – Vizuális Műhely, Pécs, 2010
- KONTRA György, *Egerszer ember: gyermek*, Gondolat Kiadó, Bp., 2009
- KONTRA György, *Karácsony Sándor, a nagybíró professzor*, Books in Print Bt., Bp., 2009
- KOPP Mária, *Alkalmazott magatartástudomány. A megbirkózás egyéni, társadalmi stratégiái*, Végeken Kiadó, Bp., 1995
- KOPP Mária – SKRABSKI Árpád, *Magyar lelkiállapot*, Végeken Kiadó, Bp., 1992
- KÖVENDI Dénes, *Függelék = Karácsony: A magyarok kincse*, Széphalom Könyvműhely, Bp., 2008, 277–283.
- KÖVENDI Dénes, *Karácsony Sándor, az alkotó = Gyökerek és gyümölcsök*, KLTE, Debrecen, 2002, 13–25.
- LANTOS Ferenc, *Képekben a világ*, magánkiadás, Nemzeti Tankönyvkiadó Bp., 1994

- LANTOS Ferenc, *Természet-Rend-Variációk*, Pécsi Galéria – Vizuális Műhely, Pécs, 2010
- LÁNYI Gusztáv, *Karácsony Sándor társas-lélektani rendszere*, Magyar Filozófiai Szemle, 1982. Vol. 26. 6. sz. 837–876.
- LÁNYI Gusztáv, „Reform-mentalitás”: *Próféták és utópiák?* (Karácsony Sándor és Liska Tibor gondolatainak néhány társadalomlélektani motívumáról) *Kultúra és közösség*, 1987/3–4, 148–166.
- LÁNYI Gusztáv (szerk.), *Politikai pszichológia*, Balassi Kiadó–ELTE, Bp., 1996
- LÁNYI Gusztáv, *Magyarság, protestantizmus, társaslélektan*, Osiris, Bp., 2000
- LÁNYI Gusztáv, *Mi a történelmi szociálpszichológia?* *Pszichológia*, 1988/1, 123–135.
- LENDVAI L. Ferenc, *Egy magyar filozófus: Karácsony Sándor*, Akadémiai Kiadó, Bp., 1993
- LUNDSTRÖM-ANTAL Ilona, Kodály Zoltán és Karácsony Sándor elveinek tükröződése a modern pedagógiai filozófiában = *A nevelés közmológusai*, szerk. LÁZÁR Imre, SZENCZI Árpád, L'Harmattan, 2015, 105–115.
- MAKOVECZ Imre – MELOCCO Miklós – SZÖRÉNYI Levente, *Magyar lélek, magyar forma*, Éghajlat, Bp., 2007
- MAKOVECZ Imre, *Írások 1989–2009*, Serdián Kft Kiadó, Bp., 2016
- MAKOVECZ Imre, *Tervek, épületek, írások*, EPL Kiadó, Bp., 2015
- MIKLÓSSY Endre, *Nyugat peremén – Karácsony Sándor és Alekszej Loszev emberképe* = *Nemzet-nevelés-felnőttnevelés-közművelődés*, (szerk: J. E), Debrecen, 2010, 113–121.
- MIKLÓSSY Endre, *Gondolatok a jelrendszerről = Gyökerek és gyümölcsök*, Debreceni Egyetem, Debrecen, 2002, 100–102.
- MIKLÓSSY Endre, *A másik ember keresése*, Széphalom Könyvműhely, Bp., 2009
- MOLNÁR Tamás, *Az értelmiség alkonya*, Akadémiai Kiadó, Bp., 1996
- Műveltségkép az ezredfordulón* szerk. RÉT Rózsa, Kossuth, Bp., 1980
- NAGY Jenőné, *Csak tiszta forrásból*, Óvodai nevelés, szerzői kiadás, Szolnok, 2002
- OLÁH Andor, *Újhold, új király*, Gondolat, Bp., 1986
- PIAGET, Jean, *Hat tanulmány*, szerk. KANAZAWA József, Primo Kiadó, Bp., 1991
- PUSZTAI Gabriella, *Iskola és közösség (felekezeti iskolások)*, Gondolat, Bp., 2004
- P. DOMBI Erzsébet, *Öt érzék ezer muzsikája*, Kriterion, Bukarest, 1974
- SIMONCSICS Péter, *Egy magyar nyelvtan a 30-as évekből = A magyar nyelv grammatikája*, Bp., Akadémiai, 1980, 695–706.
- SZENCZI Árpád, *Jubileumi évkönyv, hallgatói tanulmánykötet, Válogatás Karácsony Sándor életművének kutatásaiból*. KRE, TFK, Nagykőrös, 2005
- SZENCZI Árpád, *Karácsony Sándor pedagógiai nézeteinek érvényesülése és továbbfejlesztése a tanítóképzésben = Óró- és tanítóképzés az ezredfordulón*. (Szerk: Kovátsné) Kaposvári Egyetem, Kaposvár, 2000, 34–46.
- SZENCZI Árpád: *A lelki képességek struktúrája, Karácsony Sándor társas-lelkiéleti elmélete alapján* = *Az ember természete – természetes nevelés*, L'Harmattan, 2002, 241–242.
- SZÉPE György – TERTS István, *Karácsony Sándor, a nyelvészeti megalapozottságú pedagógus kutató* = *Gyökerek és gyümölcsök*, Debreceni Egyetem, Debrecen, 2002, 43–58.
- SZÉPE György (szerk.), *Az anyanyelvi nevelés korszerűsítéséért*, = Tankönyvkiadó, Bp., 1979
- SZILÁGYI N. Sándor: *Karácsony Sándor nyelvszemlélete és az anyanyelvoktatás = Gyökerek és gyümölcsök*, Debreceni Egyetem, Debrecen, 2002, 59–65. p.
- VEKERDI László, *Karácsony Sándor és A magyar észjárás*, Mozgó Világ, 1985/12, 62–69.

- VEKERDI László: *Az anyanyelvi nevelés korszerűsítéséről = Az anyanyelvi nevelés korszerűsítéséért*, Tankönyvkiadó, Bp., 1979, 305–327.
- VICTOR András, *Mellérendelés a környezeti nevelésben = Gyökerek és gyümölcsök*, Debreceni Egyetem, Debrecen, 2002, 66–72.
- VICTOR András – KONTRA György – FRANYÓ István, *Az iskolai műveltség belső arányai*, MTA Elnökségi Közoktatási Bizottság, Bp., 1989

UTÓSZÓ

Deme Tamás *Gondolatok Karácsony Sándor művészet szemléletéről* című könyvéhez

A koncepciózus és küldetéstudattal megáldott tanár ritka érték korunkban. E könyv lapjairól két ilyen elhivatott pedagógus szól hozzánk. Elsősorban természetesen Karácsony Sándor, de nem kis részben hűséges és értő tanítványa, a karácsonyi gondolatok aktualitását felismerő, s ezeket saját művészetpedagógiai tapasztalatai során gyakorlattá érlelő Deme Tamás. Kettejük művészetről alkotott felfogása, gondolatai felelgetnek egymásnak. Ez a kettős optika izgalmassá teszi a művet. A kötetben sokkal többet kapunk, mint amit a cím ígér, hisz a mű nemcsak elgondolkodtatja, hanem néhol provokálja is olvasóját. Végül mintha hárman diskurálnánk, a mester, a közvetítő és értelmező szerepet vállaló, néhol türelmesen, néhol élesebb tónusban érvelő tanítvány valamint az olvasó.

Sorra véve a szöveg rétegeit, mindenekelőtt Karácsony Sándor hangját halljuk, aki szinte művészi prózát írt, s az olvasót már a tőle idézett rövid részletek stílárius gazdagsága is rabul ejti. Szövegei irodalmi műre mek, érezzük, hétköznapi szavakkal vagy szakkifejezésekkel, száraz tudományos stílusban lehetetlen lenne reprodukálni igazi mélységüket. Karácsony több, időben egymástól távolabb keletkezett, s műfajilag is sokszínű alkotásban fogalmazta meg művészeti vonatkozású gondolatait, ráadásul fogalmait, téziseit folyamatosan újradefiniálta, művészet szemléletének feldolgozása ezért nehéz feladat. Ám Deme nem egyszerűen egy elmélet rekonstruálását célozza meg, hanem annak adja tanúbizonyságát, hogy ő maga hogyan értelmezi, éli át a karácsonyi művészetpedagógiát, s hogyan tudja át-
lényegíteni nevelési gyakorlattá. Deme Tamás, aki hetvenes években a művészetpedagógia integrált koncepcióját elsősorban Karácsonyra támaszkodva dolgozta ki, amellet érvel, hogy a mester kategóriái ma is értelmezik világunkat, viszonyainkat. Lényegében arra hívja fel az olvasó figyelmét, hogy talán soha nem volt akkora szükség a művészeti nevelésre, mint ma, hisz Karácsonnyal együtt az a meggyőződése, hogy a művészet teljes világértelmezés, beleértve a transzcendenssel való kapcsolattartást és az egyén önértelmezését is. A könyv talán leginkább lebilincselő oldalai Deme Tamás művészeti nevelői életútját, tapasztalatait, ars poeticáját elevenítik meg. A szerző helyenként személyes, naplószerű exkurzusokban lép ki az interpretátor szerepéből, s napjaink európai krízisére és kiútjaira is magyarázatokat keres a debreceni pedagógia professzor kiegészítve aktualizált gondolataiban.

A lektor ebben a diskurzusban egy az olvasók közül, szigorúan sorrendi értelemben „primus inter pares”, aki számára a könyv arra ad alkalmat, hogy a saját generációja szakmai megközelítésmódjait, ars poeticáját tegye mérlegre. A pedagógia súlyos kihívása ma is, sőt egyre inkább a részvétel, a tanulói involváltság megoldatlansága, ami óriási társadalmi kockázatot jelent. Deme Karácsonyt idézve arra mutat rá, hogy az ifjúság lelki válságáért a pedagógia elbizonytalanodása is okolható, mivel

napjainkban a neveléstudomány hazai és nemzetközi művelői körében gyakori a Karácsony által elítélt, a pedagógiát oktatásra szűkítő, a növendéket egydimenziós információgyűjtő lényként szemlélő felfogás. A könyvet olvasva megfontolandó, hogy nem csupán a művészetpedagógiai megújulás számára hordozna értéket, hanem a pedagógusszakmai gondolkodást összességében is megtermékenyíthetné, ha a nevelés teljes viszonyrendszerében gondolkodva a test-lélek-szellem egységében vizsgálnánk a növekedést, s a művészetekben keresnénk szövetségest az involváltság, a világ és önmagunk kölcsönös megértésének megteremtéséhez. Deme Tamás Karácsony interpretációja, művészeti nevelésben szerzett tapasztalatai és elkötelezettsége segítségére lehetnek mindazoknak, akikre bármely pedagógiai alapviszonyban növendékek bízattak.

Prof. Dr. Pusztai Gabriella
D.Sc. habil

KARÁCSONY SÁNDOR ÉLETRAJZA

1891-ben született Földesen (Hajdú megye), művelt, református középbirtokos családban. A környék falusi és tanyai szokásait, nyelvjárását alaposan ismerte. Gimnáziumba Debrecenbe írtatták szülei, s ott végezte a Református Kollégium nyolc osztályát a „kálvinista Róma” híres iskolájában, kiemelkedő eredménnyel. Diákként itt fedezte fel saját pedagógiai hivatását, amelyről így írt: „Szeptember 10-én 8-9-ig volt az első latin óránk. A 9 órai tízpercben láttam meg világosan, hogy az Isten is tanárnak szánt. Attól fogva ösztönösen is, tudatosan is készültem erre a pályára. Figyeltem, kritizáltam, töprengtem, terveztem, milyen az ember, ha tanár.” 1910-ben kitüntetéssel érettségizett.

Mivel ragaszkodott a tanári pályához, érettségi után a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetem bölcsészkarának hallgatója lett magyar–német szakon. Az egyetemi tanulmányai előtti években azonban egy teljes esztendőtt kellett szolgálnia „önkéntesként” a hadseregben. Ezt a kötelezettségét Tirolban teljesítette. Az ottani „armedeutsch”, s az olasz nyelv tovább bővítette nyelvi tudását, a gimnáziumban tanult görög, latin, francia, német nyelv mellett itt ismerkedett meg a cseh és a román nyelvekkel. 1911 és 1914 között a budapesti egyetem magyar–német szakán volt diák. Lehetősége nyílt, hogy vendéghallgatóként München, Bécs, Graz és Genf egyetemén is tanuljon. A budapesti egyetemen tanára volt Szinnyei József, Petz Gedeon, Riedl Frigyes és Fináczy Ernő. Külföldi tanulmányai során Genfben közvetlenül tanulhatott Ferdinand de Saussure tanítványaitól (nyelvészetet, stilisztikát). Fél évig hallgatta a germanista Hermann Pault, és elmélyedt az összehasonlító nyelvészetben, valamint Wilhelm Wundt néplélektanában, a folklorisztikát pedig Friedrich von der Leyen révén tanulmányozta.

1914-ben az olaszországi Isonzó melletti Tolmein városában érte a hadüzenet híre. A kelet-galiciai frontra került, és az első ütközetek egyikében olyan súlyosan megsebesült, hogy egész életében két mankóval, illetve két bottal kellett járnia. Betegszabadsága első idejében szülőfalujában, Földesen folytatott néplélektani és nyelvi gyűjtőmunkát. 1915-ben a mai csehországi Hranicban lévő katonai középiskolába helyezték, ahol több tantárgyat németül tanított. 1918-tól a kassai főreáliskola tanára lett. Itt formálódott a nyelvi nevelést érintő egészen új pedagógiai felfogása. 1919-ben a fővárosi Közoktatási Népbizottságon tantervi munkálatokat végzett a reformpedagógus Nagy László mellett, majd a józsefvárosi Zrínyi Gimnáziumba, a Tavaszmező utcába helyeztette magát. Ez idő tájt kísérletezett az úgynevezett „parasztgimnáziummal”, melynek keretében pesti és a falusi gyerekek kölcsönös kicserélése történt, a falusi diákoknak egy nyáron megtanította a gimnáziumi tanév teljes tananyagát.

A Tavaszmező utcai gimnáziumban nyolc tanári éve alatt igen sok iskolán kívüli munkát is végzett. 1919-ben bekapcsolódott a Keresztén Ifjúsági Egyesület (KIE) munkájába. A KIE foglalkozásaiból nőtt ki a magyarországi cserkész élet. Karácsony Sándor országos hírű cserkészvezető lett, nyolc évig töltötte be a Magyar Cserkészszövetség társelnöki szerepét a katolikus paptanár Sík Sándor, majd Witz Béla mellett. Ifjúsági lapszerkesztőként is nagyon sokat dolgozott: írt, utazott, levezetett olvasóival, előadásokat tartott, táborot szervezett.

1922-től kezdődően tíz éven keresztül szerkesztette *Az Erőt*, a Magyar Evangélikumi Keresztén Diákszövetség folyóiratát. A szerkesztés mellett tudományos tevékenységet folytatott, doktori disszertációját *A népiskolai reform és az alsónéposztály lelki alkata* címmel a debreceni tudományegyetemen védte meg. 1927-től a Magyar Tudományos Akadémián az etimológiai szótár szerkesztő bizottságában a magyar szókincs tudományos feldolgozásán dolgozott. 1929-ben a debreceni tudományegyetem bölcsészeti karán a filozófia, pedagógia és a magyar nyelvészet doktorává avatták. Ugyanitt magántanári habilitációt szerzett pedagógiából; témaköre: *Az iskola nevelő munkája*. Egyetemi magántanárként rendkívül népszerű lett, népes hallgatóság előtt tartotta előadásait. 1942 nyarán a debreceni tudományegyetem bölcsészkarán nyilvános rendes tanárrá, a pedagógia professzorává nevezték ki. 1942-től 1950-ig maradt ebben a pozícióban, miközben óriási irodalmi munkásságot fejtett ki. Átfogó tudása révén országos vezető szerephez jutott az ifjúság nevelését irányító szervezetekben.

1944 márciusától viszont már nem szerepelt nyilvánosan, visszahúzódott, mert a Gestapo nyilvántartotta. A hatóságok korábban is felfigyeltek rá, mert írásaiban a szomszéd népekkel való megbékélést hirdette. Ezért 1935-ben közel másfél évre rendőri felügyelet alá helyezték. Később visszatért Budapestre, az ostromot Budán élte át. 1945-ben, felkérésre újra több közéleti tevékenységbe kezdett. Az Országos Köznevelési Tanács elnökségi tagja, majd az Országos Szabadművelődési Tanács elnöke lett, irányításával szerkesztették az *Új Szántás* című folyóiratot, a Szabadművelődési Tanács kiadványát.

A hatalom megszerzésére törő kommunista párt Karácsonyt háttérbe szorította, irodalmi és közéleti munkálkodását ellehetetlenítette. 1950-ben az egyetemről kényszernyugdíjazták, eltiltották az ifjúság nevelésétől. Megaláztatásaiba egy év alatt belehalt – épp aznap, amikor a nyugdíját is megvonó értesítését kézbesítették volna.

1952. február 23-án Budapesten következett be halála. Utolsó útjára rengeteg tisztelője kísérte el.

KARÁCSONY SÁNDOR VÁLOGATOTT MŰVEI**1924**

A népoktatási reform és az alsó néposztály lelki alkata, Bethlen Nyomda, Budapest, pp 48.

1928

A csucsi front: egy tanár és egy osztály története, Az Erő, Budapest, pp 160.

1929

A tanulás mesterfogásai, Középfokú Isk. Orsz. Missziói Biz., Budapest, pp 233.

1931

Leckék a leckéről, Az Erő, Budapest, pp 88.

1933

Nyugati világnézetiünk felemás igában, Szövetség, Budapest, pp 160.

1935

A teljes élet felé, Debreceni KIE, Debrecen, pp 67.

1937

A begyi beszéd, KIE Szövetség, Budapest, pp 167.

A mai magyar ifjúság lelki arca, Magyar Ifjúság, Budapest, pp 32

1938

Barátság – ifjúság, Exodus, Budapest, pp 59.

Barátság és szerelem, Exodus, Budapest, pp 134.

A magyar lélek, Exodus, Budapest, pp 24.

Magyar nyelvtan társaslélektani alapon, Exodus, Budapest, pp 191.

A könyvek lelke: irodalmi nevelés, Exodus, Budapest, pp 395.

A Siccki-banda: a barátkeresés regénye, Exodus, Budapest, pp 175.

Szerelem és ifjúság, Exodus, Budapest, pp 83.

1939

Kik vagyunk és mit akarunk?, KIE, Budapest, pp 63.

Konferenciai énekek, KIE, Budapest, pp 31.

A magyar észjárás és közoktatásügyünk reformja, Exodus, Budapest, pp 303.

1940

A magyar Budapest, Exodus, Budapest, pp 32

Testvérem, Suomi, Exodus, Budapest, pp 31.

1941

A magyarok Istene (Vallásos nevelés), Exodus, Budapest, pp 336.

1942

Barátság és ifjúság: ifjúság: barátság, szerelem, hivatás, Exodus, Budapest, pp 64.

A magyar lélek, Exodus, Budapest, pp 24.

A másik ember felé, Exodus, Debrecen, pp 122.

Ocsudó magyarság, Exodus, Budapest, pp 548.

1943

Aki dudás akar lenni..., Kolozsvár, pp 24.

Pásztortüzek: 2 egyfelvonásos játék, Exodus, Budapest, pp 44.

1944

A cinikus Mikszáth, Exodus, Budapest, pp 110.

Magyar nevelés, Magyar Élet, Budapest, pp 32.

A magyarok kincse (értérendszer és axiológia), Exodus, Budapest, pp 216.

A nyolcéves háború, Exodus, Budapest, pp 244.

1945

Közvélemény és nevelés, Exodus, Budapest, pp 16.

A magyar demokrácia, függetlenségre (autonómiára) nevelés, Exodus, Budapest, pp 130.

1946

Demokrácia és cserkészlet, Exodus, Budapest, pp 14.

Magyar ifjúság (tettrendszer és etika), Exodus, Budapest, pp 328.

1947

A magyar béke, Háborúból békére (reformra nevelés), Exodus, Budapest, pp 190.

1948

Holdbeli diákelet, Exodus, Budapest, pp 136.

1985

A magyar észjárás (sajtó alá rend., az utószót és a jegyzeteket írta Lendvai L. Ferenc), 2. jav., bőv. kiad., Magvető (Magyar hírmondó), Budapest, pp 561.

1991

A begyi beszéd, 3. kiad. Ref. Zsinati Iroda, Budapest, pp 144.

Ifjúság és hivatás, 3. kiad., Ref. Zsinati Iroda, Budapest, pp 67.

Leckék a leckéről, OPKM, Budapest, pp 91.

Nyugati világnézetiünk felemás igában, Üzenet, Kolozsvár, pp 111.

1992

Magyar nyelvtan társas-lélektani alapon, Csökmei Kör, Pécel, pp 191.

1993

Az irodalmi nevelés, (Hasonmás kiad.), Szt. Gellért Egyh. K., Szeged, pp 92. („Növekedvén nevelünk” sorozatszerk: Deme Tamás)

Magyar nevelés: az 1943-as szárszói konferencián elhangzott előadás, Csökmei Kör, Pécel, 23.

1994

A magyarság mint idegenforgalmi probléma, Csökmei Kör, Pécel, pp 36.

Pedagógiai írásaiból: kilenc tanulmány, 1922-1946. Csökmei Kör, Pécel, pp 274.

1995

Hatalom alá vetett ember, Harmat, Budapest – Koinonia, Kolozsvár, pp 128.

Lélek és nevelés, három tanulmány, Nis Kiadó, Kolozsvár, pp 79.

1996

Békére, reformra nevelés, 2. kiad., Csökmei Kör, Pécel, pp 43.

1997

A cinikus Mikszáth, Hét Krajcár, Budapest, pp 112.

1998*A csucsai front*, Nis Kiadó, Kolozsvár, pp 133.*A tanulás mesterfogásai*, Csökmei Kör, Pécel, pp 152.**1999***A nyolcéves háború*, 2. kiad., Csökmei Kör, Pécel, pp 263.**2000***Kik vagyunk, és mit akarunk? Válogatott írások református diákoknak*, SDG Diákmozgalom, Budapest, pp 249.*Barátság, szerelem, hivatás*, Csökmei Kör, Pécel, pp 195.**2001***Aki dudás akar lenni*, Csökmei Kör, Pécel, pp 24.**2002***Ocsúdó magyarság: szokásrendszer és pedagógia*, (szerk. és utószóval ellátta Kövendi Dénes, Rejtett kulturális forrásaink, sorozatszerk: Deme Tamás), Széphalom Könyvműhely, Budapest, pp 415.**2003***Magyarság és nevelés: tanulmányok*, (vál., szerk., az utószót és a jegyzeteket írta Lendvai L. Ferenc), Áron Kiadó, Budapest, pp 327.**2004***A magyarok Istene: vallásos nevelés*, (szerk. és utószó: Kövendi Dénes, Rejtett kulturális forrásaink, sorozatszerk.: Deme Tamás), Széphalom Könyvműhely, Budapest, pp 283.**2005***Magyar ifjúság: tetterendszer és etika*, 2. bőv. kiad., (szerk. és függelék: Kövendi Dénes, Rejtett kulturális forrásaink, sorozatszerk.: Deme Tamás) Széphalom Könyvműhely, Budapest, pp 303.**2006***A könyvek lelke: irodalmi nevelés*, 2. kiad. (szerk. és utószó Kövendi Dénes, Rejtett kulturális forrásaink, sorozatszerk.: Deme Tamás), Széphalom Könyvműhely, Budapest, pp 359.**2007***A magyar világnézet: világnézetű nevelés*, 2. kiad. (szerk. és utószó. Heltai Miklós, Rejtett kulturális forrásaink, sorozatszerk.: Deme Tamás), Széphalom Könyvműhely, Budapest, pp 323.**2008***A magyarok kincse*, 2. kiad. (szerk. és utószó Kövendi Dénes, Rejtett kulturális forrásaink, sorozatszerk.: Deme Tamás), Széphalom Könyvműhely, Budapest, pp 283.**2009***A magyar észjárás*, 3. kiad. (szerk. és utószó Kövendi Dénes, Rejtett kulturális forrásaink, sorozatszerk.: Deme Tamás), Széphalom Könyvműhely, Budapest, pp 265.**2010***Magyar nyelvtan társaslélektani alapon*, 3. kiad. (szerk. és utószó: Kövendi Dénes, Rejtett kulturális forrásaink, sorozatszerk: Deme Tamás), Széphalom Könyvműhely, Budapest, pp 237.**2011***A magyar demokrácia; A magyar béke*, 3. kiad. (szerk. és utószó: Heltai Miklós, Rejtett kulturális forrásaink, sorozatszerk.: Deme Tamás), Széphalom Könyvműhely, Budapest, pp 307.**2012***Nyugati világnézetünk felemás igában*, 3. kiad. (szerk. Heltai Miklós, utószó: Kontra György, Rejtett kulturális forrásaink, sorozatszerk.: Deme Tamás), Széphalom Könyvműhely, Budapest, pp 173.

ABSTRACT

This new volume by the Hungarian Academy of Arts (MMA) is being issued to commemorate the 125th anniversary of Sándor Karácsony's birth. The main achievement of the greatest Hungarian teacher and scholar is a modern systemic approach, little known even in his own country, synthesizing art history, social psychology, logics, philosophy, religion and sociology. His pedagogical approach is close to the famous musical education program of Zoltán Kodály.

Due to his opposition to communism, the work of Sándor Karácsony was "prohibited goods" for half a century. Even though the scholar's name can now be mentioned, his teachings have not been integrated by mainstream culture.

The present volume deals with Karácsony's approach to art. Some of the subjects developed in the book are: the meaning of the artistic symbol; the lack of style as a lie; a reinterpretation of the concepts of amateur and dilettante; the consequences of Hungarian (and universal) way of thinking in creation; predicting changes in Hungarian architecture; the interpretation of being an intellectual; can education teach responsiveness to art and produce creators; the prerequisites of education; the principle of "comparison to one another" and identity; the other person as the key to understanding; linguistic education in art; creation as healing; transcendence in the understanding of art; comparative pedagogy.

Several of Karácsony's assertions appear as novel for well known, formal art analysis: the interpretation of the meaning of art (social and emotional) relations; the social logical features of the Hungarian (eastern, universal) way of thinking in creation; the "linguistic" foundation of educational integration; the connection between modern developmental psychology and philosophy based on social relations; the social model of the world famous organic architecture in the works of Imre Makovecz as well as other Hungarian architects.

This organic system by Sándor Karácsony and his art theory is there to be explored.

The book's author, Tamás Deme PhD is an associate professor and cultural researcher. In the course of his school research, he has developed the integration of art education subjects, he took part in drawing up the International Charter on Art Education and served as a member of the World Council for Gifted and Talented Children, an international association involved in creativity research. Tamás Deme has been researching and disseminating the work of Sándor Karácsony for three decades. Through his book, he would like to encourage creators, audience and teachers of art to learn about and to use Karácsony's principles and approach.

Sándor Karácsony was born in the Hungarian countryside in 1891, to an educated, Calvinist, medium-sized land-owning family. He went to the Reformed College, the famous school in Debrecen, the "Calvinist Rome". It was here, as a pupil that he discovered, his calling to become a teacher. After leaving school, he became a student of the Faculty of Arts of the Péter Pázmány University in Budapest, studying Hungarian and German. Before starting university, however, he served for one year as a "volunteer" in the army. During this time, he further improved his knowledge of languages: in addition to the previously learned Greek, Latin, French and German, he went on to study Italian, Czech and Romanian. He visited the universities of Munich, Vienna, Graz and Genova as a guest student. During his foreign studies he was able to learn directly from the students of Ferdinand de Saussure. In Munich, he attended Hermann Paul's classes in comparative linguistics, he took up Wilhelm Wundt's folk psychology and von der Leyen's folklore classes.

In 1914, with the outbreak of World War I he found himself at front in Eastern Galicia where he was severely wounded, due to which he needed crutches to walk until the end of his life. In 1915, he taught in Hranic, the Czech military secondary school. From 1918, he became a teacher in Kosice and here his pedagogical approach to linguistic education was formed. After the war he taught in a grammar school in the capital. In his "peasant grammar school", he taught the material of an entire academic year in the summer to village pupils. During his eight years as a grammar school teacher, he was also involved in the work of the Christian Youth Association. An interest in the Hungarian scout movement developed from his activities. He went on to become a scout leader and the co-president of the Hungarian Scout Association.

Alongside his youth activities, as part of his scientific work, he defended his doctoral dissertation. He worked at the Hungarian Academy of Sciences on editing the etymology dictionary. He was made a doctor of philosophy, pedagogy and Hungarian linguistics at the University of Debrecen. He obtained a habilitation degree to become privatdocent in pedagogy. He became extremely popular and delivered his lectures in front of huge audiences. In 1942, he was appointed professor of pedagogy at the university. He created a huge body of literary work. Thanks to his wide-ranging knowledge, he was given a leading role in associations managing youth education.

The authorities became aware of his activities quite early on, because he advocated for reconciliation with neighbouring countries in these writings. As a result, in 1935 he was put under police surveillance for eighteen months. From 1944 on, he kept a low profile because he was on the list of the Gestapo. During the war he survived the siege of Budapest. And in 1945, he renewed his public activities. He became a board member of the National Council on Public Education, then the president of the National Council for Free Culture but not for long, though. The Communist party striving for power, relegated him to the background, persecuted him and made his literary and public activities impossible. In 1950, he was forced into retirement from the university and he was forbidden from being involved in

youth education. He soon died of these humiliations, on the day when he was notified that also his old age pension had been withdrawn. He never did receive that notification. He died in 1952 in Budapest and a large crowd of admirers paid their last respects.

His first books written in the 1940's are not available as the communist regime had banned them from libraries. A decade ago, however, the publication of his life work was successfully started, with his ten major works of pedagogy being printed. Most of his writings have appeared with the subtitle "Social psychology foundations of the science of education". One monography of his work so far has been published by György Kontra, entitled Sándor Karácsony, the very famous professor.

Nurturing art appreciation has valuable traditions in Hungary but at the same time there is some catching up to do. . The thoughts of Karácsony, an educational science scholar, are topical even today. This book by the Hungarian Academy of Arts does indeed fill a gap and helps shape our approach.

Karácsony Sándor, a jeles magyar tudós 125 évvel ezelőtt született, jubileumi éve van 2016-ban. A szakma szerint, ha Európa napfényesebb részén jön világra, akkor az egyetemeken ma mindenhol az ő neveléstudományát, elveit tanítanák. A XX. század legnagyobb magyar pedagógus-tudósának különleges értéke az általa létrehozott, világviszonylatban is modern, eredeti rendszerszemlélet, mely ennek ellenére napjainkig sem vált ismertté. Karácsony a kommunizmus áldozata volt, neve említése és könyvei félévszázadon át „tiltott áruk” voltak. Ma a neve már kimondható, de tanítása nem került bele a kultúra főáramába. Mélto és illő, hogy rejtett kincseit, művészetszemléletét, művészetfilozófiáját felmutassa a Magyar Művészeti Akadémia, világlátása ugyanis most is friss és aktuális. A kötet szerzője, Deme Tamás művészetpedagógus, egyetemi oktató, három évtizede kutatója és terjesztője Karácsony Sándor életművének. Ez a könyv szolgálni kíván, arra biztatva a művészetek alkotóit, szemlélőit, tanárait, hogy gondolkodjanak együtt Karácsony elveivel.

3400 Ft